

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EFDÂLEDDİN KİRMÂNÎ'NİN "EL-MUZÂF İLÂ BEDÂYİÜ'L-EZMÂN Fİ
VEKÂYİ'-İ KİRMÂN" ADLI ESERİNİN TÜRKÇE'YE ÇEVİRİSİ

ABDULLAH GÜNEYSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI/ ORTAÇAĞ TARİHİ

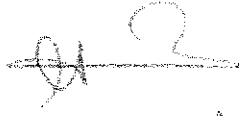
AKADEMİK DANIŞMAN
PROF. DR. ERGİN AYAN

ORDU/2014

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 12/06/2014 tarihinde yapılan sınav ile TARİH Anabilim Dalı, ORTAÇAĞ Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

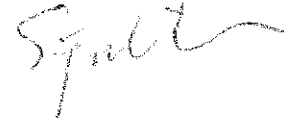
Başkan: Prof. Dr. Ergin AYAN

Üye: Doç. Dr. Fatih ÜNAL

Üye: Doç. Dr. Sadullah GÜLTEN

ONAY: Yukarıdaki adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

17/06/2014

Doç. Dr. Selma KENER

Doç. Dr. Yeter DEMİR USLU

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

12/06/2014

Abdullah GÜNEYSU

Abdullah Güneysu

ÖZET

Selçuklular tarihinin temel kaynaklarından birisi, hiç şüphesiz Efdâleddîn Ebû Hamîd Ahmed b. Hâmid Kirmânî'nin, *El-Muzaf ilâ Bedâyiü'l-Ezmân fi Vekâyi-i Kirmân*, adlı eseridir. Kirman Selçuklu Devleti tarihi konusunda birinci el kaynak durumundaki bu eser, bugüne kadar araştırmacılar tarafından sık sık kullanılmıştır, fakat maalesef şu ana kadar Türkçeye tam olarak aktarılmış değildir.

Bu çalışmamızda inceleme konusu yaptığımız, Efdâleddîn Kirmânî'nin bu eseri, Kirmân Selçuklularında zuhur eden hadiselerin yanı sıra bu bölgenin iktisadi ve sosyo-kültürel yapısı ile ilgili bilgiler vermektedir. Ayrıca Salgurlu Devleti'nin kuruluşu, ilk atabegler konusunda da malumatlar vardır. Salgurluların devlet teşkilatı için bilgiler içermesi bakımından son derece önemlidir. Bunun yanı sıra Harezmşahlar Devleti, Şebânkâre emîrleri ve Oğuzlar'ın bu bölgedeki siyasi ve askeri teşekkülleri hakkında da bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Efdâleddîn, Kirmân, Selçuklular

ABSTRACT

El-Muzafîlâ Bedâiyü'l-Ezmân fî Vekâyî-i Kirmân written by Efdâleddîn Ebû Hamîd Ahmed b. Hâmid Kirmânî is one of the primary resources of Seljuks beyond questions. This study which has been used by researchers for years is primary source, however, unfortunately it has not been entirely converted in to Turkish up to now.

With this study, his subject belonged Efdâleddîn Kirmânî is not only important because of it contains the facts arised in Kirmân Seljuks but also it contains information about financial and socio-cultural structure in this region. In addition there is some information about establishment of Salgurlu State and the first Atabegs. It is quite important in terms of infromation about state organisation of Salgurlu. Moreover it gives information about political and military enterprises in this region maden by State of Harezmsah, Emirates of Şebânkâre and Oghuzs.

Keywords: Efdâleddîn, Kirmân, Seljuks.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı :	Abdullah GÜNEYSU
Doğum Yeri ve Tarihi :	Fatsa/15.10.1979
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi :	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ordu- Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi :	Ordu Üniversitesi Tezli Yüksek Lisans; Uludağ Üniversitesi Tezsiz Yüksek Lisans, Tarih öğretmenliği.
Bildiği Yabancı Diller :	İngilizce, Farsça
Bilimsel Etkinlikleri :	<p>Abdullah Güneysu, “XVI. Yüzyıla Kadar Avrupa’da Meydana Gelen Değişim Hareketlerinin Nedenlerine Dair Farklı Bir Yaklaşım”, <i>Uluslararası Sosybilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu</i>, Ordu 2012, s. 279-286.</p> <p>Kitap tanıtımı: Abdullah Güneysu, Ergin AYAN (2009). <i>Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (1143-1163)</i>, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara, 160 s, ISBN 978-975-8951-33-8.</p>
İletişim	
E-Posta Adresi :	abdllh_gnysu@hotmail.com
Telefon:	05468409507
Tarih ve İmza:	12.06.2014

ÖNSÖZ

Kirman Selçukluları hakkında edindiğimiz bilgiler, genellikle bu devletin münasebet içinde olduğu diğer beylik ve devletler, aynı zamanda Büyük Selçuklular hakkında malumat veren kaynaklardan oluşmaktadır. Kirman Selçukluları ile ilgili araştırmalar yaklaşık bir yüzyıl önce başlamış olmasına rağmen henüz beklenen seviyede değildir. Ancak son yıllarda Kirmân Selçukluları tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar önemlidir, lakin yeterli değildir. Kirman Selçukluları hakkında yazılan Farsça kaynakların temelini Efdâleddîn Kirmânî'nin yazdığı eserler ve bunlardan yapılan nakiller oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın konusunu teşkil eden Efdâl-i Kirmânî Hamid'üd-dîn Ahmed b. Hâmid'in, Kirmân'da cereyan eden hadiseler hakkında malumat edindiğimiz, *İl-Muzâf İlâ Bedâyiü'l-İzmân fi Vekâyi'-i Kirmân* adlı Farsça eserinin Türkçe'ye tercümesi, İran coğrafyasında kurulmuş bir Türk devleti olan Kirman Selçukluları tarihi açısından özel bir önemi haizdir. Abbas İkbâl'in Vatikan Kütüphanesinde bularak tek nüshadan neşrettiği (Tahran 1331 Ş.) bu eser çalışmamıza konu olmuştur. Eseri tercüme ederken salt bir mütercim olarak kalmayı istemedik. Ulaşabildiğimiz mevcut kaynaklara dayanarak Kirman Selçukluları tarihinin daha iyi anlaşılması için araştırma yaptık ve bunu açıklama dipnotları şeklinde verme yoluna gittik. Ayrıca metin içerisinde geçen Farsça ve Arapça bazı şiirler ve kısımların tercümesini yapmaya vakıf olamadığımız yerleri “...” şeklinde gösterdik. Yapılmış olan bu çalışma, Türk tarihi çalışmalarını içerisinde Ortaçağ tarihi araştırmalarının ağırlığını ve bu alana verilen önemi ortaya koyma gayreti ile birlikte, araştırmacılara fayda sağlama amacı gütmektedir.

Çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını ve desteğini esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Ergin AYAN'a sonsuz saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Bunun yanı sıra Arş. Gör. Dr. Süleyman UYGUN'a, ayrıca bölümümüzün değerli öğretim üyelerine, Edebiyat Bölümü öğretim üyeleri Doç. Dr. Abdullah EREN'e, Yrd. Doç. Dr. Muhammet KUZUBAŞ'a, değerli arkadaşım Cihan GENÇTÜRK'e teşekkürü borç bilirim. Son olarak çalışmam boyunca büyük sabır gösteren ve hayatımda ayrı bir yeri olan Asiye YAVUZ GÜNEYSU'ya sonsuz sevgilerimi sunarım.

Abdullah GÜNEYSU

ORDU/2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖZGEÇMİŞ	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
Kirmân Coğrafyası ve Tarihi	1
Kirmân Selçukluları'na Dair Kaynaklar	11
NEŞREDENİN ÖNSÖZÜ	16
EL-MUZÂF İLÂ BEDÂYİÜ'L-EZMÂN FÎ VEKÂYÎ-İ KİRMÂN	23
'Âlemin Sahibi Adil Hüdâvend'in Kıssası	23
Müeyyed Mansûr Muzaffer, Rûknüddeve ve'd-Dîn	23
Hâce Fahrüddîn Bunduka'nın Geri Çağrılması ve Fahrüddîn Abbâs'ın Gelişi.....	38
İslâm Pâdişâhı'nın Hayırlı Hareketinin Kıssası	42
Fasıl	56
Gezlî Han Harezmî'nin Kirmân'a Gelişinin Kıssası	57
Emir Mübâriz'in Elinde Bulunan Bem'in Kıssası ve Oğuzlar'ın Teslim Oluşu	65
Melik imâdü'd-dünyâve'd-dîn Muhammed Zeydân'ın Sultan Hazretleri'ne Gidişinin Kıssası	67
İmâdüddîn Muhammed Zeydân'ın, Sultan'ın Hizmetine Geri Gelişinin Kıssası.....	68
Melik İmâdüddîn Muhammed Zeydân'ın Hazreti Sultan'ın Dönüşünden Sonraki Kıssası	69
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	75
İNDEKS	79

KISALTMALAR

- A. g. e.: Adı geçen eser
A. g. m.: Adı geçen makale
AÜDTCFD: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Bk.: Bakınız
Çev.: Çeviren
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
H.: Hicrî
Hş.: Hicrî-şemsî
Krş.: Karşılaştırınız
M.: Miladi
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
n.: Dipnot
s.: Sayfa
S.: Sayı
Ş.: Şemsî
TDV: Türk Diyanet Vakfı Yayınları
Trc.: Tercüme
TTK: Türk Tarih Kurumu
vd.: Ve devamı

GİRİŞ

Kirmân Coğrafyası ve Tarihi

Selçuklular'ın hâkim oldukları ve hânedânın bir kolunun hüküm sürdüğü bölgelerden birisi Kirmân'dır. Kirmân; İran'ın güneyinde bir eyâlet olup bu eyâletin bugün merkezi olan şehrin adıdır. İsminin doğru şekli Kermân olmakla beraber, şimdi genellikle bu eyâlete Kirmân denilmektedir. İran'ın büyük merkezî çölünün, yani Deşt-i Lût'un güney-batısında bulunan Kirmân eyâleti, doğuda bozkırlar ve Mekrân'dan onu ayıran dağlar ile hudutlanmıştır¹. Bugünkü idâri teşkilât bakımından ise Kirmân, doğuda Belucistân ve Sistan, kuzeyde Horâsân, kuzey-batıdan İsfahân ve batıda Fars eyâletleri ile çevrilmiştir².

Merkezi Kirmân olan eyâlet önceleri; kuzeyde Kirmân, batıda Sircân, ortada Cîruft, doğuda Bem ve Nermâşîr olmak üzere beş esas bölgeden meydana gelmişti. Kirmân şehri ise bu dönemlerde, şeh-i Guvâşîr veya Berdesîr olarak isimlendirilmiştir. Önemli beş şehir arasında adı geçen Sircân, Cîruft ve Nermâşîr bugün birer harabe olup, yalnızca idârî bölüm adı olarak mevcuttur. Güneyde ise Fars ve Umân (Ummân) körfezleri ile hudutlanmıştır. Dağ silsileleri eyâleti kuzey-doğudan güney doğuya doğru kesmekte olup, en yüksek dağlar kuzeydedir ve yüksekliği 4419 metreyi bulan Kûh Hezâr gibi zirveleri ihtivâ etmektedir. Bu dağlar Kirmân ve Sircân³ bölgelerini birbirinden ayırdıkları gibi, güney doğuya doğru devam ederler, bunlara Cebel Pârîz (veya Bârîz) denilir. Güney-batıda ise önceki dağlara paralel başka dağ sıraları da bulunmaktadır.

Ulaşım bakımından Kirmân; Fars'dan Sistân ve Hindistan'a, ayrıca Tahran, Kazvîn, Kum, Kâşân, İsfahân ve Yezd'den geçerek yine Hindistan'a giden büyük yollar ve denizden İran'ın kuzey-doğusuna ve daha ilerilere giden ticâret ve hac yolu üzerindedir. İşte bu önemli mevkii eyâleti tarih boyunca her yönden gelen istilâlara açık

¹ Erdoğan Merçil. *Kirmân Selçukluları*, TTK, Ankara 1989, s. 1; J. H. Kramers. "Kirmân". *İslam Ansiklopedisi*, VI. MEB, İstanbul 1977, s. 815.

² Merçil. *Kirmân Selçukluları*, s. 1; Nesimi Yazıcı. *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, TDV, Ankara 2011, s. 245.

³ Sircân. Kirmân eyaletinin Fars hududu civarında bulunan bir şehirdir. Cl. Huart. "Sircân". *İslam Ansiklopedisi*, X. MEB, İstanbul 1966, s. 699.

tutmuş, bu istilâlar nedeni ile siyasi rejimlerin sık sık değişmesi ve istikrarlı bir düzenin sağlanmaması Kirmân'ın gelişmesini engellemiştir⁴.

Coğrafi şartların ve ulaşımın zor sağlandığı Kirmân bölgesinde nüfus belli başlı yerlerde yoğunlaşmıştı. Kirmân bölgesinin en eski nüfusu orta çağda, muhtemel olarak, güneydeki dağlık mıntıkada yaşayan Kufs (veya Kûficîler) adı verilen dağlılar ile Kirmân şehrinin güney-doğusundaki dağlarda bulunan Belûç (vaya Belûs)'lardan meydana geliyordu. Bu kavimler geçen yüzyıllar içinde ya imhâ edilmişler, yahûd da diğer unsurlar ile karşılaşmışlardır. Arap fethinden sonra Batı İran'dan göç edenler, Kirmân bölgesinin batı ve güney bölgesine sığınmışlardı. Bu bölgenin esas halkı ise göçler ve istilâcı grupların hücumu sonucu dağlara kaçmışlar, fakat daha sonra tekrar eski yerlerine dönerek, göç edenler ile karışmışlar ve beraber yaşamaya başlamışlardı. Kirmân bölgesine göç edenler arasında Türkler önemli bir yere sahipti. Bu göç dalgası Selçuklular devrinde de devam etti. Göçler ve istilâlar neticesinde eyâletin nüfusunun çoğunluğunu Fars, Kürt ve Araplar oluşturdu⁵.

Sâsânîlerin (M. 226-651) elinde bulunan Kirmân'ın Müslümanlar tarafından fethine ilk olarak Halife Ömer devrinde (M. 634-644) teşebbüs edildi. Uzun süren savaşların ardından Kirmân 650 yılında fethedildi⁶. Abdullah b. Âmir, Mücâşî'yi Kirmân valiliğine tayin etti. Mücâşî, Kufs dağlarına kadar Kirmân'ın başlıca şehirlerini itaat altına almayı başardı. Müslümanlardan kaçan Kirmân'ın yerli halkının bir kısmı ulaşım yollarının zor sağlandığı dağlara çekilerek üç yüz yıl kadar bu dağlarda yaşadılar. Daha sonraki yüzyıllarda eyâlet, sırasıyla Emeviler (M. 661-750) ve Abbasîler'in (M. 750-1258) idaresi altında yönetildi. Daha sonra Kirmân eyâletini Tâhirîler (M. 821-873)'e tâbi bir bölge olarak görüyoruz. M. 902'den sonra da Fars ve Kirmân Saffârîler'in idaresinde kaldı⁷. X. Yüzyılın başında her iki bölgenin hâkimiyeti, Saffârî emîri Tâhir b. Muhammed (M. 901-908)'den bu sülalenin kölesi olan Halaç

⁴ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 1; J. H Kramers, *A. g. m.*, s. 816.

⁵ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 1-2.

⁶ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 2 : J. H Kramers, *A. g. m.*, s. 816 vd; Bazin Marcel, "Kirmân", *İslam Ansiklopedisi*, XXVI, TDV, Ankara 2002, s. 62; Hasan Hasan Akyol, "Kirman Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 195.

⁷ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 2 vd; J. H Kramers, *A. g. m.*, s. 817.

Türkleri'nden Sebükeri'nin (Subkerî) eline geçmişti. Ancak Sebükeri'nin bağımsızlığı Halife'nin askerleri tarafından mağlup edildiği M. 911 yılına kadar sürmüştü⁸.

932'ye gelindiğinde ise Samaniler'in Kirmân'da hâkimiyet kurduklarını görüyoruz. Samaniler'den sonra ise Büveyhî Devleti'nin Kirmân'ı ele geçirmek istediğini görüyoruz. Uzun süren mücadeleler neticesinde Büveyhîler, 968 yılında Kirmân'ı ele geçirdiler. Bu suretle Kirmân eyâleti doğrudan doğruya Büveyhîler'in idaresi altına giriyordu. Büveyhîler'in Kirmân'a hâkim olduğu esnada Türklerin Gazneli Sultan Mesûd ile gözünü bu şehre çevirdiğini görmekteyiz. Gazneli Sultan Mahmûd'un (M. 999-1030) Büveyhîler'e karşı politikası ise, Kirmân'da tam bir müdahale şeklinde olmadı⁹. Kıvâmüddeve Ebu'l Fevâris kardeşi Sultânüddeve'nin önünde tutunamayarak Kirmân'dan ayrıldı ve Sultan Mahmûd'dan yardım istedi (H. 407/M. 1016-1017). Sultan Mahmûd'dan aldığı yardımla tekrar Kirmân'a hâkim olan Ebu'l Fevâris Gazneliler'e karşı soğuk davrandı. Gazneli kuvvetleri bu davranış karşısında geri döndüler¹⁰. Gazneliler Kirmân'a ancak Sultan Mesûd devrinde (M. 1030-1041), üç yıl gibi (M. 1031-1034) çok kısa bir süre için hâkim olabildiler¹¹. Bundan sonra Kirmân tekrar Büveyhîler'in hâkimiyeti altına girdi.¹²

Gazneliler ve Selçuklular arasında zuhur eden Dandanakan Savaşı'ndan sonra eski gücünü kaybeden Gazneliler'in yerini Selçuklular aldı. Dolayısıyla Türklerin Kirmân'ı ele geçirme isteği Selçuklular'la devam etti. Selçuklular bu savaşın akabinde Merv şehrinde büyük bir kurultay topladılar ve Türk hâkimiyet telakkisine uygun olarak ele geçirdikleri ve geçirecekleri toprakları hanedan üyeleri ve komutanları arasında paylaştılar. Bu paylaşımında Çağrı Bey'in büyük oğlu Kavurd'un payına, Tabes Vilayeti, Kirmân Bölgesi ve Kûhistan havalisi düşmüştü¹³.

⁸ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 3 vd.

⁹ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 4-6; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 195 vd; J. H Kramers, *A. g. m.*, s. 816-817.

¹⁰ Merçil, "Büveyhîler", *İslam Ansiklopedisi*, VI, TDV, İstanbul 1992, s. 497; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 6; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 877.

¹¹ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 6; Merçil, "Gazneliler", s. 883-886.

¹² Hanefi Palabıyık, "Yeni Bir Türk İslâm Devleti Modeli Olarak Gazneliler", *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 913; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 6; Merçil, "Gazneliler", s. 877,886.

¹³ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2012, s. 94; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 196; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*. (Çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 96.

Bundan sonra Selçuklular güneye doğru inmeye başladılar. Bu sırada Kirmân, Büveyhîlerden İmadüddîn Ebû Kâlicar Mezburan'ın (M. 1024-1048) idaresindeydi. Tuğrul Bey Rey şehrine girdikten sonra (M. 1043) askerlerinden bir kısmını muhtemelen Kirmân'a gönderdi. Bu Selçuklu askerleri, Kirmân'a girerek burasını önce yağmalamışlar ve sonra da bazı bölgeleri ele geçirmişlerdir. Bu durum üzerine Büveyhî Emîri İmadüddîn, kalabalık bir orduyu Ciruft Kalesi'nde bulunan Selçuklu askerleri üzerine gönderdi. İki taraf arasında yapılan şiddetli savaşı Büveyhîler kazandı. Ancak bundan kısa bir süre sonra Kavurd komutasındaki beş-altı bin civarındaki süvarilerden oluşan Türk ordusu, İran'ın Kirmân bölgesine geldi. Büveyhîler'in hâkimiyetinde olan Kuzey Kirmân (Serdsîr)'ı ele geçirdi. Böylece 1048 tarihinde Kirmân Selçuklu Devleti kurulmuş oldu. Bununla birlikte Serdsîr bölgesi, burada yaşayan halkı besleyecek güçte değildi. Kirmân'ı esas besleyen zengin Germsîr bölgesini almak istedi¹⁴, ancak burası Kufs adı verilen dağlı bir kavmin elinde bulunuyordu. Kavurd bir hile sonucu âni bir baskın düzenleyerek Kufs kavmini dağıttı ve Kirmân'a tamamıyla egemen oldu (M. 1050-1051)¹⁵.

Kavurd'un Kirmân'a hâkim olduğu sırada, Arabistan yarımadasının doğu ucunda yer alan Umân Büveyhîlerin idaresi altında bulunuyordu. Kavurd Hürmüz emîri Bedr İsâ Câşû'nun sağladığı gemilerle Umân'a düzenlediği sefer neticesinde buraya hâkim oldu. Umân'ın fethi Selçuklular tarafından yapılmış ilk deniz aşırı seferdir¹⁶. Umân'ı ele geçiren Kavurd daha sonra Kirmân'ın batısındaki eyalet Fârs'a yürüdü. Bu sırada Fars bölgesi Şebânkâre emîrlerinden Fazlûye'nin hâkimiyetindeydi. Kavurd önce bölgenin merkezi Şirâz'a yürüdü, Fazlûye ise şehri terk ederek Cehrem Kalesi'ne sığınmıştı. Kavurd, burada Fazlûye'ye karşı etkili olamayacağını anladı ve Şirâz'a döndü. Böylece Kavurd Fârs bölgesinde hâkimiyet kurdu (M. 1062)¹⁷.

Şirâz'ı, Kavurd'un elinden geri almak isteyen Fazlûye, ertesi yıl (M. 1063) yirmi bin kişilik orduyla harekete geçti. Kavurd'un ise dört bin kişilik ordusu vardı. Şirâz

¹⁴ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, "Kirmân Selçuklu Devleti", *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 1995, s. 299-300; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 196-197.

¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd", *İslam Ansiklopedisi*, VI, MEB, İstanbul 1977, s. 457; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 300; Abdülkerim Özyayın, "Kavurd Bey", *İslam Ansiklopedisi*, XXV, TDV, Ankara 2002, s. 73; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 196.

¹⁶ Erdoğan Merçil, "Kirmân Selçukluları", *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1241; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 94; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 197.

¹⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 2011, s. 106; Merçil, "Kirmân Selçukluları", s. 1241; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 94; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 301; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 198.

yakınlarında büyük bir savaş vukû buldu. Kavurd karşısında bir kere daha başarısız olan Fazlûye Fesâ'ya kaçtı. Onun askerlerinden birçoğunu öldüren Kavurd mallarını da ganimet olarak ele geçirdi¹⁸.

Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in ölümü (4 Eylül 1063) üzerine ortaya çıkan taht mücadelelerine Kavurd da katılmak ve amcasının yerine sultan olmak istedi. Ancak kardeşi Alp Arslan'ın Selçuklu tahtına çıktığını haber aldığı zaman İsfahân'dan geri döndü ve onun sultanlığını tanıdı. Diğer taraftan Fazlûye, Fârs'ı tekrar ele geçirmek istediysede Kavurd önünde bir kez daha mağlup oldu (M. 1064). Fazlûye daha sonra Sultan Alp Arslan'dan yardım istedi. Sultan Alp Arslan önce yardım gönderdiği gibi, daha sonra bizzât Fârs'a yürüdü ve bu bölgeyi Kavurd'dan alarak Fazlûye'ye iade etti. Sultan Alp Arslan'ın Fârs'ı tekrar Fazlûye'ye iade etmesinde, Kavurd'un daha fazla kuvvetlenmesini ve hâkimiyet sahasının genişlemesini istememesi rol oynamış olabilir¹⁹. Bir müddet sonra Kavurd, Sultan Alp Arslan'a isyan etti. Kaynağın belirttiğine göre, Kavurd'un cahil bir veziri vardı, nefsi onu istibdada sevk etti. Efendisi Kavurd isyan edecek olursa ülkeyi Alp Arslan'a bağlı olmadan kendi başına idare edebileceğini ve onun kendine bağlanmak zorunda kalacağını düşündü, bu sebeple efendisini Sultan Alp Arslan'a karşı isyana teşvik etti. Kara Arslan da onun teklifini kabul etti, itaatten çıkıp Sultan adına okunmakta olan hutbeye son verdi²⁰.

Alp Arslan isyan haberini alır almaz Kirmân'a Hareket etti (M. 1067). Kirmân'a yaklaştığında Alp Arslan'ın öncü birlikleri Kavurd'un öncü birliklerine saldırdı. Çatışmayı müteakip Kavurd'un öncü birlikleri bozulup geri çekildi. Kavurd ve askerleri öncü birliklerinin mağlûp olduğunu duyunca korkup paniğe kapıldılar ve geri dönüp kaçtılar. Kavurd Cîruft'a girdi ve oraya kapandı, daha sonra Sultan Alp Arslan'a haber gönderip itaat arz ettiğini bildirdi ve bağışlanmasını istedi. Sultan da onu affetti ve ülkesini ona iade etti. Sultan daha sonra Kirmân'dan Fars'a hareket etti²¹. Bundan sonra iki yıl geçmeden Kavurd bu kez de eski düşmanı olan Fazlûye ile ittifak yaparak, Sultan Alp Arslan'a karşı isyan etti. Sultan Fazlûye meselesini veziri Nizâmülmülk'e verirken

¹⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *A. g. e.*, s. 114; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 302; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 198.

¹⁹ Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1038-1041; M. Altay Köymen, "Kirmân Selçukluları Tarihi", *AÜDTÇFD*, II, Ankara 1943, s. 129; Sibt İbnü'l-Cevzî, *A. g. e.*, s. 136-139; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 94 vd; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 198 vd; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 302.

²⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Trc. A. Özyayın, X, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 62.

²¹ İbnü'l Esîr, *A. g. e.*, X, s. 62.

kendisi de Kirmân'a gitti. Nizâmülmülk, bir hile ile Fazlûye'yi esir aldı. Sultanın huzuruna getirilen Fazlûye af diledi ve onun bu isteği kabul edildi²². Fazlûye'nin affedildiğini öğrenen Kavurd Alp Arslan'a bir mektup yazarak kendisinde affedilmesini talep etti. Alp Arslan ise kendi ordusu içinde Kavurd'u destekleyen büyük bir grup olduğunu anlayınca, Kirmân'ı terk etmek zorunda kalmıştı (M. 1069)²³.

Sultan Alp Arslan ölmeden önce yaptığı vasiyet ile yine de Kavurd'u düşünmüş, Fârs ve Kirmân bölgelerinin idaresini ona bırakmıştı²⁴. Alp Arslan'ın ölümünden (M. 1072) sonra oğlu Melikşâh Büyük Selçuklu sultanı ilân edilmişti. Diğer taraftan Kavurd da Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmek istiyordu. Kirmân'da bulunan Kavurd kardeşi Alp Arslan'ın vefat haberini duyunca ülkeyi ele geçirmek maksadıyla Rey üzerine yürüdü, fakat Nizâmülmülk ve Sultan Melikşah ondan daha Önce Rey'e vardılar ve oradan Kavurd üzerine yürüdüler. Şaban ayında (Nisan-Mayıs 1063) Hemedân yakınlarında karşılaştılar. Askerler Kavurd'un tarafını tutuyorlardı. Kavurd'un sol kolu Sultan Melikşah'ın sağ koluna hücum etti ve onları bozguna uğrattı. Melikşah'ın safında yer alan Şerefüddevle Müslim b. Kureyş ile Bahâüddevle Mansûr b. Dübeyş b. Mezyed ve maiyyetlerindeki Araplarla Kürtler ise Kavurd'un sağ koluna saldırdılar ve onları bozguna uğrattılar. Köylü bir adam Sultan Melikşah'ın yanına gelerek amcası Kavurd'un köylerden birinde olduğunu söyledi. Sultan Melikşah da adamı gönderip onu yakalattı. Sultanın huzuruna getilen Kavurd daha sonra boğularak öldürüldü (M. 1073)²⁵. Sultan Kirmân'ı Kavurd'un çocuklarında bıraktı ve onlara hil'atler gönderdi²⁶, ayrıca bu savaş sırasında gösterdikleri yararlıklardan dolayı Araplara ve Kürtlere birçok iktalar verdi²⁷.

Kavurd, âdil ve işbilir bir şahsiyete sahipti. Cömertliği ve iyi idaresi ile halkı memnun bırakmış onun zamanında Kirmân halkı bolluk ve refaha kavuşmuştur.

²² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *A. g. e.*, s. 160.

²³ M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, TTK, Ankara 1992, s. 47 vd.

²⁴ İbnü'l Esîr, *A. g. e.*, X, s. 80; Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horâsân Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 1999, s. 46 vd.

²⁵ İbnü'l Esîr, *A. g. e.*, X, s. 82; Kıvameddin Burslan, *A. g. e.*, s. 48-49; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *A. g. e.*, s. 188-189; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1953, s. 20-23.

²⁶ İbnü'l Esîr, *A. g. e.*, X, s. 82; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 24 vd.

²⁷ İbnü'l Esîr, *A. g. e.*, X, s. 82; Kıvameddin Burslan, *A. g. e.*, s. 50.

Kavurd'un bir hükümdar olarak hatası, Büyük Selçuklu sultanlığını ele geçirmek için taht kavgalarına karışması olmuştur²⁸.

Kavurd, Sultan Melikşâh ile savaşmak üzere hareket ettiği sırada Kirmân'da yerine oğlu Kirmân-Şâh'ı vekil bırakmıştı. Babasının ölüm haberinin ulaşması ile Kirmân-Şâh hükümdar olmuş onun melikliği bir yıl sürmüş ve sonra ölmüştür.

Kirmân-Şâh'dan sonra Kavurd'un küçük yaştaki oğlu Hüseyin tahta çıkarıldı²⁹. Ancak Kavurd'un oğullarından Sultan-Şâh Hemedân'da tutuklu bulunduğu hapisten kaçtı ve çok küçük olan kardeşinin yerine Kirmân Selçukluları tahtına oturdu (Eylül-Ekim 1074)³⁰. Bir müddet sonra Sultan Melikşâh büyük bir orduyla Kirmân'a sefer düzenledi. Sultanın amcasının oğlu olan Kirmân meliki Sultanşah b. Kavurd Bey Sultanın gelmekte olduğunu haber alınca karşılamaya çıktı. Birçok hediyeler takdim etti ve pek çok hizmetlerde bulundu. Sultan Melikşâh da onun Kirmân'a hâkimiyetini tasdik etti ve çok iyi davrandı. Nihayet H. 473 yılı muharrem ayında (Haziran-Temmuz 1080) Kirmân'dan İsfahân'a döndü³¹. Sultan-Şâh 1085 yılında öldü³².

Melik Sultan-Şâh'ın yerine Kirmân Selçukluları tahtına kardeşi Turan-Şâh geçti. Turan-Şâh'ın annesi onun melikliğini tasdik ettirmek için armağanlar, güzel şeyler ve paralarla Sultanın huzuruna gitti. Sultan Melikşâh da ona izzet ve ikramda bulundu ve Turan-Şâh'ı Kirmân meliki olarak tayin etti³³. Bu suretle hâkimiyetini sağlamlaştıran Turan-Şâh, Melik Kavurd'un ölümünden sonra kaybedilen komşu eyâlet Fârs'ın hâkimiyetini yeniden kazanmak amacıyla faaliyetlere girişti. Sultan Melikşâh Fârs eyaletinin idaresini Emîr Humâr Tegin'e vermişti (M. 1073). Ancak Emîr Humâr Tegin'den sonra Fârs'da âsaiş bakımından emniyetsiz bir devre başladı. Melik Turan-Şâh belki de Fârs'ın bu karışık durumundan yararlanarak, bu bölgeye iki sefer yaptı. Birincisinde mağlup oldu. İkincisinde yeniden bir ordu düzenleyerek Fârs'ı aldı. Daha sonra Sultan Melikşâh'ın ölümü (M. 1092) ile zevcesi Terken Hâtûn, küçük oğlu Mahmûd'u büyük Selçuklu tahtına oturtmak için mücadeleye girişmişti. Terken Hâtûn,

²⁸ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 95; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 305.

²⁹ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 96; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 306; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 202.

³⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *A. g. e.*, s. 194-195; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 24.

³¹ İbnü'l Esîr, *A. g. e.*, X, s. 111; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *A. g. e.*, s. 235; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 25 vd.

³² Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 96; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 203.

³³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *A. g. e.*, s. 256.

Fârs'a hâkim olabilmek için Emîr Üner kumandasında bir orduyu adı geçen bölgeye göndermişti. Turan-Şâh, Şebânkâre emîrlerinin de yardımıyla Emîr Üner'i mağlûp etti (M. 1094)³⁴. Turan-Şâh zamanındaki diğer bir olay da Umân halkının isyanı idi, ancak bu isyan bastırılarak Umân'da tekrar Selçuklu hâkimiyeti sağlandı. Melik Turan-Şâh on üç yıl hükümdarlıktan sonra Zilkâde 490 (Ekim-Kasım 1097)'da öldü³⁵.

Turan-Şâh'ın ölümünden sonra tek evlâdı olduğu anlaşılan İrân-Şâh Kirmân Selçukluları tahtına oturdu. Sultan Berkıyruk (M. 1094-1104) ise, Emîr Üner'i tekrar Fârs'a vali tayin etmişti. Fârs'da ise Şebânkâre büyükleri birer bölgede hâkimiyet kurmuşlardı, Emîr Üner'e karşı İrân-Şâh'tan yardım istediler. Melik İrân-Şâh Kirmân'dan Fars'a geldi. Şebânkâreliler'in yardımıyla Emîr Üner'i mağlup etti (M. 1098-1099). Bu olay Fars bölgesinin, İrân-Şâh devrinde de Kirmân Selçukluları'na tâbi olduğunu göstermektedir³⁶. Bir süre sonra İrân-Şâh çevresindeki bazı kişilerin etkisiyle Bâtînî mezhebine girmiş bundan sonra halka kötü davranmaya başlamış, bu kötülüğün yanı sıra birkaç kadı ve âlimi de öldürmüştü. Devlet ümerâsı dahi ondan nefret etmişlerdi. Bunun üzerine ümera, İrân-Şâh'ın hal edilmesi için Şeyhü'l-İslâm ve kadılara müracaat etti. Şeyhü'l-İslâm ve devrin kadıları hareketleri sebebiyle İrân-Şâh'ın tahttan indirilmesinde birleştiler. Halk verilen fetva üzerine ayaklandırıldı. İrân-Şâh önce şefaât diledi, sonra kaçmaya çalıştı ise de bir faydası olmadı ve yakalanarak öldürüldü (1101)³⁷.

İrân-Şâh'tan sonra Kirmân Selçukluları tahtına Arslan-Şâh b. Kirmân-Şâh geçti (16 Kasım 1101). Arslan-Şâh babasının hal edilmesi esnasında devletten ayrılan Umân'ı tekrar idaresi altına aldı

Arslân-Şâh daha ziyade barışçı bir siyâset izleyerek Şebânkâreler ile akrabalık tesis etmişti. Ancak yine de bazı nedenlerden dolayı Şebânkâreler ile arası açılrsa da o yine de üstünlüğünü korumuş ve hâkimiyetini devam ettirmişti. Melik Arslan-Şâh'ın barış ve güveni sağlaması bu devrede Kirmân'ın siyasi mülteciler ve askerî yardım arayanlar için bir sığınak olmasına yol açmıştı. Melik Arslan-Şâh doğuda Sultan

³⁴ Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK, Ankara 1975, s. 7

³⁵ Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 50-51; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 97.

³⁶ İbnü'l Esîr, *A. g. e.*, X, s. 234; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 308; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 52.

³⁷ İbnü'l Esîr, *A. g. e.*, X, s. 263-264; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 308-309; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 52-55; Erdoğan Merçil, "Kirmân Selçukluları/Sosyo-ekonomik ve Kültürel Hayat", *İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, TDV, İstanbul 2009, s. 379.

Sencer'e tâbi olmasının yanı sıra, batıda da Irak'taki Selçuklular ile iyi ilişkiler kurmuştu. Bu iyi ilişkiler bilhassa evlilik yoluyla gelişmişti. Arslan-Şâh daha sonra meliklik süresinin uzaması ve yaşının yetmiş geçmesi sebebiyle iş göremez oldu. Neticede oğlu Muhammed öteki kardeşlerinden önce harekete geçerek babasını bulunduğu saraydan alarak hapsedirdi ve kendisi Kirmân Selçukluları tahtına çıktı (Ağustos-Eylül 1142) Arslan-Şâh ise hapsediği kalede üç yıl yaşadıkdan sonra ölmüştür (muhtemelen 1145)³⁸. Melik Muhammed tahta geçtiği zaman, sayısı yirmiye yakın olan kardeşlerine ve yörelerine acımasızca davranmış, Selçuk-Şâh haricinde hükümdarlığını tehdit edebilecek kimseleri daha başlangıçta etkisiz duruma getirmişti. Ancak bundan kısa bir süre sonra Selçuk-Şâh da saltanat mücadelesine girdi³⁹.

Melik Muhammed'den sonra Tuğrul-Şâh Kirmân Selçukluları tahtına çıktı. Tuğrul-Şâh önce kardeşi Mahmûd-Şâh'ı hapsedirdi⁴⁰. Daha sonra babası zamanında saltanat mücadelesine girişen Selçuk-Şâh yakalanarak öldürüldü (muhtemelen 1156/1157). O, bu suretle kendisine karşı çıkan ve çıkması muhtemel taht iddiaları hakkında gerekli tedbirleri almış oluyordu. Melik Tuğrul-Şâh, babası zamanında olduğu gibi Fârs'daki komşuları Salgurlu Devleti ile dostluğunu sürdürdü. Tuğrul-Şâh Devri'nden itibaren Kirmân Selçukluları Devleti'nde atabeglerin yavaş yavaş melikler üzerinde ve devlet idaresinde söz sahibi olmaya başladığı görülüyor. Ancak buna rağmen Atabeg Reyhân ve Kutbüddin Muhammed'in Kirmân Selçukluları taht mücadelesinde ve devletin siyasetinde önemli bir rol oynadıkları görülecektir. Melik Tuğrul-Şâh Mart 1170'de öldü. Melik Tuğrul-Şâh'ın ölümünden sonra Atabeg Reyhân'ın yardımıyla dört oğlundan üçüncüsü Behrâm-Şâh Kirmân Selçukluları tahtına

³⁸ Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 56-64; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 97 vd; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 204-205.

³⁹ Melik Muhammed Devri'nin başlıca siyasi olayı, kardeşi Selçuk-Şâh ile uğraşması olmuştu. Selçuk-Şâh Muhammed tahta çıktığı zaman Germsîr bölgesine kaçarak hayatını kurtardı. O, daha sonra topladığı kuvvetlerle Muhammed'in Cîruft şehrine geldi. İki ordu Cîruft dışında karşılaştılar ve şiddetle savaştılar. Mağlûp olan Selçuk-Şâh Umân'a kaçtı. Onun bu bölgede oturması ile Kirmân şahneleri bir daha Umân'da kalamamışlardı. Kirmân Selçuklularının bir zamanlar hâkim oldukları komşu ülke Fârs'da bu defa yeni bir Türk devleti, Salgurlular hüküm sürmeye başladı. Melik Muhammed'in Salgurlulardan Atabeg Sunkur ile arasında samîmi bir dostluk vardı. Oğuzların Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'i mağlûp ve esir etmelerinin (M. 1153), öteki emir ve hükümdarlar üzerinde de etkileri görülmüştü. Tabes hâkimi Melik Muhammed'in huzuruna gelerek ona tâbi oldu ve adı geçen şehri Kirmân Selçuklularının idaresine terk etti. Sultan Sencer'in esir düşmesinden sonra Melik Muhammed muhtemelen Irak Selçuklularından Sultan II. Muhammed b. Mahmûd'a (M. 1153-1159) tâbi olmuş ve onunla dostça ilişkiler içinde bulunmuştu. Melik Muhammed'e tâbi olmak isteyen diğer bir şahıs da İsfahân vâlisi Reşid Câmedâr idi. Ancak Melik Muhammed'in 27 Haziran 1156'da ölmesi Kirmân Selçukluları'nın İsfahân gibi önemli bir şehre hâkim olmak ümitlerini suya düşürmüştü. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 98; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 64-68; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 312.

⁴⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 257.

oturdu. Bu durum Kirmân Selçukluları Devleti'nde bir Fetret Devri'nin doğmasına yol açtı. Tuğrul-Şâh'ın en büyük oğlu ve veliahtı Arslan-Şâh, Terken-Şâh ile birleşmiş ve saltanat mücadelesine başlamak üzere Bem tarafına gitmişti. Ayrıca Kirmân Selçukluları tahtına bir namzet daha vardı. Bu da Turan-Şâh idi ve yardım istemek için Fârs'a yönelmişti. Bundan sonra Behrâm-Şâh, Arslan-Şâh ve Turan-Şâh arasında amansız bir taht mücadelesi başladı. Bu mücadele Kirmân Selçuklu Devleti'nin yıkılmasında rol oynayan önemli bir etkendi. Devletin yönetimi atabeglerin eline geçmişti. Bu sırada ticârî önemi olan şehirler de yağmalanıyor ve Kirmân'ın iktisâdî durumu gittikçe kötüleşiyordu⁴¹.

Melik Behrâm-Şâh'ın 1175'te ölümü, sükûnet içindeki Kirmân'ın tekrar karışmasına sebep oldu⁴². Atabeg Kutbüddîn Muhammed, Behrâm-Şâh'ın yedi yaşındaki oğlu babasının yerine tahta oturttu. Ancak taht kavgaları yine devam etti. Bu mücadeleden Turan-Şâh galip çıktı ve uzun süre beklemiş olduğu melikliği kavuştu.

Melik II. Turan-Şâh Devri'nin en önemli olayı muhakkak ki, Oğuzlar'ın Horasan'dan Kirmân'a gelmesi idi. Buraya göç eden Oğuzlar Kirmân Selçuklu Devleti'nin zayıf ve istikrarsız idaresinden yararlanarak bu bölgeye hâkim olmasını bildiler. Melik II. Turan-Şâh ise, Zâfir Muhammed Emîrek adında biri tarafından sarayında öldürüldü. (Takriben Haziran 1183). Bundan sonra yerine geçen melikler dirayetsiz bir şekilde zayıflayan devleti yönettiler. Nihayet Melik Dinar başkent Berdesîr'i 1187 Eylülünde ele geçirerek Kirmân Selçuklu Devleti'ni ortadan kaldırdı⁴³. Son olarak tahta geçen II. Muhammed-Şâh bir süre sonra Bem şehri hâkimi Sâbık Ali Sehl'in yanına gelerek bir kere daha şansını denedi. Ancak Melik Dinar'ın kuvvet ve kudreti karşısında önce Sistân'a, sonra Hârezmşâh Tekiş'in yanına gitti. O son olarak, Gûrlûlar'dan Şihâbüddîn (Mu'izzüddîn) Muhammed'in hizmetine girdi ve vatanından uzaklarda öldü. Ölüm tarihi ve yeri hakkında kaynaklardan şimdilik bir bilgi edinilememiştir. Melik II. Muhammed-Şâh, Kirmân Selçuklu Devleti'ni yeniden

⁴¹ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 99 vd; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 69-73; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 206-207.

⁴² Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 123; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 100.

⁴³ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 181-187; Ayrıca Bk. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 129-139; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 331-333.

canlandırmak için teşebbüslerde bulunmuş, bu yolda Irak Selçukluları, Salgurlular ve Hârezmşâhlar gibi komşu devletlere başvurmuş, fakat muvaffak olamamıştır⁴⁴.

Kirmân Selçukluları, daha başlangıçtan itibaren belirli bir iktisadî siyaset izleyerek hâkim oldukları bölgenin iktisaden gelişmesine çalıştılar. Ticaret yollarını Kirmân üzerinden geçirerek, bu siyasetlerinde başarılı olmuşlar, Kemâdin ve Berdesîr'de önemli ticaret merkezleri oluşturmuşlardır. Bunun yanı sıra onlar imar faaliyetleri ile bölgeyi bayındır bir hâle getirdiler. Kültür faaliyetleri ile de Kirmân'da eğitim ve ilmin teşvikçisi oldular. Kirmân onların zamanında en gelişmiş ve müreffeh ülkelerden birisi idi⁴⁵.

Kirmân Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının en büyük sebebi şüphesiz ki, saltanat mücadelesi idi. Tahtı ele geçirmek isteyen melikler, atabeg ve gulamların isteklerine boyun eğmek zorunda kalmışlar, bu da devleti zayıflatmış Oğuzlar'ın bölgeye gelmesi onların yıkılışını çabuklaştırmıştı. Netice olarak Selçuklular bir buçuk yüzyıla yakın bu bölgede hüküm sürmüşler ve Kirmân'a gerçek hizmetler yapmışlardır. Bu sebeple o devrede ve daha sonra yaşamış tarihçi ve coğrafyacı müellifler onları övmüşlerdir.

Kirmân Selçukluları'na Dair Kaynaklar

Kirmân Selçuklularına dair kaynaklara ulaşma yolunda tarihçiler önemli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorlukların başlıca nedenleri Ortaçağ Türk tarihinin geniş bir coğrafya üzerinde zuhur etmesi, Türklerin muhtelif milletlerle münasebetleri, bu dönemde Türklerin üzerinde yaşadığı coğrafyada Moğol istilası ve Haçlı Seferleri gibi önemli savaşların meydana gelmesi ve bu savaşların neticesinde birçok yazma eserin yok edilmesi, dönemi aydınlatan kaynaklara ulaşmada önemli bir engel teşkil etmiştir. Bunun yanında kaynakların çok değişik türlerde ve muhtelif dillerde olması araştırmacılar için ayrıca bir zorluğa neden olmaktadır. Bu nedenle Kirmân Selçukluları ile ilgili araştırmalar yaklaşık yüzyıl önce başlamış olmasına rağmen henüz beklenen seviyede değildir.

⁴⁴ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 100 vd; Hasan Akyol, *A. g. m.*, s. 212-213.

⁴⁵ Merçil, "Kirmân Selçukluları/Sosyo-ekonomik ve Kültürel Hayat", s. 379-380.

M. Th. Houtsma 1885 yılında Muhammed b. İbrahim'in *Histoire des Seljoucides du Kerman* adlı eserini esas alarak bu hususta bir makale yazmıştır⁴⁶. Türkiye'de ise M. A. Köymen'in bu konuda yaptığı araştırmayla 1943'te genel mahiyette, bir makale yayınlamıştır. Daha sonra 1989 yılında Erdoğan Merçil'in *Kirmân Selçukluları* adlı eseri Kirmân tarihi açısından önemlidir. Yine Erdoğan Merçil'in *Fars Atabegleri Salgurlular* kitabında, Salgurluların bu bölgeye hâkim olmaları neticesinde cereyan eden hadiseler hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Ayrıca Ergin Ayan'ın *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı* adlı eserinde, Melik Dinar'ın reisliğinde Oğuzların Kirmân'a gelerek burada hâkimiyet kurması neticesinde vukuu bulan olayların daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra İbrahim Kafesoğlu'nun *Harezmşahlar Devleti Tarihi* adlı eseri de Harezmşahlar Devleti'nin Kirmân hâkimiyeti hususunda önemlidir. Bundan başka *İslâm Ansiklopedisi*'nin, Kavurd dışındaki, bazı Kirmân Selçuklu melikleri ile ilgili maddeleri ise yetersizdir.

Kirmân Selçuklularına dair mevcut kaynaklar ise daha ziyade Farsça neşredilmiştir. Bu dilde kaynakların esasını Efdâleddîn Kirmânî'nin yazdığı eserler teşkil etmektedir. Efdâleddîn Kirmânî, Kirmân Selçukluları'nın sarayındaki önemli görevlilerden birisidir. Önce meliklerin nedimliğini yapmış, daha sonra Atabeg Muhammed b. Bozkuş'un yanında görev almıştır. Bundan sonra da Melik II. Arslan-Şâh'ın yanında Niyabet-i Dîvanı İnşâ'da çalışmıştır. O muhtemelen H. 615 (M. 1218-1219) yılına kadar hayatta idi, ancak kesin ölüm tarihi belli değildir. Kirmânî kendi döneminin tarihi ile ilgili önemli eserler bırakmıştır. Bu eserler, hem siyasi tarih hem de teşkilat, iktisat ve sanat tarihi bakımından da önem taşımaktadır⁴⁷.

Efdâleddîn Kirmânî'nin Farsça yazmış olduğu eserlerden anlaşıldığına göre ilk önce H. 584'te (M. 1188) yılında *'İkdü'l-'ulâ li'l-Mevkîfi'l-'alâ'*'yı telif etti⁴⁸. Sonra bunun başına ve sonuna ilaveler yaparak, Kirmân Selçukluları'nın inkırâzına kadar meydana gelen hadiseleri anlattı ve yeni bir adla telif etti. *Bedâyü'l-izmân fi Vekâyî-i Kirmân* adlı bu eserin asıl nüshası, bugüne kadar kayıptır. Fakat İranlı tarihçilerden

⁴⁶ Bu makale için bakınız. M. Altay Köymen, "Kirmân Selçukluları Tarihi", s. 129

⁴⁷ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 210 vd; Ali Öngül, "Selçuklularda Eğitim Faaliyetleri ve Yetişen İlim Adamlarına Genel Bir Bakış", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa 2003, 1, S. 2, s. 74.

⁴⁸ Efdâleddîn Ebû Hamîd Ahmed b. Hâmid Kirmânî, *İkdü'l-'ulâ li'l-meykîfi'l-'alâ*, Nşr. Alimuhammed Âmirî Nâinî, Matbaa-i Meclis, Tahran 1311 hş.; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi yayımları, İstanbul 1981, s. 189.

Mehdî Beyânî tarafından, diğer kaynakların iktibaslarından yararlanılarak, bu eserin bir nüshası ikmâl edildi ve yayınlandı⁴⁹. Eser, XII. yüzyıl tarihine kadar verdiği bilgilerde orijinallik taşımaz ve belge yönünden zayıftır. Fakat, XII. yüzyıl için değerlidir. Sonra yine kendisi tarafından bu esere bir risâle yazılarak, H. 602-612 (M. 1205-1215) yılı Kirmân vekâyîi kaleme alındı. Bu eser neşredilmiştir. Daha sonra Muhammed b. İbrahim ve Nasîrüddîn Kirmânî tarafından telif edilen Kirmân tarihleri söz konusu eserlere dayanmaktadır⁵⁰.

Efdâleddîn Kirmânî'nin, *Selçukiyân ve Guz der İran* adlı eseri de yine Kirmân bölgesi hakkında bilgi vermektedir. Buraya gelip yerleşen Oğuz Türklerinden bahsetmektedir. Ayrıca yine Oğuz Türklerini Kafkasya üzerindeki, hareketlerinden de bahsetmektedir. Kirmân'nın coğrafi, siyasi ve sosyal durumunu anlattığı eserde Selçuklu Devleti'nden bağımsız hareket eden Türkmen gruplarının kitleler halinde bölgeyi işgali ve daha sonra, Kavurd'un buraya gönderilmesiyle bu grupları Kirmân'dan ayırarak Cebel ve Kafkasya bölgesine kaçmaları ile ilgili ayrıntılı bilgiler vardır⁵¹.

Efdâleddîn Kirmânî'nin diğer bir eseri ise, çalışmamızın konusunu teşkil eden *El-Muzâf İlâ Bedâyiü'l-Ezmân fi Vekâyî-i Kirmân* adlı eseridir. Müellif bu eseri H. 613 (M. Nisan-Mayıs 1216) tarihinde telif etmiştir. Bu eser *Bedâyiü'l-Ezmân*'a zeyl olarak yazılmıştır⁵². Eseri Abbas İkbâl, Vatikan Kütüphanesinde bulunan tek nüshadan neşretti, Tahran 1331 Ş. Müellif bu eserinde yine Kirmân olaylarını anlatır. Bu eser, mahallî bir tarih olmak itibarıyla Kirmân'da geçen hadiseler hakkında ayrıntılı malumat vermektedir. Diğer yandan Orta zaman Fars ve Arap kaynakları gibi siyasi ve askerî olaylar dışında malûmat bulmak güçtür. Buna karşın bu eserde idâri teşkilâtla beraber, Kirmân'ın Selçuklular zamanında iktisadî ve içtimai hayatı aydınlatmaya yarayacak ipuçları bulunabilir. Bunun yanı sıra Salgurlu Devleti'nin kuruluşu, ilk atabegler konusunda da malumatlar vardır. Salgurluların devlet teşkilatı için bilgiler bakımından son derece önemlidir. Bunun yanı sıra Harezşahlar Devleti, Şebânkâre Emîrleri ve Oğuzlar'ın bu bölgedeki siyasi ve askeri teşekkülleri hakkında da bilgiler içermektedir.

⁴⁹ Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. XXII: Bu hususta Bk. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selçukiyân u Guz der Kirmân*, tahrîr mukaddeme, tashîh ve telhîşye Bâstânî-i Pârfîzî (Muhammed İbrâhîm), Tahran 1373 hş. s. 153 vd.

⁵⁰ Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. XXII: Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 210 vd; Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. XIII: İbrahim Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1984, s. 11.

⁵¹ Fazlı Konuş, *Selçuklular Bibliyografyası (Temel Kaynakların Açıklamalarıyla Beraber)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2002, s. 112.

⁵² Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, s. 12.

Bu bağlamda Efdâleddîn Kirmânî'nin yüksek edebî bir dille yazılmış bu eserini tercüme ederken, metnin aslına sadık kalmaya özen gösterdik. Edebî sanatları imkân nispetinde olduğu gibi muhafaza etmeye gayret gösterdik.

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

El-Muzâf İlä Bedâyiü'l-Ezmân fî Vekâyî-i Kirmân, H. 602-612 (M. 1205-1206/1215-1216) yılları arası olaylarını içerir.

Telif: Efdâl-i Kirmânî lakabına sahip Hamîdüddîn Ahmed b. Hâmid Kirmânî,

Vatikan Kütüphanesi'ndeki özel kopya üzerinden Üniversite öğretim üyesi Abbâs İkbâl'in tashih ve ihtimâmıyla

Tahran 1331 hş.

Meclis matbaası

NEŞREDENİN ÖNSÖZÜ

Efdâl-i Kirmânî lakabına sahip, usta yazar ve ünlü tarihçi Hamid'üd-dîn Ahmed b. Hâmid Kirmânî'nin, tam nüshası maalesef şimdiye kadar ele geçmeyen, sadece kendisine ait ayrıntılı alıntılarının, Hasenî'nin *Câmiü't-Tevârih*⁵³inde ve Muhammed b. İbrahim⁵⁴'in *Kirmân Selçukluları Tarihi* kitabında ve bir özetinin Cemâlüddîn Ebü'l-Kâsım Kâşânî'nin *Zübdetü't-Tevârih*⁵⁵ risalesinde bulunduğu meşhur kitabı *Bedâyü'l-Ezmân fî Vekâyi-i Kirmân*'ın girişinde şöyle yazılmıştır: "Kirmân'a ayrı bir tarih yazılmamıştır, sadece Sâbi, *Tâci*⁵⁶ adlı kitabında çok az ondan bahsetmiş ve aynı şekilde Ebû Nasr Utbî, *Tarih-i Yemîni*⁵⁷ adlı kitabında bir nebze anlatmış ve *Mesâlik ve'l-*

⁵³ Hasan b. Şihâb b. Hüseyin b. Tâcüddîn Yezdî: Hayatı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız müellif, bize Selçuklu tarihçisi olduğunu anlatmaktadır ve eserini Gıyâseddîn Muhammed b. Baysungur b. Şahrulî adına yazmıştır. *Câmiü't-Tevârih-i Hasenî* adlı Farsça eseri hilkatten 855 (=1451) yılına kadar geçen olayları anlatır ve altı kısımdan ibarettir. Yazması Fatih nr. 4307'de bulunmaktadır. Beşinci kısımda Abbasilerle çağdaş hanedanlar, bu arada tafsilatıyla Selçuklular yer alır. Altıncı kısımda Selçuklulardan sonraki devletler vardır. Bunun ikinci faslı Harezmşahlara, üçüncü faslı Salgurlulara, dördüncü faslı Karahıtaylara aittir. Kirmân bahsinde Hasan-ı Yezdî, *Bedâyü'l-Emân*'dan olduğu gibi nakiller yapmıştır. Kirmân tarihî hakkında, hususi eserlerin dışında bilgi veren kaynak olmaması eserin değerini arttırmaktadır. Ayan, *Oğuz İsyamı*, 2007, s. XLI.

⁵⁴ Mirzâ Muhammed İbrâhîm Hâbîsî [ö. 1035 (= 1625)], kendi ifadesine göre 1616'da Meşhed'deki İmâm Ali er-Rızâ Türbesi'ni ziyaret ettikten sonra Sistân'a gitmiş ve orada yaklaşık iki ay kalmıştır. Annesi Saffariler soyundan gelmektedir. Eseri *Selçukiyân u Guz der Kirmân*. Kirmân Selçukluları tarihi olup Irak Selçuklularının da bir özeti. Devanla Kirmân'ın Karahıtaylara geçişine kadar tarihini anlatır. Kirmân'daki Oğuz hâkimiyeti konusunda biricik kaynak. Muhammed İbrâhîm'in yazmış olduğu bu farsça eserdir. Yazma nüshası Berlin Kütüphanesi'nde bulunan bu tek nüshanın baş ve son kısımları yırtılmıştır. Bu yüzden müellifin adını ve hayatı hakkındaki bilgileri bulmak mümkün değildir. Bulunan kısımlardan ancak, Muhammed İbrâhîm adında birisi olduğu anlaşılmaktadır. Eseri Houtsma, Berlin Kütüphanesi'ndeki nüshayı istinsâh ederek bastırılmıştır. Ayan, *Oğuz İsyamı*, s. XXIV-XXV.

⁵⁵ Ebü'l-Kâsım Cemâlüddîn Abdullah b. Ali b. Muhammed el-Kâşânî (ö. H. VIII./M. XIV. yüzyılın ilk yarısı) İlhanlı tarihçisi. H. VII. (M. XIII.) yüzyılın ikinci yarısı ile H. VIII. (M. XIV.) yüzyılın ilk yarısı arasında yaşamıştır. Ailesinin mesleği olan çini işlemeciliğine rağbet etmeyip öğrenim görmeyi tercih eden ve hükümdarların emrinde münşiler arasında yer almayı başaran Kâşânî'nin bu görevine hangi hükümdar döneminde başladığı bilinmemektedir. Dönemin ünlü vezîri Reşidüddin Fazlullah Hemedânî'nin *Câmiü't-Tevârih*'ini H. 710'da (M. 1310) tamamlaması ve Olcaytu dönemini (M. 1304-1316) yazma görevini de Kâşânî'ye vermesi dikkate alınarak Olcaytu devrinde İlhanlı sarayına intisap ettiği söylenebilir. Bu görevi dolayısıyla Kâşânî kendisini "el-müverrih el-hâsib" olarak nitelendirmektedir. Kâşânî, Reşidüddin'in ölümünden (H. 718/ M. 1318) sonra *Câmiü't-Tevârih*'in tamamını kendisinin yazdığını iddia etmiştir. Ancak sağlam bir dayanağı bulunmayan bu iddia modern tarihçiler tarafından da kabul görmemiştir. H. VIII. (M. XIV.) yüzyılın başlarında hayatta olduğu anlaşılan Kâşânî'nin ölüm tarihini Kâtib Çelebi yanlışlıkla H. 836 (M. 1432-33) olarak verirken, Bağdatlı İsmail Paşa H. 736 (M. 1335-36) şeklinde kaydeder. Genel bir tarih niteliğinde olup Hz. Âdem'den başlayarak Bağdat'ın Moğollar tarafından alınmasına (H. 656/M. 1258) kadar meydana gelen olaylardan bahseder. Eserin küçük bir bölümünü Gabriel-Joseph Edgard Blochet *Introduction à l'histoire des mongols de Rochideddin* (Leyden-London 1910) adlı eserin içinde yayımlamıştır. İsmâilîler, Fâtımîler ve Nizârîler ile ilgili bölümlerini Muhammed Taki Dânişpejûh *Zübdetü't-Tevârih* adıyla neşretmiştir. Derya Örs, "Kâşânî Abdullah b. Ali", *İslam Ansiklopedisi*, XXV, TDV, Ankara 2002, s. 4-5.

⁵⁶ *Kitâbü't-Tâci* kaybolmuş ise de, muahhar tarihçiler meselâ Mirhond ve İbn Miskavayh tarafından, isim verilmeksizin zikredilmiştir. İbn Abî Usaybi'a *Kitâbü't-Tâci*'yi yanlışlıkla Sinân b. Sâbit'e atfeder. F. Krenkow, "Sâbi", *İslam Ansiklopedisi*, X, MEB, İstanbul 1993, s.7

⁵⁷ Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdülcebbar (ölm. 1036) Arap asıllı Gazneli devri tarihçisi, Rey şehrinde yetişmiş, gençlik yıllarında buradan ayrılarak Horâsân'a dayısı Ebû Nasr Utbî'nin yanına gelmiş

*Memâlik*⁵⁸ (Yollar ve Ülkeler) adlı eserde Cîruft ve Bem'den oldukça çok bahsedilmiştir.”.

Yine yazar, aynı önsözde Kirmân Selçukluları hanedanının kurucusu Şâh Kavurd⁵⁹ b. Çağrı Bey'in Cîruft etrafındaki fetihlerinden ve Kuç⁶⁰ ve Belûç⁶¹ kavimleriyle olan savaşından bahsederken şöyle yazıyor: “Şâh Kavurd'un kâtipleri, Kufs Dağları fetihlerini methedici ifadelerle yazdılar ve asırlar boyunca dünya kâtiplerinin önderi oldular.”. Lakin bu ibare görünüşe göre bahsi geçen fetihler hakkında Kavurd'un kâtiplerinin yazdığı mektupların açılımına işaret etmektedir ve bunlar her ne idiyeler, hiçbiri geniş Kirmân ülkesinin genel tarihi türünden olmayıp, önceki asırlarda geçen yoğun hadiseler sayılmamaktadır. Eski kaynaklarda ve hiçbir kitapta tüm Kirmân'a ait ayrı bir tarihe rastlamadığımız için az çok *Bedâiyü'l-İzmiân*'ın

ve öğrenimini burada tamamlamıştır. Ebû Ali Sincûr ve Nasıreddin Sebüktegin'in hizmetinde bulunduğu gibi, Horâsân'da Şemsü'l-muallâ Kabus'a da naiplik etmiş. Nişâbur'da ise Gazneli Mahmud'un Horâsân sipehsaları Emir Nasr b. Nasıreddin Sebüktegin'in yanında bulunmuştur. Şiirler de yazmış olmakla birlikte onun asıl şöhreti *Tarih-i Yemini* adını verdiği eserinden gelmektedir. Arapça kaleme alınmış olan eser, H. 365-412 (M. 976-1021) yılları arasındaki olayları, yani Sebüktegin ve Mahmud dönemlerini geniş olarak anlatmıştır. Bu bakımdan bu dönemin tarihi için başta İbnü'l Esîr olmak üzere pek çok tarihçinin başlıca kaynağını oluşturmuştur. Ağdalı bir üslupla yazılmış ise de, olaylar hakkındaki fikrini bir saray tarihçisinden beklenmeyecek derecede belirtmiş, eserini “Gazneli Mahmud'u yüceltmek” gayesiyle yazdığını ifade etmekle birlikte onun parlak saltanatının kötü taraflarını da göstermekten çekinmemiştir. Arapça metin Sprenger tarafından Delhi (1847)'de, Şeyh Menini tarafından Kahire (1869)'de yayınlandığı gibi, kenarında İbnü'l Esîr'in metni (X. Cilt) olmak üzere Kahire (1883)'de yeniden yayınlanmıştır. Eserin pek çok şerh ve tercümesi de yapılmıştır. Bu tercümelemler arasında Selçuklu dönemi kâtiplerinden Ebu's-Şeref Nasih b. Zafer Sa'd-i Curbadakanî tarafından H. 603 (M. 1206-1207) yılında yapılan Farsça tercümesi en tanınmış ve güvenilir olup Cafer Şiar tarafından Tahran (1966)'da yayınlanmıştır. “Utbi”, *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII, MEB, Ankara 1984, s. 117.

⁵⁸ İbn Hurdazbih'in coğrafyaya dair olan *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eseri muhtemelen Abbâsî saray teşkilatına mensup birinin isteği üzerine yazılmıştır. Eserde yazarın gözlemlerine dayanan oldukça fazla bilgi bulunmaktadır. Eserin değişik kütüphanelerde yazmaları bulunmaktadır. İbn Hurdazbih'in bu eseri önce Barbier de Meynard tarafından 1865 yılında yayımlandı. Daha sonra de Goeje bu değişik nüshaları göz önüne alıp *Arap Coğrafyası Eserleri Serisi* (ACES)'nin 6. Cildi olarak 1889 yılında yayınlamıştır. Bu eser, Kudame b. Ca'fer'in *Kitabu'l-Harac*'ı ile beraber basılmıştır. Bu şekilde daha sonraki baskısı 1928 yılında Bağdat'ta gerçekleştirilmiştir. İbn Hurdazbih, bu eserde Müslüman dünyanın ana ticaret yollarının tam bir haritasını ve izahını çıkarmıştır. Ancak De Goeje tarafından yapılan baskıda harita bulunmamaktadır. İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 15.

⁵⁹ Kavurd, Çağrı Bey Dâvud (990-1060)'un oğullarının en büyüğüdür. Onun doğum tarihi ve çocukluğu hakkında kaynaklarda şimdilik bir bilgiye rastlamak mümkün olmadı. Ancak kardeşi Alp Arslan'ın muharrem 420/20 Ocak 1029'daki doğum tarihinden hareket edersek, Kavurd en büyük kardeş olduğuna göre bu tarihten daha önce doğmuştur. Kavurd kelimesi Türkçe ve “Kurt” manasındadır. Kavurd'un diğer bir adı da Kara Arslan olup, basırdığı paralarda ve bazı kaynaklarda bu şekilde geçmektedir. Ancak bu “Kara Arslan” adının bir ünvan olduğu da ileri sürülmüştür. Kavurd'un ayrıca “Ahmed” olarak bir İslâmî adı da mevcuttur. Yine paralarda görülen lakabı “Melik el-Âdil İmâdüddevlî”dir. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 7-8; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *A. g. e.*, s. 299; Hasan Akyol, *A. g. e.*, s. 196 n. 6.

⁶⁰ Bu isim Kufs kaviminin ismidir ancak kaynaklarda “Kufc, Kufç, Keçç, Kufs” gibi farklı şekillerde telaffuz edilmiştir. Mohsen Morsalpour, *The History of Saljuqs of Kerman*, Kermanoloji Center, Kermân 1387, s. 51.

⁶¹ Aslında bu kavim Kufs kavimidir fakat Fars edebiyatında bu kavmin ismi “Kuc” genellikle “Beluç” ile birlikte “Kuç-u Beluç” şeklinde gelmiştir. Mohsen Morsalpour, *A. g. e.*, s. 51.

yazarının bu konudaki sözlerini doğru saymak ve onun yazdıklarını Kirmân tarihi hakkında kaleme alınan ilk ve tek müstakil yazı olarak kabul etmek durumundayız.

Efdâl-i Kirmânî bildiğimiz gibi ayrıntılı ve geniş kitabını yani *Bedâyiü'l-Ezmân*'i yazmaya başlamadan önce yani 584 yılının Safer ayında (Nisan 1188); 583 yılının Recep ayının birinde (6 Eylül 1187) Kirmân Selçukluları'nın son dönemleri ve Oğuz reisi Emîr Dinar'ın bu ülkeyi ele geçişini anlatmak için *İkdü'l-'ülâ li'l-mevkifi'l-'alâ*⁶² adlı daha küçük bir kitap yazmıştır ve bu kitapta adı geçen pâdişâha diyor ki: "Kirmân'ın farklı bölgelerindeki ordular arasındaki anlaşmazlıkların, inkılapların, değişikliklerin, dönüşümlerin, ıstırapın, endişenin ve bu yirmi senede ortaya çıkan durumların ve değişikliklerin ayrıntıları büyük bir kitapta anlatılabilir. Ve belki mümkün olursa bunların hepsi başka yazılarda da kayda geçirilebilir." Bu açıklamadan anlaşılıyor ki Efdâl-i Kirmânî H. 584 (M. 1188) yılından itibaren Kirmân'a ait olayları cüz'i veya genel olarak büyük bir defterde toplama düşüncesindeydi ve sonunda. Sa'd b. Zengî H. 602 (M. 1205/1206) yılı civarlarında bu ülke, Fars Atabegi, Şebânkâre Emîri Kutbüddîn Mübâriz ve Sultan Muhammed Harezşâh'ın valisi arasında çatışma ve keşmekeş konusu iken onun bu niyeti gerçeğe dönüşerek *Bedâyiü'l-Ezmân* adında açıklamalı bir kitap ortaya çıktı ve herkesin ulaşabileceği şekle geldi.

Sâfeviler dönemine kadar mevcut olan ve hala tam bir kopyasını elde etme ümidinin varolduğu bu nefis kitap, Ebü'l-Kâsım Kâşânî'nin *Zübdetü't-Tevârih*'inde yer alan özetinin okunmasına dayandırılan açıklamaya göre bir girişi vardır. Bu girişte Kirmân coğrafyası ve çeşitli bölgelerin anlatılması ve önemli şehirlerinin kuruluşunun açıklanmasından sonra, ülke tarihinin bir özeti, İslam'dan önceki asırlar ve çeşitli şehirlerinin Müslümanlar tarafından fethi, Âli Saffâr, Âli İlyâs, Gaznevîler ve Al-i Bûye hanedanlarının istilasından biraz bahsedilmiştir ve Selçuklular zamanına kadar gelinmiştir. Melik Dinar'la iki oğlu ve Ferruh-Şâh'ın hâkimiyetleri, Şebânkâre meliklerinin, Fars Atabeglerinin ve Harezşâh'ın valilerin müdahale dönemleri, onun çağına daha yakın olduğu ve elinde daha çok belge olduğu için bu kısımların tarihini daha detaylı yazmıştır. O kadar ki bazıları *Bedâyiü'l-Ezmân* konusunun sadece Kirmân

⁶² Efdâleddin Kirmânî'nin H. 584 (M. 1188) yılında telif edilmiş olan bu eseri, Kirmân'da Selçuklu Devleti ve bu devletin Salgurlular tarafından yıkılması ve Salgurluların buradaki hâkimiyetleri hususunda birinci derece kaynaktır. Eser neşredilmiştir. *İkdü'l-'ülâ li'l-mevkifi'l-'alâ*, Neşr. Alimuhammed Âmirî Nâinî, Matbaa-i Meclis. Tahran 1311 hş.: Merçil. *Salgurlular*, s. XIII.

Selçukluların tarihi olduğunu zannetmişlerdir, oysa bu kitap söylediğimiz gibi Selçuklular tarihinden başka Kirmân'daki diğer olayları da içermektedir.

H. 613 (M. 1216/1217) yılının başlarında yani Oğuz ve Şebânkâre reislerinin ve Fars Atabegleri'nin hâkimiyetlerinin neredeyse tamamen Kirmân'dan uzaklaştığı ve bu ülkenin doğu sınırı Mekrân'a ve Hürmüz yakınlarına kadar Sultan Alâüddîn Muhammed Harezşâh'ın tebaasından Zevzen Meliki Müeyyed'ül-Mülk Kıvâmüddîn'in hâkimiyeti altında yaşadığı günlerde, yani yazar Efdâl-i Kirmânî, büyük tarih kitabı *Bedâyiü'l-Ezmân*'ı bitirmesinden on on iki sene sonra, bu kitaba bir ek yazmıştır. Bu ek, bu dönemin olayları ve *Bedâyiü'l-Ezmân*'ı yazdığı sırada siyasi sebeplerle isimlerini veremediği iki devlet adamıyla ilgili açıklamayı içermektedir. Bizim şimdi yayınladığımız ve yazarın kendisinin *El-Muzâf ilâ Bedâyiü'l-Ezmân fi Vekâyi-i Kirmân* olarak adlandırdığı eser, bu ekten ibarettir.

Şimdiye kadar bu zeylin hiçbir izine yani buna yapılan bir atfa veya nakle rastlanmamıştır, hatta bunun keşfedildiği zamana kadar *Bedâyiü'l-Ezmân*'ın faziletli müellifinin bu kitabı yazdıktan sonra hangi tarihe kadar yaşadığını ve ömrünün geri kalanını ne minvalde geçirdiğini bilmiyorduk.

Bu zeylin yazılması sırasında müellif Hâce Efdâl-i Kirmânî, 60 yaşına yakın veya daha yaşlı olduğu için öyle görünüyor ki o tarihten sonra fazla yaşamamıştır ve eğer birkaç sene yaşadıysa da üç sene sonra İran'ı saran Moğol felaketi sırasında başına neler geldiğini bilmiyoruz.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi *Bedâyiü'l-Ezmân* kitabından şimdiye kadar tam bir nüsha ele geçmemiştir ve bir gün o harika hazineyi bulmayı başarabileceğimizden de henüz emin değiliz.

Fazıl dostumuz Dr. Mehdi Beyânî *Tarih-i Efdâl* veya *Bedâyiü'l-Ezmân fi Vekâyi-i Kirmân* adındaki eser hakkında bir açıklamayı ciddi bir çabayla Tâcüddîn Hasan b. Şehâb Münecim Yezdî'nin telif ettiği *Câmiü't-Tevârih-i Hasani* ve Muhammed b. İbrahim'in telif ettiği *Târih-i Selâçika-i Kirmân* üzerinden yapmıştır. Girişinde ayrıntılı bir şekilde açıklandığı gibi kaybolan bu önemli kitaptan sadece bir atıf vardır, o da Kirmân Selçukluların Emîrliği dönemine (H. 428-583/M. 1036-1037/1187-1188) dairedir, yoksa *Bedâyiü'l-Ezmân* kitabının aslı, Ebü'l-Kâsım

Kâşânî'nin *Zübde'ti't-Tevârih*'inde bulunan özetinden ve bu ekten çıkarılan işaretlerden anlaşılacağı gibi Kirmân'ın tüm olaylarını başlangıçtan H. 602 (M. 1205-1206) yılı civarlarına kadar bir coğrafya girişi ekiyle beraber içeriyordu ve kesinlikle *Câmiü't-Tevârih-i Hasani* ve *Kirmân Selçukluları Tarihi*'nin yazarları, alıntı ve müdahaleleri çok belirgin olmasın diye *Bedâyiü'l-Ezmân*'ın konularını, özetler, örnekler ve şiirleri atarak istedikleri şekilde ona benzetmişlerdir. Bu iki yağmacı yazarın arasındaki icmal, tafsil ve ifade metodu farklılıklarından çok kolay anlaşılabilir ki asıl yazarın konuları ve söz içeriği korunmuş olarak kalmasına rağmen maalesef onun sağlam ve tatlı yazı metodu ve kompozisyon tarzı ortadan kaybolmuş ve *Câmiü't-Tevârih-i Hasani* ve Muhammed b. İbrahim'in tarihinde bu sözlerden arda kalan tek şey, bu iki kişinin hoş olmayan metotları ve uyumsuz kalemleri ile içinde koşturdukları, aslında asıl metnin güzel yüzünü namertçe çizdikleri ve şu anki eksik ve çirkin haline çevirdikleri noksan metindir.

Geçen sene Roma'da kaldığım sırada Vatikan Kütüphanesi'nde çağdaş İtalyan bilgin Prof. Levi Della Vida'nın telifi Arapça hatlı kitaplar listesini incelerken, birkaç Arapça edebi nüshaya rastladım ki sonuna *El-Muzâf ilâ Bedâyiü'l-Ezmân fi Vekâyi-i Kirmân* adında Farsça bir risale eklenmişti.

Bedâyiü'l-Ezmân'ın adını ve içeriğini tanıdığım için sözü geçen nüshayı incelemek için aldım. Bunun yazar Ebû Hâmid Efdâl'in kendi *Bedâyiü'l-Ezmân* kitabına yazdığı ek olduğunu gördüm ve kendine has bir nüsha olduğuna ve şimdiki kadar kimsenin onun varlığından haberdar olmadığına emin olduğum için, fırsat bulduğumda bunu yayınlamak için fotoğrafını çekme teşebbüsünde bulundum.

El-muzâf ilâ Bedâyiü'l-Ezmân fi Vekâyi-i Kirmân risalesi sözü geçen ve Vatikan Kütüphanesi'nde numarası 533 olan Arapça koleksiyonda (Vaticana Arabo 533) son kısımdır, tahriri nüsh hattıyla yazılmış 22 sayfadan oluşur (151 a'dan 171 b'ye kadar) ve 763 senesinin Şaban ayında (Mayıs-Haziran 1362) yani tam olarak telifinden 150 sene sonra kitap haline getirilen, nispeten temizlenen ve düzeltilen nüshadır ve basım hatalarının düzeltilmesi, oldukça karışık ve yanlış yazılmış olan üç dört Arapça şiir beyti dışında çok zor değildir.

Roma'da araştırma inceleme gereçlerinin bulunmaması nedeniyle bu sayfaları orada düzeltmem mümkün olmadı ve bu iş yaklaşık bir sene ertelendi, ta ki bir aylık

izinle Tahran'a geldiğim bu günlerde yanımda bulunan o fotoğraf sayfalarını, Kirmân Meclis-i Şûra-i Millî eski milletvekili ve meclisin şu anki basımhane müdürü olan ve vaktinin çoğunu Kirmân tarihi ve devlet adamları hakkında kıymetli bilgiler toplamaya ayırmış ve bu alanda harika ve değerli bir koleksiyon hazırlamış büyük bilim adamı dostum Seyyid Muhammed Hâşemî Bey'e sundum. Kendileri beni bunu basmaya teşvik etti, hatta bunlar üzerinden kendim için aldığım notları aldı ve basımhaneye verdi. Vaktimin çok kısıtlı ve Roma'ya dönme niyetim olmasına rağmen kendilerinin emri üzerine bunların düzeltilmesi ve bazı gerekli yan açıklamaların yazılması işiyle meşgul oldum ve şimdi aslında sayın Hâşemî Bey'in yardımı ve teşvikinin ürünü olan bu naçizane hediyeği tüm Fars tarihi ve edebiyatı sevenlerine özellikle değerli Kirmânlı kardeşlerime sunuyorum.

Bu sayfaların ve beş sene önce Dr. Mehdi Beyânî tarafından *Bedâiyü'l-Ezmân*'dan seçmelerin yayınlanmasıyla ve miladi 1886 yılında Leiden'de yayınlanan *Kirmân Selçukluları Tarihi* ve bendenizin düzeltme ve yayınlama imkânı bulduğum *Simtû'l-ülâ* (1328) ve şu ana kadar iki kere basılan *İkdû'l-ülâ* ve Hüseyin Kûhi Bey'in yardımcılığı ve Sayın Hâşemî Bey'in girişi ve tanıtımıyla geçen sene baskıya ulaşan *Mezârât-ı Kirmân* yada *Tezkiretü'l-Evliyâ-i Mehrâbî-i Kirmânî* ile denilebilir ki Kirmân tarihi ve halkının başından geçenlerin tercümesi için bir miktar eski ve doğru kaynak elde edilmiştir ve belki de bu yüzden bu memleket İran'ın diğer bölgelerinden daha şanslıdır.

Birgün *Bedâiyü'l-Ezmân*'ın asıl nüshası ve Hâce Şihâbüddîn Ebû Sâ'id'in *Tarih-i Şâhi*'sinin de asıl nüshasının ele geçmesini ümit ederiz ki böylece Moğol döneminin sonlarına kadarki Kirmân tarihi kaynakları tamamıyla biraraya ve düzenli hale gelsin, sonraları başkalarının bu büyük tarihi eyalette son dönemlerde geçenleri açıklamak için yazdıkları kitaplar ve risalelerin yayınlanmasıyla başlayan yarım kalmış iş tamamlanma aşamasına ulaşsın ve bundan sonra Kirmân ve Kirmânlıları araştıran herkes kitaplığının bir kısmında doğru ve kesin kaynaklar ve referans kitaplardan oluşan harika ve güzel bir koleksiyona sahip olsun.

Tahran, Şemsi 1331 yılının Hordâd⁶³ ayı

Abbâs İkbâl

⁶³Hordâd ayı, İnan takviminin 3. ve Şemsi senenin 4. ayıdır (21 Mayıs-21 Haziran). Bk. Ziya Şükûn. *Farsça-Türkçe Lügat, Gencineî Güftâr Ferhengi Ziva*, II. MEB, İstanbul 1984, s. 774; Mehmet Kanar. *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2010, s. 645.

EL-MUZÂF İLÂ BEDÂYİÜ'L-EZMÂN FÎ VEKÂYÎ-İ KİRMÂN

Bismillahirrahmanirrahim

Denir ki Emîr İmâm-ı 'âlem hakîmlerin ve fazılların şâhı, nazım ve nesrin sahibi, ediplerin tacı Efdâl-i Kirmânî Hamidüddîn Ahmed b. Hâmid (Allah ona rahmet eylesin) ki önceki tarihlerin hikâyelerinin nazımlarında ve ciltlenmiş cüzlerde bir eksiklik olmuş ve hizmet edilenlerin en iyisi ve Allah yolunda olanların en büyüğü, şeref ve büyüklük taşıyıcısı güneş ve ihtişam ve şöhret tahtının pâdişâhının zikri, anıldığı yerden kaybolmuş, yanlışlıkla değil bilakis kasıtlı olarak o zâta ait olaylar anlatılmaya ve o büyüğün sıfatları anılmaya layık olduğu hâlde, ellerin merhametine kalmış ve cahillerin sesi yükselmişti. Ve o Hüdâvendigâr'ın üzerimizdeki hakkı, onun faziletlerinin zikrini yükseklerde tutmamı ve yapılmış o ihmalden kaynaklanan pişmanlığın hikâyede fazla belli olmamasını sağladı.

'Âlemin Sahibi Adil Hüdâvend'in Kıssası

Müeyyed Mansûr Muzaffer, Rüknüddeve ve'd-Dîn; 'âlemlerin melikü'l-vüzerâsı Muhammed b. Selâhüddîn el-Muzaffer'in, şerefli ve yüce soyunun ve ömrünün başından ve gençlik yıllarından başlayan ve bugüne kadar gelen yüksek makamlara yükselişinin anlatılmasıdır. O ki Allah'ın fazlı ve tam bir lütfu ile ululuğun en yüksek derecesine ulaşmıştır ve makamlara yükselme aleminde sona ulaşmıştır, Kirmân ve Fars eyaletlerinde vezirlik yapmış, bu ikisinin vezirliği sırasında o hazret kerem yolunu seçmiş, lütûf ve mürüvvet yolundan gitmiş ve Bermek ailesinin güzel günlerini toprağa gömmüş ve Fırat ailesinin defterini dürmüştür.

Babası ihtişamlı, şerefi gökyüzündeki burçların şereflerine komşu ve basiret gözü takdir bilgilerinin sırlarını gören Selâhüddîn el-Muzaffer Sadrî idi.

Şiir (Arapça)...

Zahiri çokça iyilik ve doğrulukla süslenmiş, kesesinin içi din ile ilgili güzel sözler ve takva ile dolu.

Şiir (Arapça)...

Vezirlik binası olan Soğr-u Tabes binası gibi büyük işler yapmıştır, biz onu yaşlı hâlinde gördüğümüz için henüz Kirmân'da refah değeri olan devlet emîrlerinin vekilliği, memleket işleri divânının vekilliği ve vezirlik divân işleri vekilliği gibi ne varsa ona aitti.

Onun üç oğlu vardı, her üçü de arkadaş canlısı, faziletli ve liyakatlı idi. Meşhur bir edibi evine götürmüştü ve çocukların eğitim ve öğretimini ona devretmişti ve bunun sebeplerini açıklamıştı. Bu çocuklar arasında Hüdâvendigâr üstün zekâyâ ve özel bir hidayet gücüne sahipti, edebiyat okulundan bilinçli ve faziletli olarak mezun oldu. Dil ve edebiyat tahsilinden sonra şeriat ilmi tahsiliyle uğraşmayı öncelik bildi, kendine İmam Nurüddîn Nişâbü'rî (ra.)'nin yanında yer buldu ve birkaç sene fıkıh kitapları üzerine okudu. Zikir vesilelerini elde etti sonra fıkıhçı oldu ve zikir yaptı. Gençliğinin zirvesinde iyilikte ismi duyulduğu, eğitim ve fıkıhçılıktan mezun olup, zamanın ve zamanların sahipleri ile oturup kalktığı için, fazilet ve edebî kemaline, zekâ, sanat, tevazu, güzel davranış, hoş sohbetlik, güzel muâşeret, yumuşak ahlâk, görüş bildirmede metanet ve üstün akıl ile şâhin vezirleri ve zamanın büyüklerinin gözünde ve gönlünde öyle sevildi ki memleket işlerindeki hiçbir ayrılma veya anlaşma, hiçbir sağlama ve feshetme onun müdahalesi ve istişaresi olmadan gerçekleşmiyordu.

Şiir

Gün kar ve yağış olacaksa

Şafak vaktinden belli olur.

Şiir (Arapça)

Hilalin oluştuğunu gördüğün zaman

Tam bir bedir olacağından emin olursun.

Her gün ciddiyetin gücü ve aklın yardımıyla daha yüksek bir dereceye çıkıyordu ve ikbal ona yeni bir devlet kapısı açıyordu. Her sabah onun büyük ahlâk baharından birçok lütûf-nesimi esiyordu, her gece meşhur şemailinin yıldızlarının nurları artıyordu. Ve güzel bahtlılığın izleri mübarek günlerinin altında bellidir. Sonunda Kirmân büyüklerinin sözleri onun tek olduğunda birleştiler.

Şiir (Arapça)...

Akranları lezzet çiçeklerini heves dalından toplamakla meşgulken, o daha yüksek makamlara çıkma ve derecelerini yükseltme arzusuyla çabalıyordu.

Şiir (Arapça)...

Beyt

Adam oyunla asla savaşçı olamaz. Tembel ok atmanın tadına varamaz.

Ve bu pak nefesle ve devamlı nimetle onda bir himmet oldu.

Mısra

Dünyayı ve içindekileri görüyordu, ondan kaçıyordu. Dünyadan eline en ufak birşey geçse onu kardeşleriyle paylaşırdı ve dostları için fedakârlık yapardı. O kadar ki Kirmân'da kendisine altın, tahıl, hurma ve benzerini vermediği bir tane bilim adamı, sufi ve alevi, muhtaç ve hayır ehli kalmadı. Malını yerine göre harcıyordu.

Şiir (Arapça)...

Sonra tam bir cömertlik ile herkesin gönlünde yer etti ve dostun düşmanın papağan gibi dilini kendi iyiliğinden söz eder hâle getirdi.

Şiir (Arapça)...

Beyt...

Melik Dinar, Kirmân'ı ele geçirdiği⁶⁴ ve Berdesîr şehrini aldığı zaman, kendi kalem ve kılıç ehlinin çoğunu kaybetmişti ve Kirmân memleketi hâce ve savaşçıdan

⁶⁴ Melik Dinar, Kirmân'ın başkentine hâkim olmakla, buradaki Selçuklu Devleti yıkılmış ve yeni bir devir açılmış oluyordu. Sir-Derya boylarından gelen Oğuzlar tarafından kurulan ve M. 1048-1183 arasında yaklaşık 135 sene devam eden Kirmân Selçukluları Devleti, bu defa Melik Dinar idaresinde Horâsân'dan inen Oğuzlar tarafından yıkılmıştı. Şüphesiz, bu inkırazın faili durumundaki Oğuzlar, Kirmân'daki taht kavgalarından büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Aslında iç mücadeleler Kirmân Selçukluları'nı yıkılmaya doğru götürürken, Oğuz göçleri bu süreci hızlandırmıştır. Melik Dinar, teşkilâtı ile birlikte Selçuklulardan devraldığı bu devleti, kendi zamanında barış ve istikrara kavuşturmuştur ki, kaynaklar bu hususta hemfikirdirler. Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 188; Yine Faruk Sümer'e göre (*Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy teşkilatı Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 149) Oğuzlar'ın reisi Melik Dinar H. 583 (M. 1187)'te hükümet merkezi Berdesîr'i fethedip Kirmân hükümdarı oldu. Melik Dinar, Kirmân'ı huzur ve Sükûna kavuşturdu, orayı adalet ile idare etti.

yoksundu⁶⁵. Melik Dinar lütûf sahibi, akıllı, insan sarrafı ve dost canlısı bir pâdişâhtı ve bu Hüdâvendigâr onun gönlüne öyle taht kurdu ki hemen ona bağlandı. Aynı zamanda anlamıştı ki bu büyük sadr, sözlerini ve işlerini kendi çabasıyla elde etmiş, böylece onun yücelik kokusu yayılmıştı ve bu yüzden onun nüfuz alanını genişleterek onu kendi devleti için seçmek düşüncesindeydi. Vezir ve bazıları Kirmânlı bazıları Horâsânî divân üyeleri ona layık büyük bir iş veya yüksek bir makam görmüyordu. Ta ki onun münşî-i memâliki İzzüddîn (Allah ona rahmet etsin) ölünce kendi inşâ divânını onun kemal ve büyüklüğüne devretmesini buyurana kadar. İşi bilene emanet etti, hakkı hak edene verdi. Ne bu yolda oğul bu mesleğin hakikatidir ve baba o yolun dış bahçesidir. Elde edilen dil ve edebiyat özünü ve mevcut yazıya yatkınlık ve yazışma zekâsını, karşılıklı konuşma ve yazışma gereçlerini babadan görmüş ve öğrenmişti.

Mısra

Eğer manalar toplanmış olsaydı şairlik kolay olurdu.

Mecburen birkaç sene o pâdişâhın debîrligini yaptı. Yazdığı her şeyi, kitap olsun, risale olsun hepsini kopya ediyorlar ve elden ele dolaştırıyorlardı. O zaman Melik Dinar, nasıl ki Selçuklu Devleti melikleri, her iki üç senede bir kendi vezirlerinden veya büyüklerinden birini, alışveriş hesaplarını, haraç miktarlarını belirlemek ve başkente yüklerle ve mallarla dönmek üzere Mekkân tarafına bu tehlikeli göreve gönderiyorduysalar, bu hizmete ava giden avcı ve at meydanındaki süvari misâli, hiç bir hâceyi o büyükten daha layık görmedi. Onu tam bir heybetle bir tabur atlı ve yayalardan oluşan bir grup ile beraber Mekkân'a yolladı ve kısa fasıllarla her fırsatta o ince işle ilgili görüştü. O da pâdişâhın istediğini elde etti ve diğer taraftaki valilerin nefretini ortadan kaldırdı ve onları lütûf yemiyle itaat tuzağına çekti. Mekkân eyaletini uğurlu

⁶⁵ Melik Dinar, Berdesîr şehrini kuşattığında, şehirde bulunan az sayıda askerler, seçkin Türklerden oluşmaktaydı. Bunlar şiddetle savaşa tutuştular. Birkaç gün geçtikten sonra, şehirdekilerin çoğu öldü, geri kalanlar da yaralandılar. Sonunda çareleri olmadığını görünce, barış istemeye karar verdiler. Bu anlaşmaya göre, Melik Dinar birkaç gün şehirden uzaklaşacak, bu arada geçmişte suç işlemiş olanlar şehri terk edeceklerdi. Melik Dinar anlaşmaya uyarak, birkaç gün şehirden uzaklaştı. 1 Receb 583 (=6 Eylül 1187)'te yeniden Berdesîr önlerine geldi. 5 Receb Cuma (=10 Eylül) günü 'alimler, imâmlar ve devlet erkânı şehirden çıkarak şehrin anahtarını Dinar'a teslim ettiler. Cuma namazından sonra şehre giren hükümdâr önce halkın gönlünün alınmasını istemiş, sonra da şehirdeki Türk ve Deylemliler kumandanların itaatlerini kabul etmiştir. Ancak, bunlardan Türk kumandan daha sonra öldürülmüş, Deylemliler ise oradan Horâsân'a gitmiştir. Melik Dinar, şehre hakim olduktan sonra halkın canına ve malına kastetmiş olanları da cezalandırmış ve Deylemlilerden serveti ile ün yapmış olanların mallarını müsâdere etmiştir. Ayan, *Oğuz İsyânı*, s.186-187; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *Selcûkiyân u Guz der Kirmân*, tahrîr mukaddeme, tashîh ve tehşîye Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrâhîm), Tahran 1373 hş. s. 573-576.

nefesi ve bereketli adımı ile pâdişâha tabi kıldı. Fetret günlerinde üzerlerinde kalan birkaç senelik haraç ve geri kalan mallar da tahsil edildi ve devlet hazinesine ulaştırıldı. Ve bu önemli işteki yeterlilik, bu kinin yumuşatılması ve bu işin pâdişâhın rızasının gerektirdiği gibi yerine getirilmesi, Hazreti Melik Dinar'ın nezdinde onu yakınlık mertebesine ulaştırdı ve onun saygınlığını öylesine artırdı ki divân ehli onu kıskanmaya başladılar. Bu liyakat, zamanın veziri Nâsîhüddîn Ebû Züheyr'in hoşuna gitmedi. Habîs⁶⁶ eyaleti pâdişâhın kendi özel toprağıydı ve şimdiye kadar oranın mali işleri, o büyüğün sorumluluğunda idi ve her sene onun bir miktarını devlet bütçesine ulaştırıyordu. Bu mesele özetle kıskançlık davasını ve hile akreplerini Bû Züheyr ve Cemâl Gurnedî⁶⁷'nin ve divân üyelerinin içine düşürdü. Ta ki sonunda pâdişâha Habîs'le ilgili işlemlerden Rûknüddîn'in vekillerine bir miktar para kaldığını söylediler. Melik Dinar da para konusunda kendi annesine ve evladına bile merhamet etmezdi, bu olay ona nakledilince şöyle demiştir: “Eğer ben altın bir sikkeyi oğlumun alnında görsem, onun alnını yararım ve altını çıkarırım.”

Özetle pâdişâhın onunla ilgili görüşü değişti ve onda öfke ateşi alevlendi ve onu, bin yedi yüz Rûknî dinarı ödemeye mahkûm etti. Bin dinar ödenip gerisinin ödenmesi gecikince, Melik Dinar'ın keskin dişli hırsı, onun hapsedilmesini emredip, kendi perdedarının evinde onu hapsetti.

⁶⁶ Hâbis, Kirmân'ın doğusunda takriben 80 km. uzaklıkta, Büyük Çöl'ün hududunda bir şehirdir. Bk. Merçil, *Fars Atabegleri Selçuklular*, s. 68 n. 6.

⁶⁷ Atabeg Kutbüddîn Muhammed'in kethüdası Nâsîrüddîn Kemâl idi ve önemli işlerde ona danıştırdı. Daha sonra Atabeg'in kethüdası Hâce Cemâl Gurnedî oldu. Hâce Cemâl uyarıları ve yol göstericiliği ile Atabeg'e çok faydalı olmuştu. Hâce Cemâl cömert, söz söylemekte cesur, yalan sevmeyen ve işitmek istemeyen, hıyanet etmeyen ve hainleri sevmeyen bir kimse idi. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 157, 166; Melik Dinar'ın Berdesîr'e gelişini işiten Hâce Cemâl Gurnedî, Atabeg Muhammed'in kethüdası Nâsîrüddîn Kemâl ile münakaşa edince, bu vesile ile Atabeg'in yanından ayrıldı. Kûbanân'da bulunduğu sırada Melik Dinar'ın Berdesîr'e geldiğini duyup, Melik'in huzuruna gelerek onun hizmetine girdi. Melik Dinar ona *mansib-ı niyâbet ve vekil-i deri* görevlerini verdi. Kirmân Selçukluları Devleti'nde görev yapmış olan ve bu bölgeyi iyi tanıyan Hâce Cemâl'in gelişi Melik Dinar için çok faydalı olmuştu. Bu hâcenin tedbirli davranışları dolayısıyla Melik Dinar'ın Berdesîr muhasarası henüz sonuçlanmadan Zerend şehrinin idaresine onu tayin ettiği Efdâleddîn'in ifadesinden ortaya çıkıyor. Ayrıca Berdesîr zabt edilmeden önce Zerend şehrinin ele geçirildiği de görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere, Hâce Cemâl'in yaptığı isabetli işlerden birisi de şehre yerleştikten sonra Zerend hisarını imâr ederek, halkı memnun edecek bir politika izlemesidir. O, kaleye yerleştikten sonra burayı bir zahire ambarı haline getirmiş, Berdesîr'e ulaşan Horâsân, Yezd ve Irak yolunu kapatmış oluyordu. Ticaret üstünlüğü de böylece Zerend'e geçmiştir. Hâce Cemâl yolları kontrol altına alınca, Berdesîr şehrinin halkına hiç yiyecek ulaşmamağa başladı. Şehir 'ayânı Zerend'e giderek yardım istemekten başka çare bulamadılar. Hâce Cemâl onlara cömert davranarak, yiyecek verdi ve bu suretle kendisine birçok taraftar topladı. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 183-184; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 132-133, 157 vd; Efdâleddîn Ebû Hamîd Ahmed b. Hâmid Kirmânî, *Bedâyiü'l-Ezmân fî Vekâyi-i Kirmân*, Nşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326 hş. s. 106; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 567-569.

Bir süre geçtikten sonra Horâsân Türkmenleri'nin reislerinden Emîr Cemâlüddîn Haydâr b. İbrahim⁶⁸ pâdişâhın hizmetine girdi ve pâdişâh ona Kûbanât⁶⁹ ve Horâsân sınırını iktâ etti⁷⁰. Temâyüz etmiş, muhabbetli bir adamdı ve Rüknüddîn de her gönüle girmeye yatkın olduğu için onun sevgisi Cemâlüddîn Haydâr'ın kalbine de nüfuz etmişti. Nasihat babında pâdişâha dedi ki : “Bir Müslümanı, faziletli bir büyüğü ve müşfik bir hizmetkârı hapsedmişsin ve ondan para istiyorsun. Onun verdiğiinden daha fazlasını verme gücü yoktur. Doğru olan onu azat etmendir, ben onun kalan borcunu yavaş yavaş ödeyeceğine kefilim”. Bu söz ok gibi hedefini buldu ve melik onu serbest bıraktı. Konuşmasında Kûbanât'ta işlerin yürümesini, itaat edilmesini ve mutlak hâkim olmasını Emîr Cemâlüddîn Haydâr'dan istedi. Melik Dinar o büyüğün hizmetinin hakkını vermediği ve vefa geçmişine cefa şimşegiyle mukabele ettiği için Allahu Teâla bu büyük günahından dolayı onu cezalandırdı ve devlet cübbesini ve beka elbisesini ondan çıkardı ve onu ülkenin tahtından yok oluş tahtasına gönderdi. Daha önceden malum olduğu üzere Kirmân onun ölümüyle karıştı ve oğlu Ferruh-Şâh⁷¹ babasının yerine geçti, bilindiği gibi o da ıstıraba düştü ve komutanlar galip geldi ve Oğuz askerlerini şehirden attılar. Harezmi'nin mihrabına yüzlerini döndürdüler ve ordu göndermesi ve Oğuzlar'ı yenmesi için Harezmişâh⁷²'in hizmetine girdiler. Onun adına sikke bastırıp

⁶⁸ *El-Muzâf* in. s. 6'daki açıklama dipnotunda, Horâsân Türkmenleri'nin kumandanlarından Emîr Cemâlüddîn Haydâr b. İbrahim'in H. 584 (M. 1188-1189) yılında Melik Dinar'ın hizmetine girdiği belirtilmektedir.

⁶⁹ Kûbanât, Zerend'in 75 km. kuzeyinde bir kasabadır. Merçil, *Salgurtular*, s. 59 n. 3.

⁷⁰ Kirmân hükümdârı Melik Arslan zamanında Kûbanân vilâyeti, Râver, Bafk ve Behâbâd'ın idâreleri Yezd Atabeglerine verilmişti. Râver savaşına katılan Yezd Türkleri, bu savaşta Melik Dinar tarafından hezimete uğratılınca, Kûbanân'a gitmişlerdi. Melik Dinar, bu sıralarda Horâsân'dan gelerek, hizmetine giren Emîr Haydâr'a, Râver ve Kûbanân'ı iktâ olarak vereceğini vaad etmişti. Böylece onu Râver'e gönderip, Kûbanân çevresini ele geçirdi. Melik Dinar, bütün ordusuyla birlikte Anâr ve Kones yoluyla Bafk'a oradan da daha önce Mücâhidüddîn'in oğullarının (Tâcüddîn, Nasîrüddîn) eline geçmiş bulunan Kûbanân'a gidip, kaleyi almaya çalıştıysa da buna muvaffak olamadı. Bunun üzerine Emîr Haydâr'a dört kumandanla birlikte savaşa devam etmelerini emrettikten sonra başkente geri döndü. Aradan birkaç gün geçince Emîr Haydâr bir grup askerinin yardımı gelmesini istedi. Melik, oğlu Ferruh-Şâh'ı bir miktar askerle birlikte yardıma gönderdi. Kûbanân hâkimi Tâcüddîn süvârileriyle dışarı çıktı. Kûbanân çölünde yapılan savaşı kazanan Oğuzlar, Tâcüddîn'i yakaladıkları gibi, başını keserek Melik Dinar'a gönderdiler. Bu olaydan sonra Kûbanân halkı Emîr Haydâr'a itaat etti. Melik Dinar'ın hizmetine giren Nasîrüddîn ise, birkaç gün hapsedildikten sonra, Kûbanân'ı terk ederek Horâsân'a gitti. Ayan, *Oğuz İsyânı*, s. 195; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 595-599.

⁷¹ Germîr'de bulunan Oğuz kumandanları ve Oğuz emîrlerinden Seyfüddîn Alparslan, Mendek ve Şerzeme, Melik Dinar'ın ölümü üzerine oğlu Alâüddîn Ferruh-Şâh'ı tahta oturtular (Ekim 1195). Ferruh-Şâh, şaraba olan tutkunluğu yüzünden hastalandı ve vefat etti (Temmuz 1196). Ayan, *Oğuz İsyânı*, s. 198-201.

⁷² Burada bahsi geçen Harezmişâhlar Devleti (H. 485-618/M. 1092-1221)'nin hükümdarı Harezmişâh Alâüddîn Tekîş (22 Rebiülahir 568/10 Ocak 1173-19 Ramazan 596/4 Temmuz 1200)'tir. Ayan, *Oğuz İsyânı*, s.198; Kafesoğlu, *Harezmişâhlar Devleti Tarihi*, s. 144; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 604.

hutbe okutmak vaadiyle arka arkaya bu önemli iş için elçi gönderdiler⁷³. Kûbanât halkı bu olaylarla beraber, bir tabur yardımcı asker ve eyaleti teslim etmek istediklerini yazıyorlardı⁷⁴.

Sonraları Muhammed Üner⁷⁵'in oğlu Nusretüddîn Atabek Kirmân'a geldi ve onun kethüdâ ve debîri Radiyüddîn Ebûbekr b. Ali Hâce (Nişâbü'rî), tüm mutluluk araçlarını kendinde toplamış, yüksek himmete, çok mala ve geniş imkânlarla sahip biriydi⁷⁶. Berdesîr şehrini Nusretüddîn Atabek'e verdikleri zaman⁷⁷ Cemâlüddîn Haydâr vefalı geçmişi ve aralarında var olan bağlardan dolayı Kûbanât'a tekrar onun yanına geldi. Rüküddîn de arkadaşı olarak onu izzet ve ikramla karşıladı. O hüdâvend, Radiyüddîn ile görüşünce onun kalbinde yer etti ve Radiyüddîn onu beğendi, ona saygıda ve ihtiramda mübalağa etti. Sonra bilindiğine göre Atabek Nusret'in dönemi bitti⁷⁸, onun fitneye karşı siyaseti iptal oldu ve Celâlü'l-vüzerâ'nın Kirmân'dan geri dönüşünden⁷⁹ sonra Harezmi sarayından bilinmeyen bir kişiyi, uğursuz bir baykuşu yani

⁷³ Burada sözü edilen Berdesîr halkıdır. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 198; Kafesoğlu, *Harezmişahlar Devleti Tarihi*, s. 144; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 604.

⁷⁴ Krş. Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 198; Kafesoğlu, *Harezmişahlar Devleti Tarihi*, s. 144; Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 604.

⁷⁵ Horâsân'ın güneybatısında bulunan Kûhistân'ın hâkimi Muhammed b. Üner'dir. XI. asrın sonunda İran'da İsmâilîlik propagandası yeni bir istikamet kazanmış ve İsmâilîliler İran'ın her tarafında hatta Suriye'de bir hayli müstahkem mevkiileri ellerine geçirmişlerdi. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 69-70; Mezkûr şâhıs, H. 554 (=M. 1159-1160) yılında İsmâilîlilerden yıllık haracı tahsil etmek için, üzerlerine asker gönderdi. İsmâilîliler ise, dağlardan inerek çok sayıda adamı öldürdüler. Bu arada Muhammed b. Üner'in damadı ve askerlerinin kumandanı Kayba'yı esir aldılar. Kayba birkaç ay onların arasında esir kaldı. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 69-70; İbnü'l Esîr, *A. g. e.*, (Türkçe Trc. A. Özyayın), XI, s. 210; Daha sonra M. 1163-1164 yılında da Emir Muhammed b. Üner, İsmâilîliler'in Horâsân'daki beldelerine akınlar düzenlemiştir. Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 86 n. 22; İbnü'l Esîr, *A. g. e.*, XI, s. 254.

⁷⁶ Krş. Kafesoğlu, *Harezmişahlar Devleti Tarihi*, s. 144; Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 205 n. 87.

⁷⁷ Berdesîr şehri Atabek Nusret'in eline geçtikten sonra Berdesîr halkı Horâsân askerlerinin gelişi üzerine ziraat ve imarîle uğraştı. Şehrin idaresini ve Oğuzlara karşı müdafaa işini üzerine alan Atabek Nusretüddîn, yardım sağlamadan bunu başaramayacağını anladı. Bunun üzerine kethüdâsı Hâce Radi'yi yardım kuvvetleri getirmesi için, Harezmişah nezdine gönderdi ve Bem'den Berdesîr'e davet ettiği Acem-Şâh'ı da onun yanına kattı. [5 Cemaziyülahir 593 (=25 Nisan 1197)]. Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 205 vd; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 617-618.

⁷⁸ *El-Muzâf*'ın s. 7'deki açıklama dipnotunda Atabek Nusretüddîn'in H. 593 yılında (M. 1196-1197) öldüğü yazıyor ki bu Melik Han'ın ölümüyle aynı ana tekabül etmektedir. Ancak bu tarihin yanlış olması gerekir, zira Ergin Ayan'ın *Oğuz İsyanı* (s. 208) adlı eserinde bu tarihten sonra Atabek Nusretüddîn'in faaliyetleri hakkında verilen bilgiler zikredilmektedir. Ayrıca Atabek Nusretüddîn'in hastalanarak öldüğüne ve Hâce Radiyüddîn onun sandukasını Zevzen'e naklettiğine dair bilgi de aynı eserde yer almaktadır; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 623.

⁷⁹ Harezmişah Alâüddîn Tekiş tarafından Nişâbü'r'da görevlendirilen, Melik Han'ın (ö. 9 Rebi'ülâhîr 593/2 Mart 1197) veziridir. 594 (=1197-1198) Kışında Cemâlüddîn Celâlü'l-vüzerâ çok kalabalık ve kuvvetli bir ordu ile Kirmân'a geldi. Atabek Nusretüddîn onunla birleşti ve Oğuzlar üzerine gidildi. neticede başarı sağlandı. Bir şekilde Cîruft'tan Berdesîr'e intikal eden Celâlü'l-vüzerâ Kirmân'da kaldı. Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 205-208; Berdesîr onun iyi idaresi altında cennete döndü ve halkın refahı arttı. Hâce, Kirmân'ın harap olduğunu görünce, saygın kişilerin âdeti olmak üzere gayretini oranın imar edilmesine sarf etti. Bütün devlet erkânına, âlimlere ve imâmlara aylık tahsis etti. Onun yaptığı en iyi işlerden biri de bir *Hangâh* kurmuş olmasıdır. Buranın bir de *eczâhânesi* vardı. Adamlarını oranın imarına

nahoş, inkârcı, basiretsiz ve kör Hâcip Ömer'i Kirmân'a gönderdiler⁸⁰. Ve onun devletinde Nâsîhüddîn Ebû Züheyr iş başına geldi. Onun göğüs kafesi Rüknuddîn'e ve Sadr Said Nizâmüddeve Osman Rahimullah'a karşı kinle ve nefret ateşiyle dolu idi. Ve o, belki o yılanın sayesinde bir muradına kavuşurum ve cehaleti sayesinde istediğimi elde ederim diye bu eblehin etrafında dolaşıyordu. Hâcip Ömer'in varlığını tam bir fırsat bildi ve Hâcip Ömer'in ahmaklık perdesinin arkasından Rüknuddîn ve Nizâmüddeve'nin hapis hükmünü çıkarttı ve her ikisini de zimmete mal geçirme sebebiyle hapse attırdı⁸¹.

Şiir (Arapça)...

Burası artık köprü'nün başıdır ve hafızların izni olmadan geçilmez ve nimet içinde olan birinin rüşvet evidir ki Övgü rüşveti almadan geçiş izni vermez. Nizâmüddeve (ra)'nin nimetinin üzerimizdeki hakkı, dilimizin önüne geçmiştir ve hâl diliyle diyoruz ki:

Mısra

“Büyük beni senin duana muhtaç eden şey nedir?”

“Muhabbetimizi ve dostluğumuzun güzelliğini hatırla,

Hatta eğer senin elinde bana yapılan zulmü

Ortadan kaldırma gücü yoksa da hayırla yâd etme dili ve duan nerede?”

sevk etti. Fakat bu büyük Hâce Kirmân'da büyük zorluklar çekti. Kendisi büyük bir hastalığa tutulduğu gibi, büyük oğlu Şerâfüddîn de vefat etti. Emrindeki kumandanların çoğu da öldüler. Bu arada, Zevzen Meliki Hâce Radyüddîn, Atabek Nusretüddîn'in yasını tuttuktan sonra, Zevzen'den Kirmân'a geldi. Onun gelmesine Cemâlüddîn Celâlî'l-vüzerâ razı değildi, fakat sonra hastalığı iyileşince Kirmân'ı Radyüddîn'e verdi ve kendisi memleketi Horâsân'a geri döndü. Ergin Ayan, *Oğuz İsyani*, s. 209; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 624 vd.

⁸⁰Hâce Radyüddîn henüz yorgunluğunu üzerinden alamadan, Harezmi'den Hüsâmüddîn Ömer adında bir Hâce Kirmân'ı yönetmek için geldi. Bunun gelmesinin sonucunda Hâce Radyüddîn bütün eşyasını Kirmân'da bırakıp, gecceyin 2-3 gulâmı ile birlikte Zevzen'e kaçtı. Ergin Ayan, *Oğuz İsyani*, s. 209; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 625; İbrahim Kafesoğlu (*Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, s. 197 n. 228)'nun belirttiğine göre, Melik Dinar'dan sonra oğlu Ferruh-Şâh zamanında Kirmân, Sultan Tekiş'in gönderdiği Hâcip Hüsâmüddîn Ömer vasıtasıyla, bunun orada kaldığı 10 sene müddetle, Harezmi'e tâbi olmuştur; bilâhare Şebankâre ile mücadeleler cereyan etmiş, nihayet Acem-Şâh “Şchriyâr” olmuştur.

⁸¹ Krş. Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, s. 197.

Sadr-ı kebîr Nizâmüddevle Hâce âlim, mürüvvet sahibi, cömert, sabırlı ve bağışlayıcı bir vezir idi.

Şiir (Arapça)...

Kendini, bu cömertlik ve bağışlayıcılık âdetiyle ömrünün başından itibaren adım adım Kirmân'ın istifâ-i memalik divânının başına yükseltti. Bazı emîrlerin devlet veya has mülkleri vesaire ile ilgili çoğu işleri ve Kirmân ticaretinin inceliklerini ve muhasebe hukukunu öğrendikten sonra, bu alanda eyalet yöneticilerinin ve çiftçilerinin sırlarına vakıf olmuş ve onları tam bir marifetle esir etmiş ve güzel muâşeretle, üstün bir anlayışla ve ihsan feyziyle Kirmân'ın hür insanlarının boyunduruğunu kulluk boyunduruğuna bağlamış, dostların eline fazilet gülü vermiş ve düşmanların boynuna zillet zincirini takmış ve sonunda Kirmân'da cömertliği ve infak ediciliği herkes tarafından kabul edilmişti. Halkın büyüğü ve küçüğü herkes, her sabah onun dergâhına hizmeti ve onun cemalini görüp selam vermeyi vazife edinmiş ve sabah namazının farzından sonra bunu farz bilmişlerdir.

Özetle, Vezir Bû Zühêyr bu iki büyüğü Harezmi askerlerinin eline geri verdi ve eziyet etmelerini istedi ve onların devlet büyüklüğü sedeflerini nimet incisinden ve yönetim çeşmelerini servet sütünden mahrum bıraktı. Bu arada Hâcîp Ömer tahttan düşüp ⁸² onun eblehoğlu ⁸³ vezir Bû Zühêyr'in işaretini Allah'ın emri zannetti, Nizâmüddevle'yi Kûh kalesine yolladı ve onu işkence ve ceza ile öldürdü.

Şiir (Arapça)...

Vezir Nizâmülmülk Tûsi, Amid ül-Mülk Cehşiyâr Farsi'yi öldürdüğü zaman, bu anlamda şairlerden biri şöyle söylemiş:

⁸² Harezmsah'ın hâkimiyeti altındaki Kirmân idaresinde bozulma hâsıl oldu. Alparslan ve Oğuz kumandanları Kirmân idaresinin boşluğunu görüp, Harezmsah'ın idaredeki liyakatsizliğini ganimet bilerek H. 597 (M. 1200) tarihinde yeniden Kirmân'a geldiler. Kalenin muhafazasında bırakılan Tabbalçi tabl çaldırarak çok şiddetli bir hücum yapılmasını emretti. Oğuzlar 6 ay Berdesîr önlerinde kaldılar. Bu muhasara sırasında Hâce Ömer öldü. Ayan, *Oğuz İsyamı*, s. 210; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 626-628.

⁸³ Hâcîp Ömer oğlu da gafillikte ve cahillikte babası gibiydi çünkü yersiz bir şekilde Oğuzlarla mücadele etti durdu ve Oğuzlar şehri harap ettiler. Nasihüddîn Ebû Zühêyr halka şöyle söyledi: "Bu ahmak, Oğuzlar ile işbirliği etmiştir ve şehri onlara verecektir." Bunun üzerine halk başkaldırı Hâce'nin aleyhinde bulundu ve onu şehirden çıkarttılar. Nasihüddîn ve birkaç diğer kumandan şehirde kaldı. Ayan, *Oğuz İsyamı*, s. 210; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 628.

“Cehşiyâr’ı öldürdüğün için seviniyor musun?

Allah’ın kaç tane Cehşiyâr’ı var biliyor musun!”

Beyt...

Allah Rüknuddîn’in ömrünü uzattı ve dönemini devam ettirdi, Allah dostuydu ve Cebbâr onu koruyordu, hayat ırmağı suyla doluydu ve âlimler onun bekasını istemek zorundaydı, bu yüzden düşmanların tuzağının bağından tereyağından kıl çeker gibi çıktı ve söylenene göre başlangıçta askerlerin komutanları yaklaştı ve Harezm ordusunu şehirden çıkardı ve Berdesîr şehri askerlere teslim oldu. Emîr Kutbüddîn Mübâriz⁸⁴’in sahip olduğu basiret ve hidayet nuru ile günler geçtikçe Rüknuddîn’in övgüye layık işlerinden ve faziletlerinin ününden bahsedildiğini duymuştu. O mahdum dışında hiç kimseyi seçmedi ve hiç bir yaratılana onun inayet gölgesi düşmedi. Ve vekil olarak onun divânda oturmasını emretti. Bir sabah vezir Bû Züheyr divâna geldi ve Rüknuddîn’i niyabet makamında otururken gördü, dünya gözleri önünde karardı ve onun yaşama ümidinin ipi inceldi ve anladı ki bu, refah günlerinin bitiştir ve fenalık divânının başyazısıdır. Yine o kerimden intikam alma fikrine kapıldı. Allah Zülcelâli-vel-İkrâm, her günü, o mahdumun ihtişam bayrağını yükseltmeye mahsus kıldı ve onun alçak düşmanlarını mihnete bulaşma zindanına mahkûm etti. Onun mertebeleri her gün daha yükseğe çıkıyordu ta ki o gün İğ Emîrleri eski hanelerine dönme kararı alana kadar. Tüm Kirmân büyüklerini beraberlerinde götürdüler ve hepsini vatan hasreti derdine müptela ettiler. Ve Kirmân’da kendi yerine bir naib tayin etmesi için Rüknuddîn’e emrettiler. Bir süre geçtikten sonra Emîr Mübârizüddîn’in görüşü ve düşüncesi değişti. Görünen bir sebep olmaksızın kâtibi ve sırdaşı olan Zâhir Sa’düddîn Ebû Sa’d’ı Kirmân naibi olarak atadı. Hüdâvend Rüknuddîn’e bir şey söylemek için ya da saygısızlık amacıyla değil. Bu Sa’düddîn’in üstünlükleri vardı ve yazı bilirdi ama laf taşıyan, yalancı ve kan dökücü bir adamdı. Ve iş anlaşma aşamasına gelince onun sözünün kefesi, amel kefesiyle eşit değildi.

Şiir (Arapça)...

⁸⁴ Nizâmüddîn Hasan Şebânkâreî’den sonra oğlu Kutbüddîn Mübâriz İğ Emîri oldu ve Forg, Târem ve Sircân’ı zapt etti. Oğuzlar Kirmân’a musallat olunca bu hükümdar Kirmânlıların yardım sesine cevap verdi ve kardeşi Nizâmüddîn’i orada bıraktı. Ergin Ayan, *Oğuz İsyamı*, s. 211 n. 114.

Berdesîr'e ulaşır ulaşmaz, suç kınından israf kılıcını çekti ve hızla insanların malına el koymaya başladı, Rüküddîn iş sarayından kendi şerefli köşesine çekildi ve işlerin yularını Sa'düddîn'e bıraktı.

Eğer, savaşçı Emîr Kutbüddîn Mübâriz niyabet makamını Hüdâvend Rüküddîn'e verdiği zaman neden ondan bahsetmedin derlerse, yalancı ve kan döken Sa'düddîn'in onu harcamasını istemediğim için, eğer Nizâmüddîn öldürmek için kılıç çektiği ve mücadele elbisesi giydiği zaman neden bahsetmedin derlerse, pâdişâha çıkma yolunun onun güzel hasletlerine bağlı olmasını istemediğim içindir derim.

Şiir (Arapça)...

O konuda helal-zadeliğin gerektirdiği ve güzel hizmetkârlığın şartı ne ise yerine getirdim, açıklama yerine imayı tercih ettim, çünkü derler ki detaylar ve halleri açıklamak ve isimler ve fiillerin söylenmesi, sır gelininin gizlilik duvağını kaldırmaktır, neseplerin (akrabalık) doğrusu ve yanlışı ve sebeplerin hayrı ve şerri kalemle kaydedilmiştir. Evet, söylentiye göre Nizâmüddîn, Mezruğân saflarını yenilgiye uğratana ve Berdesîr'e dönene kadar, Berdesîr hâkimi Sa'düddîn idi. Sonra Nizâmüddîn onu, felsefe ilmi ile uğraşmak ve felsefe ehli ile oturup kalkmakla suçladı ve onu işinden azletti ve valilik işini ve vezirliğin tamamını Rüküddîn'e verdi. Bir sene boyunca ülkenin işleri yerli yerindeydi ve eyaletin durumu düzen içindeydi. Ve Nizâmüddîn eğlence ve tembellik meclislerinde şarkı ve neşe yastığına yaslandı. Rüküddîn askerlerin düzeni ve onun sarayının ihtiyaçlarıyla ilgileniyordu. Ve bilindiği gibi Nizâmüddîn'e dediler ki ya Oğuzlar'ı uzaklaştırmak için ordugâhını şehir dışında kurki otlığın içinde kalsın ya da kendi hazinenden harcama yap ama kendi divânında hiç para kalmamıştı. Pâdişâhlıktan kaynaklı onu saran gafletten ve hükümdarlık meselesine önem vermemekten dolayı bunları işitmiyordu, ta bir dahaki sene ihtiyacın eli inadın ayağını yerinden kesene kadar, zillet suyu kanaat tahtasını aşındırana kadar ve zaruret, iradenin boğazını sıkıncaya kadar. Ne divânda para vardı, ne Nizâmüddîn'de harcama isteği ne de Rüküddîn'de buna yetecek maddi güç ve imkân. Nizâmüddîn kendini ve kirli ve bozulmuş cemaati, halkın üzerine saldı ve para da ona yetmiyordu. Allah'ın bin rahmeti Hüdâvend Rüküddîn'in mülayim ahlâkı ve yumuşak huyuna olsun ki bu fitne vaktinde onun yerinde açgözlü bir vezir ve tamahkâr bir önder olsaydı her gün bin Müslüman, askerlerin taş ve sopa yarasından helak olurdu. Allah alimdir ve

o alim olarak kafidir. Gördüm ki biçarenin biri ağlayarak ve sızlayarak onun huzuruna geliyordu ve o Hüdâvend onun malını kendisine verip onu kurtarmıştır. Bu cümleden olmak üzere biri dedi ki, benim elimde olan bir vakıftan dolayı her üç günde bir birşey istiyorlar ve on veya on beş rûknî dinar alıyorlar ve benim elimde az bir miktar kaldı. O Hüdâvendigâr (Allah onun devletinin gölgesini eksik etmesin) onu bana bıraktı ve malımın ziyan olmasına izin vermedi. Eğer o Hüdâvend'in nimetlerinden birinin şükrünü eda etmezsek asla bunun sorumluluğundan kurtulamayız. Allah onu en güzel şekilde ödüllendirsin.

Bir sene bu azapla geçtikten sonra, tedbir kabında hiç hile oku kalmayınca ve yeni yıl gelince o Hüdâvend tefekkür denizine hayır incisi bulmak için daldı ve öyle bir görüşte bulundu ki Arap dâhileri olan o dört şâhis, yani Muaviye, Ziyâd, Amr b. As ve Muğayyîre b. Şûbe bile onun hakikatine erememiştir.

Şiir (Arapça)...

O zaman, düşmanın şevket cübbesini çıkarmak ve sonra ona ateşe vermek için şöyle uygun gördü. Nizâmüddîn'in askerleri yoksulluk ve açlıktan darmadağın oluyorlardı. Kardeşi Seyfüddîn Muhammed onun hizmetinde kalmıştı. Dedi ki Emîr Kutbüddîn Mübâriz yazışmaya önem vermiyor ve bizim başımıza gelen bu olayların gerçek olduğuna inanmıyor ve insani ve mali yardımda bulunmuyor. Çare, Seyfüddîn Muhammed'in onun huzuruna gitmesi ve durumu ona anlatmasıdır, belki böylece etki eder, o da feryada koşar ve yardım yolunu seçer. Seyfüddîn'i gönderdiler ve Nizâmüddîn 10-15 gulâm ve bütün askerleriyle dergâh ve kalelerde kaldı ve bilindiği üzere o gidince belalar sıklaştı ve mihnet dalgaları esti. Melik Acem-Şâh, Oğuz askerlerine ulaştı, şehre girdi⁸⁵, vezirlik makamını ehline bıraktı⁸⁶ ve tüm memleket

⁸⁵ Kirmân'a Oğuzlar'dan sonra Harezmsahlılar hâkim olmuşlardı. Bk. Kfacsoğlu, *Harezmsahlılar Devleti Tarihi*, s. 144; Bk. Merçil, *Salgurlular*, s. 64; Harezmsahlılar'ın naibi Hüsâmüddîn Ömer zamanında, evvelce Melik Dinar'ın veziri olan Nâsîhüddîn Ebû Züheyr'in sözü geçmekteydi. O Kirmân'da Oğuzlar'ın sebep olduğu karışıklıklardan dolayı Şebânkâre emirlerini yardıma çağırmişti. Şebânkâre emiri Kutbüddîn Mübâriz ve kardeşi Nizâmüddîn Mahmûd bu çağrıyı kabul ederek Kirmân'a geldiler. Nâsîhüddîn bu yardıma gelenlerin önce Oğuzlar üzerine yürümeleri hususundaki teklifine rağmen, onlar halkın da isteğiyle Berdesîr'e hâkim olmuşlardı. (591 harac yılı/598 H. =M. 101-1202) daha sonra Şebânkâre emirleri Oğuzlar'ın üzerine yürüdüler ve Karyetülarab'da onları mağlup ettiler. Oğuzların reisi Alp Arslan bir grup adamı ile Fars'a kaçtı. Şebânkâre emirleri de, Salgurlular ile münasibetlerinin iyi olmaması sebebiyle memleketlerine vukû bulacak bir hücumdan korktuklarından, Kirmân büyüklerinden Rüküddîn Muhammed b. Salâhüddîn Muzaffer'i orada naib bırakarak geri döndüler. Onların gidişi ile Oğuzlar Kirmân'ı tekrar yağmaya giriştiler. Neticede Nizâmüddîn Mahmud yeniden Berdesîr'e hâkim oldu. Nizâmüddîn bir yıl burada iyi bir idare tarzı gösterdi ise de, sonra o da zulme başladı. Kıtıktan

işleri yine Rüküddîn'in eline geçti. Ve o Hüdâvend afetler vadisi ve tehlikeler çölünde, kale askerlerinin bekçi pençesinde ve Oğuz tehdidinde, Kirmân'ın ilim sahipleriyle birlikte tam bir lütûfla ve güzel bir anlayışla fitne ateşlerini söndürüyordu, ordunun ve halkın kanunlarını korumaya çalışıyordu. Ta ki Fars ordusu ve İzzüddîn Fazlûn⁸⁷'un eyalete geldiği güne kadar⁸⁸. Ve onun girişiyle Kirmân'da hem kale askerlerinin saldırı dişi koparıldı hem de Oğuzlar'ın tamah pençesi Kirmân'dan çekildi. Kale askerleri İzzüddîn Fazlûn'a sığındı, o da tevazu yolunu seçti ve sükûnetle konuştu. Oğuzlar ilerlemekle gerilemek arasında kalakaldılar. Hüdâvend Rüküddîn istihare kurası çekti, 'Aleykum bis-sevâdi'lâ'zam' çıktı, bağlılık elini dosdoğru kökü olan bir dala uzattı. Oğuzlar'ı askerleriyle bıraktı ve kendi hizmetkârlarından bir toplulukla, Emîr İzzüddîn Fazlûn'a katıldı. Oğuzlar Fars ordusunun azametini ve vezirin, hâcelerin ve askerlerin onlara katıldığını görünce son hadde ulaşmış hiddetleri söndü⁸⁹ ve kifayet elleri zincire bağlanmış olarak şehirden dışarı kaçtılar ve Bem'e doğru yöneldiler. Kirmân'ı ve Berdesîr şehrini İslam Pâdişâhı, Melik-i Muazzam Hakan-ı Azam Vâris-i Seîr-i Süleyman Salgur, Sultan-ı Adil-i Cihân Muzafferü'd-dünyâ ve'd-Dîn Muğisü'l-İslâm ve'l-Müslimîn Melik'ül-mülûkü'l-alemîn Ebû'l-Muzaffer Sa'd b. Atabeg Zengî'nin

askerleri dağılmış, onun idaresinden memnun olmayan Kirmân emirleri ve Türkler ayaklanarak Nizâmüddîn Mahmud ve oğullarını ele geçirmişlerdi. İsyanın patlak verdiği gece bu işi tertip edenler Sircân'da bulunan Salgurlu valisine ve Oğuzlar'a bildirmişlerdi. İlk olarak Sircân'dan bir miktar Salgurlu kuvvetleri yetiştirdi ve halk onlara yardımcı oldu. Ertesi gün gelenler ise Acem-Şâh b. Melik Dinar ve beraberindeki iki yüz süvari idi. Bu durum şehirde değişik fikirlerin doğmasına yol açmıştı. İçerdekiler başlangıçta şehri kime teslim edecekleri hususunda anlaşamadılar. Görüşmeler neticesinde Acem-Şâh'a teslimi üzerinde karara varıldı. Oğuzlar ile anlaşan Acem-Şâh Berdesîr'e hâkim oldu. Nizâmüddîn Mahmud ve oğulları Acem-Şâh'a teslim edildi. Merçil, *Salgurlular*, s. 63-64; Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 211-217.

⁸⁶ Acemşâh memleketin işlerini düzene koydu ve vezârete Rüküddîn'i tayin etti. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 217 n. 134; Merçil, *Salgurlular*, s. 64.

⁸⁷ *El-Muzâf*'ın, s. 13'deki açıklama dipnotunda İzzüddîn Fazlûn'un, Atabeg Sa'd'ın hâcib-i bozorgu olduğu ve muhtemelen Lur tahifesinden olduğu belirtilmektedir.

⁸⁸ Melik Acemşâh tarafından, Hordâd 594 Haracı [Ramazan 601 Hilâli (Mayıs-Haziran 1205)]'de Fars'a gönderilmiş olan elçi, Atabeg Sa'd'dan şu haberi getirdi: "Kirmân benimdir ve önce benim ordum oraya ulaşmıştır, ama Acem-Şâh'tan Kirmân'ı esirgemeceğim. Yalnız ordusu ile bu tarafa gelsin, onunla konuşalım ve nifak ortadan kalsın ve sağ olarak dönsün İzzüddîn Fazlûn 500 atlı ile hizmetine gönderilmiştir" Oğuzlar bu sözler dolayısıyla endişe içerisine düştüler ve bir meşveret yaptılar. Bu meşveretin neticesi şu idi: İzzüddîn Fazlûn'a kimse yanaşmayacak, kimse ona yiyecek vermeyecek ve satmayacak. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 219; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 651-652 n. 1: Çok geçmeden İzzüddîn Fazlûn Berdesîr civarında görüldü. Şehirde hiç kimse görünmüyordu ve bu yüzden yiyecek elde etme imkânı yoktu. İzzüddîn birkaç gün şehrin çevresinde gezdi, açlığa tahammülü bitince de geri dönmeyi düşündü. Bu arada Fars'tan yardım istedi. Bunun üzerine her gün bir alem ve bir kumandan geldi. Sonunda kalabalık bir ordu toplandı. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 219-220; Merçil, *Salgurlular*, s. 65; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 652.

⁸⁹ Oğuzlar Salgurlular ile anlaşmaya mecbur oldular. 22 Hordâd (=12 Haziran 1205) tarihinde şu tekliflerle barış istediler: Acem-Şâh yeniden Nermâşîr'e dönsün. Berdesîr nizama konulduktan sonra Şebânkârê'nin elinde olan Bem şehri kurtarılınsın ve Acem-Şâh'a verilsin. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 220; Merçil, *Salgurlular*, s. 65; Krş. Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 653.

(Allah ikbalinin gölgesini korusun ve memleketinin temellerini sağlamlaştırsın) olmasına karar verildi⁹⁰. İzzüddîn Fazlûn şehre geldi ve Fars ordusu selametle geri döndü⁹¹.

Şiir (Arapça)...

Beyt

Zulümden bitkin düşmüş cihan onun adaletiyle huzura kavuştu

Korkuyla dolmuş yeryüzü, bela zehrinden temizlendi.

Zikredildiği gibi Pâdişâh-ı Adil İmâdü'd-dünya ve'd-Dîn Muhammed'in (Mülkü daim olsun) gölgesi Kirmân'a ulaştı. Ve onun bayrağının ulaşmasının ardından, büyük bir İslam pâdişâhı gibi (Allah hepsinin şanını yüceltsin) Hüdâvend Rüknuddîn ve diğer Kirmân büyükleri ve emîrlerinden dua istedi. Irak tarafına yaptığı hareket sırasında hüküm gereğince yüzlerini Harem-i Kerim tarafına ve Hazret-i Muazzâm ve Pâdişâh-ı İslâm'a (mülkü yok olmasın) çevirdiler. Yüce huzura çıkma saadetini elde ettikleri zaman, pâdişâhşâhça bir basiretle her birinin yaratılışına ve ahlâkına baktı ve onun marifet ressamı her birinin resmini hatırasına yerleştirdi ve Hüdâvend Rüknuddîn'in güzel yüzü, güzel çehresi, tam lütfu ve insanlığına hayran oldu. Öyle bir zat gördü ki yüksek inciler onda parlıyor ve öyle bir yüz gördü ki semanın siması onda aşikâr, öyle bir düşünce gördü ki fütüvvet gülüşünün ışığı ondan hareket ediyor ve öyle bir ahlâk gördü ki mürüvvet ıtrinin esintisi ondan üfleniyor.

(Arapça)...

Bu büyüğün havasının fidanı o pâdişâhın gönlünün çimenine dikildi ve iyiliğinin mührü gönül hazinesine vuruldu.

Mısra

⁹⁰ Bu suretle Salgurlular için Kirmân hâkimiyetinin ilk merhalesi Berdesîr'in ele geçirilmesi ile başlamış oluyordu. Merçil, *Salgurlular*, s. 65.

⁹¹ Bu arada Şebânkâreliler'in bulunduğu Kale-i kuhen Kutvâli bir müddet daha teslim olmak istemedi ise de açlığa tahammülü kalmayan mahsurular bu kale kumandanını Salgurlular'a teslim ettiler. İzzüddîn de onu derhal tutukladı (1 Şevvâl 600/M. 2 Haziran 1204). İki gün sonra da Atabeg Sa'd'ın yeğeni ve aynı zamanda üvey oğlu İmâdü'd-dünya ve'd-Dîn Muhammed b. Zeydân Salgurlular'ın Kirmân hâkimi olarak Berdesîr'e girdi (3 Şevvâl/M. 4 Haziran). Merçil, *Salgurlular*, s. 65-66.

Ve onu şâhlığa ortaklık makamına ve vezirlik derecesine atadı.

İsfahân görevinden çıkınca, devletin gölgesinde ve emniyetinde tekrar başkent Şirâz'a geldi ve daha önce vezir olan Hâce Esirüddîn Simnânî'yi Kirmân'a vali yaptı ve vezirlik derecesini ondan alıp Hüdâvend Rüknuddîn'e verdi⁹².

Şiir (Arapça)...

Onun devletinde, büyüklük ve şeref dünyasında kutlama yaptılar ve fazilet ve kerem âlemini süslediler. Onun adalet kanadının gölgesinde şâhinin gözü, güvercinin mutlu yuvası oldu. Ve onun cömertliğiyle Fars ve Kirmân hudutlarında hiç muhtaç kalmadı. Bir sene boyunca arzu otlakları onun herkesi saran keremiyle bolluk ve bereket içinde kaldı ve tüm yaratılanlar onun merhametinden nasiplendi ve nereye giderseniz sabah rüzgârı, onun cömertliğinin şöhretinin misk kokulu nefesinin esintisini ulaştırıyordu. O tarafın büyükleri ve âlimleri Şirâz'a yöneliyordu ve İsfahân bilginlerinin çoğu, faziletli imamlar ve şairler vatanlarını o vezirin faziletlerinin gölgesine taşıdılar.

Hâce Esirüddîn Simnânî, Kirmân'dan tekrar başkent Şirâz'a gelince, evlatları onu, azledilme ve ihmal köşesine çekilmeye razı olduğu için eleştirdiler ve yaşlı bir adam olmasına ve makam işleri ve talebinden doymuş olmasına rağmen evlatlarının kışkırtmasıyla sahip olduğu bir köyü satıp makam satın aldı ve vezir oldu⁹³. Hüdâvend Rüknuddîn ile zerre kadar muhatap olmadan veya kıl kadar ona saygıda ve yakınlıkta eksiklik göstermeden. Evet şu anda vezirlik adı Esir'dedir. Ve artık başkent işleri ve memleket meseleleri onun görüşüne devredilmiş, onun tedbir hissiyle vasıflanmış ve çalışanların beklentisi her saat başı valiliğin yenilenmesiyle baştan başlar. Geçmiş farz güç yettiğince kaza edilmeye çalışıldı, söz bitti ve onun zatının hatıraları ve sıfatlarının büyüklüğünün binde biri söylenmedi.

Şiir (Arapça)

Kelam sona eriyor ve onun vasfını içermiyor

Sonu olmayanın vasfını sonu olan içerebilir mi?

⁹² Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 66.

⁹³ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 68 n. 2.

Kirmân'ın kıssâsının başına tekrar gelmemiz ve karışıklıkların artması o durumların değişimine kadar parçaların birbirini izlemesi.

İslam pâdişâhı (Allah şanını yüceltsin) geniş bir valilik ele geçirmiştir, o imaretin kendisinden ve hazinesine ulaşan kâr ve yükselişten olsa gerek her altı ayda veya senede bir yeni bir vali geliyordu ve bu şekilde eyaletin imaret (bayındırlık) giysisi giymesi, halkın selamet yüzü görmesi ve rahatlık şerbeti içmesi imkânsızdı. Her kim bir dereceye ulaşsa, zamanla elde edilenden ve gelirden çalıyordu ve ayrıca borç yoluyla ve zorbalık için de harcıyordu ve başka bir dereceye inince, aç, çıplak bir şekilde doldurmaları için boş kese getirir ve işe baştan başlar, halka eziyet etmeye başlar ve şimdiye kadar bu düzen üzere gitmiştir imaret ve rahat oraya uğramaz. Vesselam..

Hâce Fahrüddîn Bunduka'nın Geri Çağrılması Ve Fahrüddîn Abbâs'ın Gelişi

602 senesinin Cemâziye'l-evvel ayında (Aralık-Ocak 1205-1206) ve 95 senesi (haraci) Dey⁹⁴ ayının sonunda Sahib-i Alem-i Adil Fahrüddeve ve'd-Dîn Ahmed b. Sa'd Bunduka'yı (Allah mülkünü devamlı kılsın) başkent Şirâz'dan Kirmân'a yolladılar⁹⁵. İnsanlar onu daha önceden Horâsân'dan ve diğer taraflardan Kirmân'a gelen birçok Hâceden biri zannettiler. Çünkü imamlar, halkın ileri gelenleri ve Kirmân'ın fazıl insanları ile birlikte maarif kütüphanesinin kapısını açtı ve dilencilere ve muhtaçlara cömertlik kesesini açtı. Düşündüler ki bu büyük diğer büyükler gibi değildir, âlim suretinde bir âlimdir ve insan görüntüsünde bir cihandır. Kirmân'da bulunduğu iki kûsür sene boyunca her gün fazilet ve kerem marifetlerinden birini ve lûtûf ve şefkat türlerinden birini halka gösteriyordu. Ta ki Kirmân halkı küçüğü büyüğü o tatlı huya ve sevgi uyandıran şekli-i şemâile âşık oldular. Ve başkent Şirâz'dan onun Kirmân'ın sahibi olarak yazılınca, onun Kirmân halkına hediye edildiğini düşündüler. Zalim Ebû Hâlîd'in Kirmân'da bulunduğu bir sene boyunca eğer o büyüğün yardımcı lûtûf ilacı olmasaydı Ebû Hâlîd'in aşırı giden yılanlarının zehri halkın canını çıkarırdı⁹⁶. Bu yüzden onun hizmetinden ayrı olmanın acısı çok yakıyor ve onun gidişi çok ıstıraba ve zihin karışıklığına sebep oluyor.

⁹⁴ Dey ayı İran takviminin 10. ayıdır (21 Aralık-21 Ocak). Mehmet Kanar, *A. g. e.*, s. 733.

⁹⁵ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 68.

⁹⁶ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 69.

Daha önce bahsedildiği gibi İzzüddîn Fazlûn'un Kirmân'dan yola çıktığı gün halk için çok zor bir gündü, o gün o büyüğün çıktığı taraftaki kapı bayram günüydü⁹⁷.

Şiir (Arapça)...

Beyt

Gittin ki sensiz hoş bir nefesim olmaz, devranın dönüşünden bu acı bana yeter.

Birkaç gün şehirden çıktı ve bir bahçede mola verdi. O birkaç gün büyük küçük herkes o şanslı evin yakınlarında ikamet ettiler ve ulular ve imamlar her gün onun huzurunda kaç hasret ahı çekiyordu ve acı ateşinin alevleri göğe ulaşıyordu ve kaç gül gibi gözyaşını yüzlerinin yanaklarına feda ediyorlardı ki hem o büyük üzülyordu ve şefaitle insanları yolluyordu.

Şiir (Arapça)...

Onun Kirmân halkına tüm nimeti ve son lütfu, mübarek hareketinden önce Zâlîm Ebû Hâlîd'i göndermesiydi ve iki üç gün sonra kendisi başa geçti. Mübarek tahta oturma günü ağlama ve inlemelerin uğultusu ve perişan gönüllerin titremesinden bineğinin geçtiği yollar yüzlerin çatlaklarını kana ve ordusunun binekleri hatıraların sayfalarını dumana buluyordu. Özellikle zavallı benim halim ki bana aslan yavrusu kanadı giydiren, beni fazilet iftiharına doyuran ve aziz evlat Şerefüddeve ve'd-Dîn Mahmûd'un (Allah onu babasının gölgesi altında tutsun) talim ve terbiyesini bana emanet eden ve beni 'evin düzenleyicisi' kılan idi. Onun yokluğunun izi şu anda bana zarar veriyor ve bundan şikâyet etmek için özrüm var, çaresiz mürebbîsiz ve sığınmasız kaldım ve evi kendime zindan ettim ve açlık ve çıplaklığı kendi zahirim ve batınıma şiar ve dış giysi edindim.

Beyt

Ey dilber seni gören göz nasıl başka birine baksın,

⁹⁷ İzzüddîn Fazlûn, Berdesîr şehrinde bir yıl gayet iyi bir idare tarzı göstermişti, fakat o, tekrar Şîrâz'a dönmek istemekteydi. Şîrâz'da onu çekemeyenler vardı. Neticede Atabeg Sa'd tarafından onun arzusu kabul edildi. İzzüddîn Fazlûn da 7 Ramazan 601 Cuma günü (28 Nisan 1205) Kirmândan ayrılmak üzere yola çıktı. Gösterdiği iyi idareden dolayı halk onu 2 fersah kadar peşinden giderek uğurlamış ve ayrılışından üzüntü duymuştu. Merçil, *Salgurlular*, s. 67.

Şiir (Arapça)...

Hâce Fahrüddîn'in Kirmân'da ikamet ettiği sürede, Şirâz'dan Fahrüddîn Abbâs'ı birkaç diğer emîr ve bir grup yardımcı askerle birlikte, Hüsâmüddîn Aybeg ve Şihâbüddîn Muhammed Titar'ın elinde olan Habîs, Endûgird ve Râyîn eyaletlerini kurtarmak için Kirmân'a gönderdiler. Bunlar görünüşte pâdişâha itaat ediyorlardı ve dillerinde kulluk sözü vardı ama eyaletin malından mülkünden başkent divânına hiçbir şey vermiyorlardı. Pâdişâh Fahrüddîn Abbâs'ı göndermeye mecbur kaldı, ve Râyîn'i ele geçirdi, Endûgird Kalesi'ni Şihâbüddîn Muhammed Titar'ın elinden geri aldı ve Habîs'e yöneldi. Berdesîr'den yardım için hâce ile eyâlet kadısının gelmesini rica etti. Her ikisi de zahmete katlanıp Habîs'e gittiler ve büyüklerin ayağının ve nefesinin uğuruyla Abbâs bu işi başardı ve o fetih müyesser oldu. Emîr Hüsâmüddîn Aybeg, Habîs şehrini teslim etti ve oradan çıktı⁹⁸. Abbâs, Habîs'te hile seccadesini serdi ve her bostanın hurmasını yemedi ve her kuyunun suyunu içmekten kaçındı (takva göstergesi olarak).

Şiir (Arapça)...

Halkı bu parılıyla kandırdı ve eyâlet kadısı ve bu meseleden haberi olan bir topluluk pâdişâhtan Abbâs'ı Kirmân'a vali yapmasını istediler. Tekrar Şirâz'a döndüğünde işleri iyi gitti ve iyi bir isim yaptı. Hüsâmüddîn Aybeg'i hizmete aldı ve Kirmân eyaletini ona emanet ve ona hediye etti. 598 senesi Urdubehişt⁹⁹ ayına denk gelen 604 senesi Şevval ayının ilk günü (19 Nisan 1208) şehre geldi¹⁰⁰ ve millet sandı ki sanki Peygamber'in amcası Abbâs b. Abdülmuttalib Kirmân'a gelmiştir. Onun helalden başka yemediğine ve zararsızlığına çok güvendiler. Hindu bir çocuk birader, Lur çehreli bir hâce ve bir grup aç Türk ile tahta oturdu.

Mısra:

Göründüğün gibi gelmedin. Bu, onun bayrağının süsüydü.

Hile kesesinin ağzını ve zulüm divânının kapısını açtılar. Zulmün başlangıcı ve düşmanlığın doğuş yeri ise, Abbâs, birader ve hâcenin baş başa verdikleri ve

⁹⁸ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 68-69.

⁹⁹ İran takviminin ikinci ayı, 21 Nisan-21 Mayıs arasına tesadüf etmektedir. Mehmet Kanar, *A. g. e.*, s. 117.

¹⁰⁰ Atabeg Sa'd, bir grup halk ve eyalet kadısının bu isteğini geri çevirmedi. Fahrüddîn Abbâs'ı Kirmân'a tayin etti. Fahrüddîn Abbâs, 604 yılı Şevvâl başında (19 Nisan 1208) Berdesîr'e girdi ve Fahrüddîn Ahmed de Şirâz'a döndü. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 69.

Müslümanların tarladaki malını nasıl çalarız diye düşüncesiyle günlerini geçirdikleri zamandı, tarlaya tohum ekiyorlardı...

İkinci zulüm: Oğuzlar zamanından beri yine Müslümanların malının bir çeyreğini alıyorlardı ve ordunun ulufesi için kullanıyorlardı. Bu kural kalıcı oldu. Abbâs ve arkadaşları ilk önce Müslümanların tüm malını almayı, halkın da bu sene zorluk çıkarmayarak, güzellikle kabul etmesini düşündüler. Bu durum kızdırdı ve çiftçilerin feryadı yükseldi. Sonra eyâlet kadısı ve Emîr Fahrüddîn Huşeng ile bu konuda konuştular ve Abbâs'ı bu abartıdan vazgeçirttiler. Böylece onların şefaatiyle tekrar halk mahsülün yarısını getirdi. Onların arzusu ise üçte bir getirmektir. Sonra mahsülün azalması, halkın yalvarması ve reyanın acısı nedeniyle üçte birde karar kıldılar¹⁰¹...

Üçüncü zulüm: Bundan önce halkın tahılının dörtte birini alan Oğuzlar ve diğerleri, saygı ehli ve evler ve imamlardan bir topluluğu bundan muaf tutuyorlardı ve buna 'mevzu' adını veriyorlardı ve melun Ebû Hâlîd gelene kadar önceki Emîrler ve ıktâ sahipleri bu geleneği ve vergiyi uyguluyorlardı. Ebû Hâlîd (Allah ona müstahakını versin) Mahmûd'un bu geleneğini ortadan kaldırdı ve ulemaya saygı duymadı ve onların 'mevzu'unu vermedi¹⁰². Bu saygısızlık Abbâs'ın sünneti oldu, bu yolu kapadı ve imamların 'mevzu'unu kendi ambarına taşıdı.

Onun feci huyları ve çirkin işlerinden biri de cimrilikti. Öyle ki kediye bile bir lokma vermezdi ve onun ambarından bir karınca bile tane taşıyamazdı.

Şiir (Arapça)...

Beyt...

Daha ilginç Abbâs'ın israfıyla ilgili şöyle bir şey oldu. Onun bir koyunu kaybolmuştu ve bir mahalleye onu çalma ve yeme iftirasında bulundular. Bu mahalle ahalisini 100 Rükni dinarına mahkûm etti ve başlarına vekil koydu. Mahalle halkı kadın, erkek, çocuk camiye sığındılar. Üç gün üç gece uyumadılar ve "ya Rab" deyip Allah'a dua ettiler. Önce camini hasırını yaktılar, sonra minberi yakmaya niyetlendiler, yine de bu zavallılara merhamet etmedi ve o yalvarmaya iltifat etmedi ve onlardan zorla 50 Rükni dinar aldı.

¹⁰¹ Krş. Merçil, *Salgurlular*. s. 70.

¹⁰² Krş. Merçil, *Salgurlular*. s. 70.

Ve Abbâs'ın, kendinden başka hiçbir zalimin düşüncesinin ulaşamadığı ve hiçbir aşırı gidenin aklına bile gelmeyen bir bid'atı da şöyleydi: 99 senesinin ziraat ve imaret zamanı olan Mihr¹⁰³ ayı geldiği zaman tohumları onlarca kat artırmalarını emretti ve çiftçileri binbir zorlukla toprak sahibinin elinden aldıkları küçük bir miktar tahıl ekilmek üzere geri vermeye mecbur etti. Kastı şuydu: Biliyordu ki eğer dervişin birine 100 Men¹⁰⁴ tahıl ulaşırsa ve onu yemişe şimdi onda tohumu artıracak hiçbir şey kalmamıştır. Toprak sahiplerine demişti ki: "Tohumu olmayan kişilere ben kendim vereyim O da Müslümanların zarara girmesine dahil olsun ve hâsılat günü bu şekilde dervişlerin malını çalsın." Ve böylece gelecek korkusundan ve vehminden dolayı çiftçilerden her kimin tahılı varsa verdi ve kimim yoksa evini eşyasını sattı. Ve tohum artışına katkıda bulundu. Ciğerler kan ağlıyordu eğer bu tatsız şey, hasat zamanına kadar Kirmân'da kalırsa zulüm düzenleri nasıl düzelecekti ve zulüm oyunları nasıl ortadan kalkacaktı! Allah'ın lütfuyla henüz dünyada onurlu insanlar ve Kirmân topraklarında duaları işitilen dervişler ve biçareler var.

Ve onun büyük günahlarından biri de şudur, Melik'in vakar ve heybetini ortadan kaldırdı ve Atabeg'in oğlu olan Melik İmâdüddîn Muhammed b. Zeydân'ın hüküm verme yetkisini kısıtı ve onun Emîr ve yasaklarının nüfuzunu ortadan kaldırdı ve ona da diğer askerler gibi belli bir ıktı verdi. Ona birkaç günde bir divândan düşük bir meblağ veriyordu. Bu yüzden sarayı devamlı kimsesiz ve düzensiz kalıyordu. Başkentten böyle emrediyorlar düşüncesiyle bu çocuk tam bir kararlılık ve akıllılıkla bu gidişe sabrediyor ve tahammül yolunu seçiyordu¹⁰⁵.

Şiir (Arapça)...

İslâm Pâdişâhı'nın Hayırlı Hareketinin Kıssası

Süleymân-ı Azâm tahtının varisi, Hakan-ı Salgur Sultân Muzafferü'd-dünyâ ve'd-Dîn Sa'd b. Atabeg Zengî (Allah şanını yüceltsin ve saltanatını devamlı kılsın).

¹⁰³ Mihr ayı, İran güneş takviminin yedinci ayı, 23 Eylül-22 Ekim arasına tesadüf etmektedir. Mehmet Kanar, *A. e. g.*, s. 1606.

¹⁰⁴ Batman. Bölgelere göre değişen, 3-6 kg. lık bir ağırlık birimidir. Ben mânasındadır. Mehmet Kanar, *A. e. g.*, s. 1566; Bununla beraber, diğer bir eserde şu şekilde bilgi yer almaktadır. Arapçasında (n) şeddelidir. Kalp anlamı vardır. Ayrıca (men) i tüde=yığın mânasındadır. harman dediğimiz (hermen)=büyük yığın, terazinin geçtiği delik anlamı da vardır. Ziya Şükûn *A. g. e.*, III, s. 1821.

¹⁰⁵ İmâdüddîn Muhammed b. Zeydân bu muamelenin Atabeg Sa'd tarafından yapıldığı düşüncesi ile duruma tahammül etmekte idi. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 70.

Kirmân'ın hayrı, memleketin genişliğine, O'nun şevketin kuvvetine, adaletinin kemale ermişliğine, rahmetinin kuşatıcılığına, hayâsının çokluğuna ve cömertliğinin bolluğuna.

Adalet sahibi hükümdâr Fahrüddeve ve'd-Dîn Bunduka (Devleti daim olsun) Kirmân'dan pâdişâhın huzuruna varınca Kirmân ülkesinin güzelliklerini enine boyuna anlattı ve Kirmân ülkesini onun gönlünde şirin gösterdi ve o eyaletin imarını ve ıslahını mübarek pâdişâhın görüşüne bıraktı. Ve dedi ki 400 ferseng¹⁰⁶ genişliğinde bir eyalet ve Allah-u Teâla'ya şükür teslim alınmıştır ve Kirmân'ın asıl şehri ve başkent olan Berdesîr'dir. Zayıf bir düşman yönünü bu tarafa çevirirse pâdişâhın az bir çabasıyla bölgenin düşman belasından temizlenmesi mümkündür. Eğer Irak ve Luristân tarafına hareke¹⁰⁷ emredilirse, kendisini Kirmân valisi atadığı takdirde bu görevi yerine getirmek için sadece pâdişâhın korkusu ve heybeti yeterli olacaktır.

Şiir (Arapça)...

Sultan'ın huzurunda (Allah onu yüceltsin) ona kabul sözü verdiler. Hâce Fahrüddîn, Nâme-i Kirmân'da bu müjdeye işaret etmiştir. Pâdişâh İmâdü'd-dünyâ ve'd-Dîn Muhammed (Mülkü devam etsin) kendi halini haber vermişti ve cevap ulaştı ki 40 gün sayılacak eğer bu süre içerisinde pâdişâhın çetresinin gölgesi o diyara düşmezse bu evlat Kirmân mülkünü terketmeye ve Şirâz'daki devlethaneye dönmeye izinlidir. Bu vaatler gereğince çabalar birikti ta ki Hak Teâla kuşatıcı fazlıyla bu pâdişâhın (Allah mülkünü devam ettirsin) bu harekete ilgisini artırdı ve mübarek yolculuk çadırının yüzünü Kirmân'a çevirdi. Hayır falı, pâdişâhın ve Sa'd'ın yıldızı ile 605 senesi Cemâziye'l-ahir'in son gününe (8 Ocak 1209) denk gelen 98 senesi kışı Behmen¹⁰⁸ ayının birinde dünyayı kuşatan şemsiyesinin gölgesi Kirmân taraflarına düştü. Recep

¹⁰⁶ Fersah: Doğu dünyasında kentlere ve bölgelere göre değişen bir uzunluk ölçüsü birimidir. Mehmet Kanar, *A. g. e.*, s. 1118. Bir başka kaynakta ise fersah hakkında şu şekilde bilgi verilmektedir. Eski bir ölçüdür üç mil iraklıdır ki 1200 adımdır. Aşağı yukarı bir kilometrelik bir yoldur. Ziya Şükûn, *A. g. e.*, s. 1423.

¹⁰⁷ Kirmân'da hükümet işleri ile ordunun aylıklarına sarf edilecek parayı, bu ülkenin geliri karşılayamadığından Atabeg Sa'd tarafından emlak üzerine "fidyetü'l-emlak" denilen bir öşri vergi konmuştu. Halk şikâyet mektupları ile bu verginin ağırlığını Atabeg Sa'd'a bildirmişlerdi. Atabeg Sa'd, Luristân üzerine yaptığı ve galip geldiği bir seferden sonra Kirmân'a yolladığı fetihnâme ile bu öşrü iptal etmişti. Merçil, *Salgurlular*, s. 70.

¹⁰⁸ Behmen ayı. İran takviminin onbirinci ayı. 21 Ocak-20 Şubat arasına tesadüf etmektedir. Mehmet Kanar, *A. e. g.*, s. 319.

ayının biri Cumartesi günü (9 Ocak 1209) hayır ve selamete Berdesîr'e geldi ve Kavurd'un tahtına oturdu¹⁰⁹.

Ama o pâdişâhın (Mülkü devam etsin) yaratılışı ve huyuna gelince tüm güzel lafız ve ibare sahipleri ve hayranlık uyandırıcı işaretlerin erbabı, onun zahiri ve batını güzelliklerinin övgüsü ve tarifi ile ilgili düşünce ve söz inceliklerini uyandırsalar, ne kadar ip varsa çekilse uzatılsa ve bulutlar katedilse sonunda yazı kalemini kırarlar ve itiraf etmek isterlerse acizliklerini itiraf ederler.

Şiir (Arapça)...

Şiir...

Şiir (Arapça)

Tutulmayan güneş gibi, batmayan bedir gibi

Muhammed ahlâkı, Yusuf yüzü,

Musa eli, İsa nefesi, İskender mülkü,

Hızır ilhamı, Asif görüşü, Cem fermanı

Beyt

Ey Cem mülkünün varisi sen ne güzel pâdişâhsın!

Işığın ve güzelliğinle felekteki güneşsin,

Cemalin ve huyun ikisi de güzel ve hoş

Ey şâh söylemezsin mülk müsün melik misin!

Şiir (Arapça)...

Naim servi ağacı gibi boy pos, gülümseyen bedir gibi yüz.

¹⁰⁹ Fahrüddîn Abbâs, Kirmân'dan Atabeg'in huzuruna döndüğü zaman, onu, bu ülkedeki hâkimiyetini kuvvetlendirmesi için bir sefere teşvik etmişti. Ayrıca Muhammed b. Zeydân da kendi durumunu bildirmişti. Muhtemelen Fahrüddîn Abbâs'ın da yaptıklarını öğrenmiş olan Sa'd, Kirmân üzerine bir sefere karar verdi. Hazırlıklardan sonra Atabeg Sa'd Şirâz'dan ayrıldı ve 605 yılı Cemâziye'l-ahir'in son günü (8 Ocak 1209) Kirmân hududuna geldi. 1 Receb Cumartesi günü (9 Ocak 1209) de başkent Berdesîr'e girdi ve Kavurd'un tahtına oturdu. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 70.

Beyt...

Hayâsı öyle ki nergisin gözü ona baksa kırmızı lale gibi utanır, eğer inci saçan sözlerinin esintisi hastaya esse hastalıktan kurtulur, eğer sıkıntılı olan kişi onun mutlu çalısının havasında nefes alsa sıkıntıdan kurtulur.

Şiir

Papağan gibi dudağı sanki şekerin içinde

Gönlünün denizinden söz dalgası yükselir

Bulutun yağmur damlalarını çimeneelediği gibi

Dudağından mana incileri dökülür.

...

Şiir (Arapça)...

Tekrar...

Beyt...

Cömertliği ise, eğer dünya tarlasını parça parça verse onun kerem gözünde iğde kadar ağırlığı olmaz, eğer Kârun'un tüm hazinesini Harun'a bağışlasa bu onun zihninde susam kadar yer etmez.

Şiir (Arapça)...

Beyt...

Tekrar...

Beyt...

O pâdişâhın (mülkü devam etsin) kerem ve cömertliğinin eserlerinden biri şuydu: Fars eyaletinde ordunun harcamaları, hizmetlilere yapılan ihsanlar ve bayram günleri yapılan, altın ve gümüş kaplar ve ev eşyaları cinsinden harcamaları dışında, elçiler, dostlar, çalgıcılar, etraf müteverridâtı, âlimler ve ulular ve ev halkı ve hayır ve

bağış ehlinin maaşları ve ihtiyaç sahipleri için her sene bin hervâr¹¹⁰ tahılı kendi özel mülkünün kilerinde depolardı. Sonra bunu sadakalarla ilgili nass¹¹¹ gereğince hak sahiplerine ulaştırmak için zekât alan sekiz gruba bölerdi.

Beka' türünden hayırlardan biri de 'mebânî'¹¹²dir. Buyurdular ki bu, uzun ömür ve mülkün sağlamlığı için bir vesiledir. Şirâz yakınlarında 'kerek' dedikleri bir yer vardır ve her gün ekmek, yemek ve yolculardan artanlardan ihtiyaç sahipleri için 100 Şirâz Dinarı harcanır ve bu sürekli yapılan bir hayırdır. Orada yaşayan birkaç güvenilir kişi bu işleri yerine getirmek için görevlendirilmiştir. O, İnsanların imamlara ve peygamberlere saygıda kusur etmemelerine ve zahidlerle abdallara kıymet vermelerine ve ikramda bulunmalarına son derece dikkat etmektedir. Onun dindarlığına dair bir örnek de bir an ve yarım saniye bile, ne atalarının huzurunda ne de eğlence meclislerinde abdestsiz oturmamış olmasıdır. Ve namaz vakti geldiğinde ve kulağına 'Hayyales-Salah' sesi geldiğinde kendini kaybederdi. Bu halde namaza özel ve hazır giysiyle farz namazı kılardı. Ve Melik el-Hüccâb İzzüddîn Fazlûn (Allah devletini daim etsin)'dan duydum ki bu pâdişâh (mülkü devamlı olsun) her yeni giysi giydiğinde kesinlikle önce bir gusül abdesti alıyordu ve onu giydikten sonra iki rekât namaz kılardı ve bazı günler de birkaç defa elbise bağışlardı ve değiştirdi ve peygamberin (sav) bu sünnetini yaşatır ve o güzel adeti bırakmazdı. Adaleti sağladı ve saldırıdan vazgeçti. Keklikle şahin arasında doğal mücadeleyi sağladı. Siyaseti ve tavsiyesi çölde çobanın esasını kurdun eline verdi. Güvercin yavrusunu kartal gibi korudu.

Şiir Arapça...

Beyt...

Tekrar...

Onun adaletiyle ilgili gördüklerimizden biri de şudur: Hayır ve selamete Berdesîr şehrinin tahtına oturduğu zaman devletin iyiliğini isteyerek tekrar şehirden çıktı ve uğurlu karargâhının şehir dışında kurulmasını emretti. Dediler ki pâdişâhın şehir

¹¹⁰ Hervâr: Eşek yükü, çeki, kile, 300 kg. lik ağırlık birimidir. Mehmet Kanar, *A. g. e.*, s. 647.

¹¹¹ Nass: (Arapça) 1. Açık söz, açık hüküm, şüphe götürmeyen hüküm. 2. Kesinlik, netlik, açıklık, dogma. 3. Kur'ân âyetlerinin delili olarak gösterilen. 4. (Farsça tamlama) kâti. Anlamları vardır. Mehmet Kanar, *A. g. e.*, s. 1667.

¹¹² Mebânî: (Arapça) 1. Temeller, esaslar. 2. Mazmunlar. 3. (kinaye yollu) uzuvlar, organlar. 4. Yapılar, binalar. Anlamlarını taşımaktadır. Mehmet Kanar, *A. g. e.*, s. 1343.

dışında bir meydanı vardır, onun çevresinde sağlam ve yıkık olan çok ev var ve ordu orada kalabilir. Tam bir merhamet ve adaletle buyurdu ki: “Kıştır ve belki bu harabe evlerde fakirin biri evini kurup yaşamaktadır. Asker adam mutlaka onu rahatsız eder ve o kulübeyi onun elinden alır ve o zavallının başını sokacak yeri kalmaz. Bu günahın cevabını nasıl veririz? Ordu çölün soğuşuna alışkındır öncelikle o çölde kalmalıdır¹¹³.”. Bazen kuşatıcı rahmet, bazen tam bir adalet, bazen halkını seven pâdişâh, bazen adalet yayan Hüsrev idi.

Şiir (Arapça)...

Beyt...

Daha ilginç görünüşe göre uğurlu karargâh kırk gün Berdesîr'deydi ve daima köyler arasında dolaşıyordu. Bu kırk günde hiçbir süvari veya piyade asker köylere girmede hatta bir kilo saman ya da odunu bile zorla veya yalvararak istemediler. Aksine tüm askerler tahıl, saman, odun ve ihtiyaçları olan her şeyi altın sikke karşılığında satın aldılar¹¹⁴.

Şiir (Arapça)...

Onun ilk adalet meyvesi şuydu: Abbâs orduya yardım amacıyla şehirde köyde herkesten bir şeyler topluyordu. Pâdişâh Rûknâbâd'daki evinde bunu duydu. Anında buyurdu ki toplama işinden vazgeçsinler, kimden almadılarsa af ile bıraksınlar, kimden ne aldılarsa geri versinler. Halk bu merhamet meyvesini delil bildiler ki bu pâdişâh, zalimlere karşı muzaffer olacak ve mazlumlara yardım edecek. Ve mübarek lafzıyla dedi ki “Fars-ı Abadan vilayetinde yüz bin evde bizim hayır soframız kurulmuştur. Şimdi bu harap Kirmân'da kimsesizlerin lokmasını ve yetimlerin bir parça ekmeğini mi yiyelim! Maazallah! Abbâs bizim hareketimiz nedeniyle halka eziyet mi etmek istiyor?”

Şiir...

¹¹³ Şehirde maiyyet halkının oturabileceği müsait yerler olduğu söylenmesine rağmen, Atabeg Sa'd halkı rahatsız etmekten çekindiği için bunu kabul etmemiş, ordugâhın şehrin dışında kurulmasını emretmiştir. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 70.

¹¹⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere, Atabeg Sa'd'ın ordusunda kuvvetli bir disiplin mevcuttu. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 71.

Yetmiş sene sonra bile hala o devlet döneminin sesi ve o mülkün devamı için yapılan çağrı ve şahın gece gündüz geçişi felekteki gezegenler tarafından duyuluyor. Biz ömrümüzün başında ve çocukluk çağında duyuyorduk ki Fars memleketlerinin durumu Selçuklu sultanlarının israfı ve onların hükümdarlık gereklerine itina göstermemeleri yüzünden bozulma zelzelesine tutuldu. Aşırı yoldan sapma ve adaletin ihmalinde aşırılık sonucunda bu şehirlerde rahat bir gün rüya olmuştur ve kan seli akmaktadır. Pâdişâh Sultan Melikşâh b. Mahmûd b. Muhammed b. Melikşâh¹¹⁵,ın başıboşlarla ve zorbalarla mücadele azmi yetersizdi. Onun memleket işlerinde vekili ve komutanı kendisine 'zayıf aslan' denilen Atabeg Sunkur¹¹⁶,du. Onun kardeşi de Salgur idi. Pervasızlık ve sonu düşünmemekten Melikşâh, Atabeg Sunkur'un kardeşini suçsuz yere öldürdü¹¹⁷. Atabeg Sunkur kavmiyle Şirâz şehrinde çıktı ve Melikşâh fitne belirtilerini görünce Atabeg'i lütûflar ve özürlerle şehre döndürmek istedi. Atabeg Sunkur dedi ki: "Bu büyük günahı taşıyan Muhammed'i yakalayıp bana gönderin ki şehre geri döneyim." Melikşâh tüm ahmaklar gibi onu Atabeg'in yanına gönderdi. Atabeg gönlündeki kardeş intikamı ateşiyle anında onu cezalandırdı, sonra kuvvetine olan güvenle Melikşâh'ın canına kastetti ve onu Fars'tan kaçırdı¹¹⁸.

Melikşâh, amcası Sultan Mesûd'un huzuruna Irak'a gitti ve asker yardımı istedi, onları Fars'a getirdi ve yenilerek geri döndü. Birkaç defa aynı şekilde teşebbüs ettiği her seferde yenik düşüyordu, sonunda Fars memleketini Atabeg Sunkur'a bıraktı¹¹⁹.

¹¹⁵ Fars hâkimi Melik Melikşâh'ın halka karşı kötü ve adaletsiz davranmasının yanı sıra devlet işlerinden de uzak durmaktaydı. Onun başlıca meşguliyeti güreş, boks gibi sporlar idi. Devletin idaresi onun Atabegi olan Sunkur'un elinde bulunuyordu ve muhtemelen ordusunun büyük bir kısmını da Salgurlular teşkil etmekteydi. Merçil, *Salgurlular*, s. 34; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 334.

¹¹⁶ Salgurlu Emîr Mevdud'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sunkur, aynı zamanda Fars hâkimi Melik Melikşâh'ın Atabegi olmuştur. Merçil, *Salgurlular*, s. 34; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 334; Sunkur'un bu Atabeg unvanını hangi şekilde elde ettiği meçhulümüzdür. Belki de bu unvanın daha sonraki bir devrede elde edilmiş olmasına rağmen, onun Salgurlu Devleti'nin kuruluş devresine de izâfe edildiği düşünülebilir. Merçil, *Salgurlular*, s. 34.

¹¹⁷ Faruk Sümer (*Oğuzlar*, s. 334) bu öldürülen şahsı Atabeg Sunkur'un bir akrabası olarak göstermektedir.

¹¹⁸ Atabeg Sunkur kardeşinin intikamını almak için Muhammed Bâzdâr'ı katli ettirdikten sonra sahip olduğu kuvvetlere güvenerek isyan etti ve Melikşâh'ın üzerine yürüdü. Yapılan savaşta Melikşâh mağlup oldu ve kurtuluşu Şirâz'dan uzaklaşmakta buldu (H. 543 = M. 1148-1149). Merçil, *Salgurlular*, s. 35; Böylece Atabeg Sunkur Şirâz'ı ele geçirecek, merkez bu şehir olmak üzere, Salgurlu hanedanının temellerini atmış oldu. Selçuklu şehzadelerinden Muhammed b. Tuğrul'u melik ilan etti. Bu durum Atabeglerin kendilerini meşrû göstermek istemeleri sonucu bir formaliteden ibaretti. Hakikatte bütün kuvvet ve kudret atabegin elinde idi. Fakat Sunkur'un, onu melik olarak ne zaman kabul ettiği meçhuldür. Merçil, *Salgurlular*, s. 35; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 334.

¹¹⁹ Farsı kaybeden Melik Melikşâh b. Mahmûd daha sonra Hûzistân'a hâkim oldu. Melikşâh, kendisine kardeşi Sultan II. Muhammed (M. 1153-1160)'in yanına gitmek için Hûzistân'dan geçiş izni vermeyen bu bölgenin hâkimi Şemle diye meşhur Aydoğdu b. Küş-Doğan (Güç-Doğan)'a karşı, aralarında Sunkur el-

Kirmân'a haber ulaştı ki Fars eyaletinde Mehdi çıkmıştır ve fitne Deccal'ını asmıştır, zulüm karanlığında adalet mumunu yakmış, o ülkedeki kötü hadiselerin samanını diken gibi siyaset ateşinde yakmış, semavi bir onayla Müslümanlık bayrağını açmış, memleketin ön duvarına doğruluk tasvirleri çizmiştir. Kapanmış adalet kapıları açıldı ve önu kesilmiş refah yolları yine görüldü. O pâdişâhın güzel siretiyle ülkede emniyet yayıldı ve memleket işleri onun valilik uğuruyla zabt altına alındı. Ve şu anda hala 'zayıf aslan' Atabeg'in haberi, hükümdarlık kanunlarının korunmasında geçerlidir ve Şirâz eyaletinde ondan kalan bekâ imareti ve hayrat binaları vardır..

Şiir (Arapça)...

Atabeg Sunkur, Kirmân'daki Melik Muhammed¹²⁰'in (Kirmân Selçuklu meliklerinden Melik Muğisüddîn Muhammed b. Arslanşâh M. 1142-1143/1156-1157) çağdaşıydı. Biz o dönemde şöyle duyardık ki bugün dünyanın pâdişâhlık yuları üç adil pâdişâhın elindedir. Yani Harezm'de Harezmşâh Atsız¹²¹, Kirmân'da Melik

Hemedanî ve Kuveydân gibi emîrlerin de bulunduğu kuvvetleri ile yürüdü. Savaş neticesinde Şemle mağlup oldu, askerlerinin birçoğu öldürüldü. Melikşâh, bu suretle Hûzistân'ı ele geçirdikten sonra Fars'a doğru hareket etti (H. 553 = M. 1158). Melikşâh'ın bu maksatla Fars'a hâkim olup olmadığını bilmiyoruz görüldüğü gibi kaynağımız onun Fars'a yöneldiğini kaydetmekle yetinmiştir. İbnü'l Esir, *A. g. e.*, XI, s. 199; Ayrıca Bk. Faruk Sümer (*Oğuzlar*, s. 270-271); Faruk Sümer (*Oğuzlar*, s. 271)'in bu münasebetle Fars hâkimi Zengî'nin Melikşâh'ı metbû tanıdığını bildirmiş olması her halde bir zühûl eseridir. Çünkü bu tarihte Fars hâkimi Zengî değil onun ağabeyi Sunkur'dur ve kaynaklarda H. 556 (M. 1161)'da ölen Sunkur'un Melikşâh'ı metbû tanıdığına dair hiçbir bilgi yoktur. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 37.

¹²⁰ Melik Muhammed, babası Arslanşâh b. Kirmânşâh'ı (M. 1101-1142) sağlık durumunu bahane ederek onu Kale-i Kûh'a gönderip hapsedirdikten sonra M. 1142'de Kirmân Sulçuklu tahtına oturdu. Melik Muhammed 6 Cumâdâ I. 551 (27 Haziran 1156)'de takriben on dört yıl saltanat sürdükten sonra ölmüştür. Lakabı Muğisüddünyâ ve 'd-Dîn idi. Zikredilen diğer bir lakabı ise Ebu'l Fevâris'dir. (Ebu'l Fevâris hakkında ayrıca Bk. İbnü'l Esir, *A. g. e.*, XI, s. 179.) Melik Muhammed adil, işbilir, uzağı gören, âlimler ile dost, ilim seven ve önem veren bir hükümdardı. Devrinde Kirmân'da tahsil çok yayılmıştı. Yine onun melikliği devrinde Kirmân; doğruluk, emniyet, asayiş ve sükûnet içinde bulunuyordu. Ülkeyi ve halkı korumak ve işleri düzenli kılmak için geceleri bile çalışıyordu. Şehirde görevlendirdiği memurlar aracılığı ile kötülük ve iyiliklerden ve her türlü olaylardan anında haberdar oluyordu. O İsfahân ve Horâsân'a kadar casuslar gönderiyordu. Bu casuslar gün be-gün batının ve doğunun durumunu bildiriyorlardı. Melik Muhammed ayrıca birçok imâr faaliyetlerinde bulunmuştur. Onun en büyük kusuru çok kan dökücü olması idi. Rivayete göre, bir kimseyi öldürmediği, ava çıkmadığı, yaban eşiği ve ceylan vurmadığı ve onların kanını dökmediği bir gün olmamıştır. Ancak imâmlardan fetvâ almadıkça hiçbir kimseyi öldürmemiştir. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 63,68-69.

¹²¹ Atsız b. Muhammed (H. 490-M. 1097/ H. 551-M. 1156), Harezmşahlar Devleti hükümdarı (M. 1128-1156)'dır. Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer (M. 1118-1157)'in Harezm valisi Kutbüddîn Muhammed (M. 1097-1128)'in oğlu ve Melikşâh'ın ibrikçibaşısı Anuş Tegin'in torunudur. Atsız babası Muhammed'in ölümü üzerine 1128 yılında, kayda değer bir güçle karşılaşmadan babasının yerine geçti. Atsız Harezmşahlar Devleti'nin ilk temel taşı koymaya gayret etmesi ve bu teşebbüsünü Sultan Sencer gibi tarihin sayılı büyük bir hükümdarına rağmen gerçekleştirmeye çalışması bakımından dikkate şayandır. Bu itibarla onun iktidar zamanı iki veçhe arzeder: Birincisi Sancar'a sadakatle bağlı olduğu devre, ikincisi ona karşı isyan bayrağını açtığı ve hadiselerin akışına ve ehemmiyetine göre icabında eğilmeler ve gerilmeler yapmakla beraber, türlü tehlikelere inatla göğüs gererek hat ve hareketinde sebat gösterdiği devredir. 1135'e kadar devam eden ilk devrede Harezm'de kaynaklarımıza geçmiş

Muhammed ve Fars'ta Atabeg Sunkur. O zamanda Melik Muhammed ile Atabeg Sunkur arasında barış ve sıkı dostluk söz konusuydu. İki taraftan elçi gelir gider ve mektup ve risaleler gönderilirdi. Atabeg Sunkur ve Melik Muhammed her biri kendi eyaletlerine razı idi ve komşuya saldırıdan kaçınırlardı¹²². Sonunda devleti geçerliliğini kaybedip ömrü bitince¹²³ kardeşi Atabeg Zengî, Fars memleketinin tahtına oturdu¹²⁴ ve büyük devlet derecelerine ulaştı. Onun nefesi şerdendi, ahlâk binası kabalık üzerine kurulmuştu.

Şiir (Arapça)...

Adımının kaymasını nefesinin yükselmesine değiştirdi ve aşırı kinini büyük günah saydı. Onun döneminde düşmanlar ortaya çıktı. Ahvaz Valisi Şemle¹²⁵ savaşmak için birkaç defa onun karşısına çıktı ve aralarında kim yenersen onun galibiyet eli

ehemmiyetli bir vaka göze çarpmıyor. Buna mukabil, Atsız ile ilgili olarak, Sultan Sencer'in 1130'da Maverâünnehri tamamıyla hakimiyetine alan seferi ile, 1132'de Irak Sultanı Mesud'a karşı hareketi zikredilmek lazımdır. Atsız da babası gibi tahsil görmüş bir hükümdardı. Farsça birçok şiir ve billhasa rubailer söylediği bilinmektedir. Zamânın en meşhur münsîlerinden olan Reşîdüddin Vatvat onun divânında vazife görüyordu. Bununla beraber haleflerinde olduğu gibi Atsız'da da Türklük hususiyetlerinin galip olduğu görülmektedir. Çocuklarına daha ziyade Türkçe adlar vermesi bu yüzdendir. Abbasi halifesi ve İslam hükümdarları ile dostça münasebetler kuran Atsız, medeni davranışlı bir hükümdar olup görüştüğü kimseler üzerinde de daima müsbet bir intiba uyandırmıştır. Atsız'ın lakabı Alaeddin (bazı eserlerde Bahaeddin), Türkçe unvanı ise Kızılarslan'dır. Faruk Sümer, "Atsız b. Muhammed", *İslam Ansiklopedisi*, IV, TDV, İstanbul 1991, s. 91-92; Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, s. 65-72; Ayrıca kaynağa göre, Harezşah Atsız güzel ahlâklı, halkın malına el uzatmayan, onlara merhametle muamele eden, onları seven, onlara çok lütuf ve ihsanlarda bulunan bir hükümdardı. İbnü'l-Esir, *A. g. e.*, s. 179

¹²² Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 66; Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 36.

¹²³ Atabeg Sunkur 13 yıl hükümet sürdükten sonra Mergzâr-ı Beyzâ'da 51 yaşında iken öldü (H. 556 = M. 1161). Atabeg Sunkur'un iki lakabı vardı. Birincisi Şîr Bârik diğeri ise birçok Salgurlu Atabeglerinde de görüldüğü üzere Muzafferüddin idi. O halka adaletle muamele eder ve onların refah içinde yaşamalarını sağlamaya çalışırdı. Komşu ülkelerde bile onun adaleti yayılmıştı. Aynı zamanda dindar, hayırsever ve mütevâzi bir emirdi. Atabeg Sunkur b. Mevdûd Şîrâz'da kendi adı ile anılan Sunkuriye Medresesi'nde gömüldü. Merçil, *Salgurlular*, s. 39 vd. Ayrıca Faruk Sümer (*Oğuzlar*, s. 334)'e göre, Atabeg Sunkur Şîr-Bârik unvanını taşıyordu

¹²⁴ Atabeg Sunkur'un ölümünden sonra oğlu Tuğrul küçük yaşta olduğundan yerine kardeşi Zengî geçti. Fakat daha tahttaki yerini almadan muhalefet ile karşılaştı. Kendisi, kardeşi öldüğü zaman Şîrâz'da bulunmamaktaydı. Belki de Atabeg Sunkur'un yanında Mergzâr-ı Beyzâ'da idi. Boz-aba'nın oğulları, Zengî'nin kız kardeşi ile evli Sâbık Hastegin denilen Salgur Nâşi ve Alp Arslan Salgurî Fars ülkesini ele geçirmek üzere anlaştilar. Bu anlaşmaya göre, Salgurlu hanedanının başına Alp Arslan geçecekti. İlk anda Atabeg Zengî'nin muhalifleri duruma hâkimdiler. Atabeg Zengî kendisine karşı olan hareketi öğrendi ve onların üzerine yürüdü. Yapılan savaş sonunda Atabeg Zengî galip geldi ve Alp Arslan Salgurî öldürüldü. Atabeg Zengî'ye, onlara karşı kazandığı bu galibiyet noticesinde Muzafferüddin lakabı verildi. Merçil, *Salgurlular*, s. 41.

¹²⁵ Arapça'da bütün vücudu örten kaftana Şemle denildiği gibi, küçük sarığa da aynı ad verilmektedir. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 270 n. 3; Bu isim muhtelif şekillerde okunmaktadır. Erdoğan Merçil (*Salgurlular*, İndeks) Şumla; Faruk Sümer (*Oğuzlar*, İndeks) yine Şumla olarak okumuştur.

kalkıyordu¹²⁶. Ve onun dostlarından Salgur ileri gelenlerinden Sâbık Hastegin ayaklandı. O melikliğe heveslendi ve Atabeg Zengî'ye yenilip Kirmân'a sığınca, yardım ve kurtuluş ümidiyle Melik Tuğrul-Şâh'ın huzuruna vardı. Melik Tuğrul-Şâh gururlu ve avını avcının kucağına atacak ve uyuyan fitneyi uyandıracak bir adam değildi ve ona iltifat etmedi¹²⁷. O zaman Kirmân'dan Hûzistân tarafına gitmeye niyetlendi ve "düşmanımın düşmanı dostumdur" zannıyla Şemle ile birleşti, ecel ona böyle düşündürdü. Şemle de kendince suç işlemedi. 'Allah müminlere savaşı caiz kılmıştır' hükmüyle onu öldürdü, Atabeg Zengî'nin kalbinin üzerinden büyük bir ağırlığı kaldırdı¹²⁸.

Beýt...

Onun melikliği zamanında Melik Tuğrul-Şâh vefat etti¹²⁹ ve onun oğullarından¹³⁰ Melik Turan-Şâh, Atabeg Zengî'ye sığındı, o da pâdişâhların âdeti

¹²⁶ Atabeg Zengî, Fars'a hâkim olmak isteyen Hûzistân hâkimi Şemle ile de mücadele etmek durumunda kalmıştı. Salgurlu Atabegi Zengî, askerlerine karşı fena bir muamelede bulunduğu için, onlar da Hûzistân Türkmenlerinin reisi Şemle'ye haber göndererek, onu Fars'a yürümeye teşvik ettiler. Şemle hazırlıklarını tamamlayıp, askerlerini topladıktan sonra Fars'a doğru hareket etti. Zengî ile Şemle'nin orduları arasında şiddetli bir muharebe cereyan etti. Zaten kendisinden şikâyetçi olan Zengî'nin askerleri, kendisine ihanet ettiler. Mağlup olarak canını zor kurtaran Atabeg Zengî, küçük bir grupla birlikte kaçarak Şebânkâre Kürtlerine sığındı. Kürtlerin reisi onu iyi karşılayarak ağırladı. Diğer taraftan Zengî karşısında galibiyet elde eden Şemle, Fars bölgesine hâkim oldu. Ancak, kendisi de Atabeg Zengî'nin içine düşmüş olduğu hatayı tekrarladı. Şemle halka karşı kötü muamele ederken, kardeşinin oğlu olan İbn Senkâ da ülkeyi yağmalamaya koyuldu. Bu olaylar yüzünden daha önce Zengî'den şikâyetçi ve ona ihanet etmiş olan askerler yeniden Zengî'nin yanına döndüler. Böylece Kürtlerle beraber Atabeg Zengî'nin yanında epeyce bir kuvvet toplanmış bulunuyordu. Zengî, bu kalabalık kuvvetle birlikte ülkesine yeniden hâkim olabilmek üzere Fars bölgesine indi. Askerlerine mektup yazarak, onlara bazı parlak vaatlerde bulundu. Bu askerlerin de kendisine katılmasıyla birlikte Zengî'nin gücü daha da arttı ve Şemle'nin üzerine yürüdü. Düzenlenen baskında Şemle mağlubiyete uğradı ve Hûzistân'a dönmek zorunda kaldı. Atabeg Zengî ise yeniden ülkesine hâkim oldu (564/1168-1169). Ergin Ayan, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dağılma Sürecinde Hûzistân Avşarları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yaz 2011, IV, S. 18, s. 189; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 272; İbnü'l-Esîr, *A. g. e.*, XI, s. 281-282.

¹²⁷ Melik Tuğrul-Şâh, muhtemelen Salgurlular ile olan dostluğu sürdürmek gayesiyle, ona iltifat etmemişti. Merçil, *Salgurlular*, s. 40; Krş. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 69.

¹²⁸ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 41.

¹²⁹ Tuğrul-Şâh'ın ölüm tarihi hakkında kaynaklarda birbirinden farklı görüşler vardır. Bu görüşler özetle şu şekildedir: Kirmân Meliki Muhyiddîn Tuğrul-Şâh b. Muhammed (20 Ferverdîn 558 hâracî) hicrî 21 Şa'bân 565 (=10 Nisan 1170) tarihinde Cîrûf'ta hastalandı ve sonra Mekrân'da öldü. Ergin Ayan, *Oğuz İsyani*, s. 115; Efdaleddîn Kirmânî, *Bedâiyü'l-İzmân fi Vekâyi-i Kirmân*, s. 30-31; Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 404 ve haşiyeleri. Müellif metinde 20 Ferverdîn 558 Harâcî yılını vermeye beraber haşiyede Hicri yılını bundan yaklaşık 7 yıl daha fazla olduğunu dolayısıyla H. 565 (M. 1169-1170) yılının doğru olduğunu belirtmiştir. Nitekim İbnü'l-Esîr (*A. g. e.*, XI, s. 289; Nşr. Tornberg, XI, s. 358) ve Zeyneddîn Ömer b. El-Verdî, *Tetimmütü'l-Muhtasar fi Ahbârü'l-beşer*, Nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî, II, Beyrût 1970, s. 120, H. 565 tarihini göstermektedir. Mîrhond, *Ravzatü's-safâ*, IV, Nşr. Abbâs Zeryâb, Tahran (tarihsiz), s. 699, ise Tuğrul-Şâh'ın babasının H. 551 (M. 1156-1157)'de öldüğünü ve bu tarihten itibaren 12 yıl hükümdârlık yaptığını, akıbet H. 562 (M. 1166-1167)'de öldüğünü yazmaktadır. Mîrhond'un bu kaydı doğru olsaydı, Tuğrul-Şâh'ın 555 Harâcî yılında ölmüş olması gerekirdi. hâlbuki müelliflerin ittifakına göre Harâcî 557 yılında Güneş tutulması olmuş ve bu olay vuku bulduktan bir sene

gereği ona ikramda kusur etmedi¹³¹, ona iki tabur asker verdi ve Kirmân'a yolladı. Turan-Şâh'ın şansı yaver gitmeyince her iki tabur kaçıp başkente döndüler¹³². Üçüncü

sonra Tuğrul-Şâh vefat etmiştir. Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî-i Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 107 ve Nşr. Abdülhüseyin Nevâi', Tahran 1366; Nşr. ve İng. Trc. E. G. Browne ve R.A. Nicholson, London 1913, s. 472 ve Abdülhüseyin Nevâi' *Kitâb-ı Ricâl-i Habîbü's-siyer*, II, Tahran 1324 hş., s. 537. de 562 tarihini vermektedirler. Aynı şekilde Ahmed Ali Han Vezîri, (*Târîh-i Kirmân*, Nşr. Bâstânî-i Pârîzî, Tahran 1340 hş., s. 371) 562 tarihini yazmakta ancak hâşiyede (n. 54) 565 (=1170) tarihinin doğru olduğu belirtilmektedir.; Bunlardan farklı olarak Reşidüddîn Fazlullâh *Câmi'ü't-tevârih*, I, Nşr. Muhammed Rüşen-Mustafa Müsevî, Tahran 1373, s. 302 ve el-Hüseyinî, Sadreddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır İbn Ali, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, Çev. N. Lugal, Ankara 1943; Nşr. Nureddin Muhammed, Beyrut 1405 (1985), s. 115.'de Tuğrul-Şâh'ın H. 563'te öldüğü belirtilmektedir. Krş. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 71 n. 286; Merçil, *Salgurlular*, s. 46 n. 1; Bk. Kadı Ahmed Gaffârî-i Kazvîni, *Târîh-i Cihân Ara*, Tahran (1963), s. 118.

¹³⁰ Melik Tuğrul-Şâh'ın dört oğlu vardı: Arslan-Şâh (öl. M. 1176-1177), Turan-Şâh (öl. M. 1183-1184), Behrâm-Şâh (öl. M. 1174-1175) ve Terken-Şâh (öl. M. 1170-1171) idi. Bunlar Kirmân tahtına sahip olmak için amansız bir mücadeleye giriştiler. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 116; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 72,74; Merçil, *Salgurlular*, s. 46.

¹³¹ Melik Tuğrul-Şâh'ın oğullarından en büyüğü Arslan-Şâh veliaht olup, babasının sağlığında Bem'de hükümet etmekte idi. Tuğrul-Şâh Cîruft'ta defnedildikten sonra devlet büyükleri ve kumandanlar Amr u leys mescidinde Behrâm-Şâh'a biat ettiler. O. hazine ve sair saltanat gelirlerini kendisine bağlayarak, kös çaldırıp, hutbe ve sikkeyi kendi adına çevirtti. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 116; Merçil, *Salgurlular*, s. 46; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 72; Behrâm-Şâh'ın Atabeg Mü'eyyedüddîn Reyhân'ın desteğiyle babasının tahtına oturduğunu haber alan Arslan-Şâh (II.), kendi yakın adamlarından bir grup ile Cîruft'tan çıktı ve Bem tarafına gitti. Ağabeyi ile aralarında muvafakat olduğu anlaşılan Terken-Şâh da onun hizmetinde olarak arkasından yola koyuldu. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 116-117; Merçil, *Salgurlular*, s. 46; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 74; Efdâleddîn Kirmânî, *Bedâiyü'l-Ezmân fi Vekâyi-i Kirmân*, s. 33; Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 410-411; Bem şehri ve etrafı kısa zamanda bunların eline geçti. Daha sonra Cîruft'tan gelerek kendisine iltica edenler ile beraber gün geçtikçe kuvvetlendi. Diğer taraftan Behrâm-Şâh'ın anadan bir büyük kardeşi Turan-Şâh da onunla anlaşamadı ve kendi adamları ile Fars tarafına gitti. Salgurlu Atabegi Zengî (M. 1147-1186), yanına gelen Turan-Şâh'a ikramda bulundu ve yardım için gerekeni yaptı, onun emrine bir ordu vererek Kirmân'a gönderdi. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 117; Merçil, *Salgurlular*, s. 46; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 76-77.

¹³² Salgurlu Atabegi Zengî (M. 1147-1186), Turan-Şâh'ın emrine bir ordu vererek Kirmân üzerine gönderdi. (Hordâd ayı Haracı 1158) Hicri Şa'bân-Ramazân 565 (=Mayıs-Haziran 1170) tarihinde Turan-Şâh'ın sağladığı yardımla Sircân tarafına ulaştığına dair haberler gelince Kirmân'da karışıklık ve telâş yeniden başladı. Bu meseleyi halletmek üzere yapılan meşveret neticesinde, Hatun Rükni Sircân'a giderek, iki tarafı anlaşdırmayı denedi. Fakat Turan-Şâh anlaşmayı kabul etmediğinden, bu görüşmeden olumlu bir netice elde edilemedi. Hatun Rükni oğluna yazdığı mektupta, artık başının çaresine bakması gerektiğini bildiriyordu. Bu haber Behrâm-Şâh ve Mü'eyyedüddîn Reyhân'a ulaştığı zaman büyük bir telâş içerisine düştüler. Bunlar kendi aralarında yaptıkları müzakereler mucibinde, Horâsân hâkimi Mü'eyyed Ay-Aba'ya sığınmaya karar verdiler. Çünkü, onlara göre Mü'eyyed Ay-Aba Horâsân'da güçlü bir orduya sahip bulunmaktaydı. O, yakın bir zamanda saltanat makamına oturmuş olduğu için henüz mükellef bir hazîneye malik değildi. Eğer kendi mal ve hazinelerinden ona feda edecek olurlarsa, yardım isteklerini mutlaka yerine getirecekti. Bu amaç ve azimle (Hordâd ayının son Cuma günü Harâcî 558) Hicri 2 Şevvâl 565 (=19 Haziran 1170)'te başkent Berdesîr'den çıktılar ve Hâbîs yoluyla Horâsân tarafına yollandılar. Turan-Şâh Fars askerleriyle beraber (Tîr ayının ilk Pazar günü) 2 Şevvâl 565 (=21 Haziran 1170) günü Berdesîr önüne geldi. Sadece birkaç Deylemliden başka askerinin bulunmadığı şehirde vilâyet kadısı ve şehrin hâfızı direndiler. Fars askerleri şehrin etrafını tahrîp ettiler. Bu cümleden olmak üzere aradan 4 gün geçti bu sırada Behrâm-Şâh'ın kaçtığından habersiz olan Arslan-Şâh'ın 700 kadar adamı Bem'den gelerek, aniden Fars ordusuyla karşılaştılar. Tîr ayının 5. günü yapılan savaşta Turan-Şâh'ın 5.000 kadar Fars askeri mağlup olarak Fars tarafına firar etti. Bu Kirmân'da vuku bulan ilk savaş oldu. Böylece bütün Kirmân bölgesi Arslan-Şâh'ın eline geçti. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 117-118; Merçil, *Salgurlular*, s. 46-47; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 77-78; Efdâleddîn Kirmânî, *Bedâiyü'l-Ezmân fi Vekâyi-i Kirmân*, s. 38-39; Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Habîsî, *A. g. e.*, s. 420-423; Kirmân bundan sonra beş altı ay sâkin ve emniyetli bir evre yaşadı. Ancak Sonbahar başlangıcında Turan-Şâh bir defa daha Zengî'den kuvvet alarak Kirmân üzerine yürüdü. Salgurlu ordusunun başında, muhtemelen, Mücâhid

sefer birkaç sene Irak'ta dolaştıktan sonra tekrar Yezd'e yerleşti¹³³. Girişte açıklandığı gibi Aybeg Dırâz onu Yezd'den çağırdı ve başkent Şirâz'dan yardım istedi ve Sircân ve Furg¹³⁴ şehirlerini ve onların kalelerini Kirmân'dan tekrar Fars eyaletine bağladı¹³⁵.

Gürgâni adında bir kumandan bulunmakta idi. Turan-Şâh Furg ve Târim hududuna geldi. Melik Arslan-Şâh onun bu hareketini haber aldığı zaman büyük bir ordu ile Berdesîr'den çıktı ve Germsîr tarafına hareket etti. Turan-Şâh ise Deşt-i Ber hududuna geldi, Salgurlu ordusu yorulduğundan ordugâh kurmuştu. Onlar istirahat anında iken, Melik Arslan-Şâh ve kuvvetlerinin baskımına uğradılar. Bu ânî hücumu mukavemet edemeyen Turan-Şâh ile Mücâhid Gürgâni ve Salgurlu ordusu kurtuluşu Şirâz'a kaçmakta buldu. Böylece Melik Turan-Şâh'ın, Salgurlular'ın desteğiyle Kirmân tahtına sahip olma girişimi bir kez daha başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 79; Bk. Merçil, *Salgurlular*, s. 47.

¹³³ Turan-Şâh babasının ölümünden sonra, bilhassa Salgurlular'dan aldığı yardımlarla taht mücadelesine karışmış, fakat başarılı olamayarak Salgurlu başkenti Şirâz'a dönmüş ve kışı orada geçirmişti H. 566/M. 1170-1171). Daha sonra II. Arslan-Şâh'ın Irak Selçukluları'ndan yardım istediğini ve bunu temin ettiğini haber aldığı zaman, kendisi de oraya başvurmakta gecikmedi. Ancak Turan-Şâh, Atabeg İldeniz'in oğlu ve Sultan Arslan-Şâh'ın dayısı olan Atabeg Cihân Pehlivân'a karşı gayri mütevâzî davranışı yüzünden istediği yardıma kavuşamadı. II. Arslan-Şâh Irak Selçukluları'ndan aldığı ordu ile Kirmân'a yöneldi. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 104-105; Bk. Merçil, *Salgurlular*, s. 48 vd; Turan-Şâh ise Hemedân'da kalmış, daha sonra da İsfahân'a gitmişti. Atabeg İldeniz (öl. M. 1175) ve Hâtûnu (Sultan Arslan-Şâh'ın annesi)'nin ölümü, Turan-Şâh için Irak'daki yardım kapılarının tamamen kapanmasına sebep olmuştu. Ayrıca daha önceki davranışı yüzünden Atabeg Cihân Pehlivân'dan yardım alabileceği de şüpheli idi. Bu durumda Turan-Şâh orada durmanın faydasızlığını anlayarak İsfahân'dan ayrıldı ve Yezd'e geldi. Yezd Atabegi Rüknüddîn Sâm onu iyi bir şekilde karşılayarak, ikâmeti için lüzumlu gereçlerin hazırlanmasını emretmişti. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 105.

¹³⁴ Bu isim *El-Muzâf* (s. 31)'da كَرَبْ şeklinde.

¹³⁵ Melik II. Arslan-Şâh daha sonra Berdesîr'e gelerek şehri tekrar ele geçirdi ve muhtemelen Atabeg Muhammed ile anlaşmıştı. Bu sırada Atabeg Aybeg Dırâz, hasmı olan Atabeg Muhammed ile olan anlaşmasını çekemediği için, Melik Arslan-Şâh'ın yanından ayrılarak Bem'e gitti ve Sâbık Ali ile birleşti. Melik Arslan-Şâh'ın Bem şehrinde kendisine itaat etmeyen iki kuvvetli şahsın bulunmasını hoş karşılamayacağı muhakkaktı. Nitekim Melik Arslan-Şâh, veziri Mecdüddîn Muhammed'in tavsiyesi ile Bem üzerine yürümeye karar verdi. O sırada Zeynüddîn Resüldâr Salgurlular'ın elçisi olarak onların yanında bulunuyordu. Zeynüddîn Resüldâr'ı Fars'dan yardım istemek için acele geri gönderdiler. O, iki üç emir idaresinde bir grup askeri yardım için alarak, tekrar Kirmân'a geldi ve Melik Arslan-Şâh'ın emrine girdi. Melik Arslan-Şâh ve Salgurlu kuvvetleri Bem şehri üzerine yürüdüler. Şehirde müdafasına memur edilmiş üç bine yakın süvâri ve piyade mevcuttu. Melik Arslan-Şâh'ın kuvveti ise altı bin süvâri ve on bin kişilik piyadeden meydana gelmişti. Şehir önünde yapılan savaşı Melik Arslan-Şâh'ın ordusu kazanarak kaleyi muhasara altına aldı. Bu kuşatma iki ay kadar sürmesine rağmen Melik Arslan-Şâh ve Atabeg Muhammed bir netice elde edemediler. Kalede kuşatılan Aybeg Dırâz'ın yanında bulunan Zâfir (Tahir) Muhammed Emirek adında becerikli bir Serhengzâde ona bir teklifte bulunmuştu. Bu teklifinde Muhammed Emirek, önce Salgurlu elçisi Zeynüddîn Resüldâr'a rüşvet ve mansıb, hatta Kirmân'da Atabeg Zengî adına hutbe okutulacağını ve sikke bastırılacağını vaad ederek Arslan-Şâh'dan ayrılmayı, sonra da Turan-Şâh'ı Yezd'den getirip, Fars'dan alacakları daha fazla yardımla Kirmân'a hâkim olmayı ileri sürmüştü. Emîr Aybeg Dırâz için bu planı kabul etmekten başka çare yoktu. Muhammed Emirek birkaç gece Zeynüddîn Resüldâr'ın yanına giderek onu kandırmağa muvaffak oldu. Bir gece Salgurlu ordusu Melik Arslan-Şâh'dan ayrılarak Aybeg'in tarafına geçtiler. Ertesi sabah yapılan savaşta, gece Salgurlu kuvvetlerinin karşı tarafa geçmesinden dolayı morali bozulan Melik Arslan-Şâh'ın ordusu yenildi. Kendisi önce Nermâşir'e oradan da Cîruft'a çekildi. Melik II. Arslan-Şâh'ın Cîruft'a çekilmesinden sonra Emîr Aybeg Dırâz, beraberinde kendi süvâri ve Salgurlu kuvvetleri olduğu halde, Sircân'a yöneldi. Ayrıca Yûsuf Aşûr adındaki bir emîri Turan-Şâh'ı davet için Yezd'e, Ziyâüddîn Ebû Bekr'i de geçen olayları anlatmak ve daha fazla yardım sağlamak için Şirâz'a gönderdi. Bu yardım karşılığında Atabeg Zengî'ye Kirmân bölgesinin sınır şehirlerinden Sircân ve Furg'u vaad ediyordu. Yezd Atabegi, Aybeg'e karşı olan geçmişteki düşmanlığı sebebi ile bahaneler ileri sürerek, Turan-Şâh'ın Emîr Yûsuf ile gitmesine engel oldu. Ayrıca O Turan-Şâh'ın kendi yanında bulunmasından, Kirmân üzerindeki istekleri sebebiyle, fayda görmekteydi. Emîr Aybeg Yezd Atabegi'ni sert bir mektupla tehdit ederek Turan-Şâh'ın tekrar gönderilmesini istedi. Yezd Atabegi bu defa çaresiz kaldı ve Turan-Şâh'ın yanına hizmetkârlar da vererek yola çıkardı. Aybeg ile Turan-Şâh Şütürân mevkiinde buluştular. Bu sırada Emîr Ziyâüddîn Ebû Bekr daha fazla yardım elde etmek için Fars'da bulunuyordu. Emîr Aybeg ve Turan-Şâh.

Atabeg Zengî bir daha ordu gönderdi ve Kirmân, Turan-Şâh'a teslim oldu¹³⁶. Halk Kirmân'da iki üç sene güzel yaşadı. Onun hükümet dönemi bitince pâdişâhlık tacını oğlu Atabeg Tekle'nin başına koydular¹³⁷ ve onun zamanında Kirmân'da hutbe ve sikke bu pâdişâh adına icrâ edildi.

Atabeg Tekle, adil, sabırlı, yumuşak ve kanaatkâr bir pâdişâhtı. Kirmân pâdişâhlığını, Melik Dinar'ın Kirmân'a gelişinden önce ve onun vefatından sonra kaç sefer ona teklif ettiler, o tenezzül etmedi, hutbeyle yetiniyordu.

Atabeg Tekle'nin zamanında Fars fitne depremi ile sarsıldı. Ve onun amcasının oğlu Kutbüddîn (Atabeg Sunkur'un oğlu)'in dimağında isyan kibri canlandı ve pâdişâhlık sevdası pisliğinin kokusu onun burnunu mahvetti. İğ ve Dârâbcird tarafına iltica etti ve şanssızlık yine onu Atabeg Tekle'ye teslim etti. O rahim pâdişâh akrabalıktan dolayı af ve iyilik hükmüne öncelik verdi ve onun canını bağışladı¹³⁸. Ve arzuya ulaşma gözünü kararttı ama o hile işe yaramadı ve hile bahçesinin nergisi solmadı. Ve bu da onun bedbahtlık sebebi ve sonunu getiren şey oldu, şeytan onu kandırarak Irak'a çekti, Fars'a ordu yürüttü, şehirleri ve insanları yıkım ve azap dairesinin içine attı. 'İyi son, inananlarındır' takdiri galip oldu ve oyun Atabeg

muhtemelen onu beklemek üzere. Sircân'a gittiler. Krş. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 100-106; Bk. Merçil, *Salgurlular*, s. 51-53.

¹³⁶ Melik II. Arslan-Şâh kardeşi Turan-Şâh'ın hareketini ve Sircân'a geldiğini haber almıştı. Yanında Atabeg Muhammed ve ordusu olduğu halde Cîruft'tan Sircân'a yürüdü. Emîr Aybeg onların kendi üzerine geldiğini öğrendiği zaman Kedrû (Kutrub) tarafına çekildi. Melik II. Arslan-Şâh onu takip etmemiş, fakat Sircân'da fazla durmayarak Cîruft'a dönmüştü. Bu sırada Emîr Ziyâüddîn ise Salgurlular'dan aldığı yardım ile Kedrû'da Emîr Aybeg ve Turan-Şâh'a iltihak etti. Aybeg, Turan-Şâh ve Salgurlu kuvvetleri Melik Arslan-Şâh ile karşılaşmak için Cîruft önüne gelmişlerdi (Urdubehîst 569/Gurre-i Ramazan = M. 3 Mart 1177). Melik Arslan-Şâh ordusu ile şehirden çıktı iki taraf arasındaki savaşta, Melik Arslan-Şâh bir ok isabeti ile öldü. Onun ölümü Kirmân ordusunun bozulmasına ve savaşı Turan-Şâh ile Salgurlu kuvvetlerinin kazanmasına sebep oldu. Atabeg Muhammed, Melik Arslan-Şâh'ın oğlu Yavlak Arslan yanına alarak Berdesîr'e kaçtı. Turan-Şâh ve Salgurlu ordusu Cîruft kapısında fazla beklemeyip başkent Berdesîr'e yöneldiler ve şehir önünde muntazam bir ordugâh kurdular. Bir müddet iki taraf arasında savaşlar oldu. Ancak Atabeg Muhammed hastalanması sebebiyle şehrin müdafaasını ve savaşın idaresini bizzat deruhde edemedi. Bunun üzerine iki taraf barış müzakerelerine giriştiler. Neticede, Salgurlu ve Kirmân büyükleri, Atabeg Muhammed'in orada kalma veya göç etme hususundaki kararın, kendi ihtiyarına bırakılmasına, Yavlak Arslan'ın da Turan-Şâh'ın oğlu mertebesinde olmasına ve şehrin Turan-Şâh'a teslimi hususuna karar verdiler. Böylece Turan-Şâh, tek başına, Salgurlular'ın desteğiyle, Kirmân Selçukluları tahtına geçmiş oluyordu. Merçil, *Salgurlular*, s. 53; Ayrıca bu hususta daha ayrıntılı bilgi için Bk. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 106-108.

¹³⁷ Atabeg Zengî H. 574 (M. 1178-1179) yılında Eşkenvân'da öldü. Zengî'nin ölümünden sonra, beş oğlundan daha önce veliahd tayin edilmiş olan Tekle Salgurlu hâncdânında babasının yerine geçti. Merçil, *Salgurlular*, s. 55,57.

¹³⁸ Atabeg Tekle'ye karşı amcasının oğlu Kutbüddîn Tuğrul, taht mücadelesine girişti (H. 574-575 /M. 1179-1180). Ancak kendisini muvaffakiyete götürecek kadar kuvvetli bir orduya sahip olmayan Tuğrul, İğ ve Dârâbcird tarafına gitmek zorunda kaldı. Muhtemelen bu bölgenin hâkimleri olan Şebânkâre emirlerine iltica etti. Fakat Atabeg Tekle aradaki akrabalıktan dolayı Tuğrul'u bağışladı ve ona hürmet ederek aman verdi. Merçil, *Salgurlular*, s. 57 vd.

Tekle'nin zaferiyle sonuçlandı, Irak ordusunu yenilgiye uğrattı ve Kutbüddîn'i ve Yezd Atabeg'ini karşısına aldı. Ama Yezd Atabegi Rüknüddîn Sâm'a kerim sultanların âdeti gereğince iyi davrandı ve izzet ve ikramla Yezd'e evine geri yolladı¹³⁹.

Şiir (Arapça)...

Düşman Kutbüddîn'in sonunu getirdi¹⁴⁰ ve Fars şehirleri Atabeg Tekle'ye ait oldu, ama Fars eyaleti ve İg şehri arasında komşuluk hükmü gereğince düşmanlığı gizleme anlaşması geçerliydi. Her zaman o pâdişâhın aklında diğer taraf komutanlarını yenme isteği vardı ve bazı şehirleri ve kaleleri daha kendi eyaletine eklemek ve onu genişletmek için birkaç defa kendi kendine hareket etti ve saltanata el uzattı. Ta hayatın gereği ölüm ona ulaşana dek¹⁴¹.

Beyt...

Şiir (Arapça)...

Kendisi hükümdarlık sanatında marifetli bir usta, memleket sarayını inşa eden ve saltanatın zeminini sağlamlaştıran, adil ve güçlü bir pâdişâhtır. Zamanın büyüttüğü güzel ekini o toplar, baht müftüsünden zafer hediyesi kazanmak için sorulan soruların cevabını o duyar. Kendilerine düşünce aynası bile göstermediği o fetihlerin gelinini güler yüzle onun murat gerdeğine soktular ve içilmesi rüyada bile hesapta olmayan o arzuların şarabını kurtuluş kadehiyle ona içirdiler. Hepsi yayaydı ve şâh, bu pâdişâhtı. Onların hepsi yıldızdı ve ay, bu Hüsrev idi.

Beyt...

Irak memleketinin anası ve memleketlerin süslüsü olan İsfahân'ın sınırları onun eline geçti ve ordusunun askerleri, sultanların maliki Harezşâh'ın ordusunu yendi.

¹³⁹ Salgurlu tahtına sahip olmak isteyen Kutbüddîn Tuğrul bu sefer Irak'a gitti ve Atabeg Cihân Pehlivân'dan ordu temin ederek Fars üzerine yürüdü. Tuğrul bu hareketi iki üç kere tekrarladı ise de her seferinde mağlup olmaktan kurtulamadı. Bu savaşlar sebebiyle Fars ülkesi tahrip oldu ve halk büyük zarara uğradı. Neticede Şirâz'da yapılan savaşta Atabeg Tekle, onu ve Yezd Atabegi Rüknüddîn Sâm b. Verdân-rûz'u esir aldı. Fakat Atabeg Rüknüddîn Sâm'i serbest bırakarak Yezd'e gönderdi. Merçil, *Salgurlular*, s. 58.

¹⁴⁰ Atabeg Tekle'ye karşı yaptığı savaşı kaybederek esir düşen Kutbüddîn Tuğrul önce Eşkenvân kalesinde hapsedildi, gözlerine mil çekildikten sonra da öldürüldü. (H. 577 /M. 1181-1182). Merçil, *Salgurlular*, s. 58.

¹⁴¹ *El-Muzâf* m. s. 32'deki açıklama dipnotunda, Atabeg Tekle'nin ölüm tarihi H. 591 (M. 1194-1195) olarak verilmiştir. Fakat bu tarihi Erdoğan Merçil (*Salgurlular*, s. 62) H. 594 (M. 1197-1198) olarak vermiştir.

Cinayetleriyle yeryüzünün derisini bin kere halkın kanıyla dabaklayan Oğuzlar bile, bazen ondan korkarak dilencilik eli uzattılar ve ekmek istediler, bazen onun ordusunun mızrağının ucunda can verdiler. Bu pâdişâhın şansı, gökyüzünde uçan kartaldan daha yüksek ve memleketinin dağ etekleri semadaki burçlardan daha yüksek olan İg Emîri Nizâmüddîn Mahmûd el-Hasan'ı eli bağlı olarak tahtının ayağına getirdi. Sultan Sencer'in 60 sene boyunca bin zorlama ve yalvarma ile hutbesini okuma hasretini çektiği Kirmân'ın şâhlığını, hazır lokma gibi onun ağzına koydular.

Şiir (Arapça)...

Bugün dünya kitabında üç pâdişâhın sözü edilir ve engin topraklarda üç hazret meşhurdur. Türkistan sınırında Harezşâh ve Hindistan sınırında Gûr meliki, dünyanın göbeği ve Irak ve Horâsân arasındaki mesafede İsfahân kapısından Gazne yakınlarına kadar ve denizin ortasındaki Kays Adasından Tabes'e ve Sistan'a kadar o pâdişâhın mülküdür. Bu alanda hiçbir düşman çatışması veya zıtlama yoktur. Elbette kılıcının ucunda fetihlerin birikimi vardır. Düşmanlarının gönül ve ciğerlerinde yara izleri çizilidir. Onun zafer haberini götüren postacı, havada altı yönde koşmaktadır ve onun hükümleri, Fırat nehri gibi muhteşem Şam'da akmaktadır. Küfür ehliyle cihatta tahammül geleneği gereğince, büyüklerin sabır elbisesini giymiştir. Şüphesiz sabır korku duraklarında yardımcıdır. "Yardım, sabır ile beraberdir."

Şiirler...

Fasıl

Bu adil pâdişâhın (Allah şanı yüceltsin) büyük zatının özelliklerini anlatmak ve onun meşhur döneminin özelliklerini zikretmek on kalın cilde ve büyük deftere sığmaz. Eğer ömür vefa ederse bu hizmeti vazife olarak bilirim ama bu eserde amaç, bu zamanın tarihi ve o pâdişâhın Kirmân'da yaptığı her şeyin ispatıdır. Adalet gelenekleri, halka ikram, israfın kökünü kazımak ve din düşmanlarını alaşağı etmek ve melun düşmanları güzellik yoluyla yenmek; eğer hepsini ayrıntısıyla anlatsak ve saysak...

O pâdişâhın yoldan alınan verginin kaldırılmasını ve fakirlerin hakkının geri verilmesini emrettiği nimet ve keremi, yazısının başında zikredilmişti. İkincisi ise şuydu: Kirmân halkı Fahrüddîn Abbâs'ı şikâyet etmekten korkuyordu. Korktukları şey

şuydu, eğer onu azletmezse ve önceki gibi Kirmân'ın valisi olarak kalırsa tehlikeli olurdu. Pâdişâhça basireti sayesinde, gönüllerdeki o düşünceyi anladı ve müjdeli emri verdi, Abbâs artık kendi yanında hizmet edecekti. Halk cesaretlendi ve bahar kuşları gibi ağlama diliyle şikâyet şarkıları söylemeye başladılar ve düşmanı yaralayan nağmeler çaldılar. 40 gün boyunca kutlu çadır yeri, mazlumlar sınıfı ve davacı esnaflarla dolu idi. İki fırka imamları galeyana geldi ve tahıl meselesiyle ilgili yumuşak davranmadılar ve Abbâs'a, kardeşine ve Tâcüddîn Surhek'e vurdu da vurdular. O kadar ki Surhek'i büyük vezir Amidüddîn'in çadırında çok yaraladılar, onu suçlama ve beddua okuna hedef ettiler. Sonra adil pâdişâh o Surhek'i hapsetmelerini, Abbâs'ın kardeşini sorgulamalarını ve Abbâs'ı cezalandırmalarını söyledi. Ta ki halka zulmetmenin karşılığını görsünler ve imamların tahılını (mevzu) ve halktan haksız yere aldıkları tahılı geri versinler. Abbâs'ın, kardeşinin ve Surhek'in Fars'ta ve Kirmân'da fakirlere yaptırdıkları diğer hükümdarlık gereçleri, mücevherler ve silahların hepsini çıkarttırdı ve kendi mamur hazinesine intikal ettirdi¹⁴². Efendilere olan şikâyetleri artırmalarını, 500 dinara yakın mevzu'nun imamlara verilmesini emretti ve hakka hukuka riayet etmede gerçekleşen her bir kusurun telafi edilmesini zaruri kıldı.

Şiir (Arapça)...

Emîr Fahrüddîn Abbâs, eski Fars Emîrlerinden bir yaşlıydı ve bizim sohbetimizden önce güzel sireti ve niyetinin doğruluğu ile anılıyordu. Kirmân halkının kötü şansını ve ters bahtını iyilik giysisiyle geri getirdi. O kadar ki sonunda dervişlerin gönül acısını ve biçarelerin bedduasını kendine çekti, seksen senede kazandığı onur ve iyi namı berbat etti, pâdişâhın huzurunda değersiz oldu ve Allah kullarına ettiği tüm cefaların cezasını çekti.

Şiir (Arapça)...

Beyt...

Ama varlık sofrasının artıkları olan, 31 senedir Kirmân'da zulüm ilmini yükselten, bir dünyayı yakıp yıkan ve doğruluğu ortadan kaldıran Oğuz alçaklarının yüz tanesinden biri bile kalmadı. Çünkü zalimin ömrü olmaz.

¹⁴² Krş. Merçil, *Salgurlular*. s. 71.

Beyt

İşi zulüm olanın ömrü beş seneden kısa olur.

Evet, bu serzeniş edilen reziller ve uğursuz fazlalıklardan Kirmân'da kalanlar, pâdişâhın halkı olarak çölde yaşamaya razı oldular, karşılıklı anlaşma saziyle güzellik şarkısı çalıyorlardı ve itaat yolunda gidiyorlardı. Pâdişâhın çok yumuşak oluşu ve merhametliliği, onları Kirmân'ın bir köşesinde kendi hallerine bırakmış, Nermâşîr şehrini onlara feda etmiş ve oranın malını onlara helal kılmıştı. Kaç kere kızgınlık ve rıza anlarında onların canını bağışladıktan ve onlara ekmek verdikten sonra, şehirde yaşamanın verdiği gurur ve kalede yaşamanın çekiciliği, onların sakin mizacını bozdu, nasihatın lütfu da etkisiz kalınca 'son kesin ilaç dağlamaktır'ı okumak gerekti. Her ne kadar o pislik ordusunu ve hademe artığını bastırmak için o büyük pâdişâhın hareket etmesi ve ordu yürütmesi olmayacak şeyse de.

Şiir (Arapça)...

Beyt

Kimse karıncayla savaş için kılıç çeker mi?

Kimse sivrisineğe dümdüz ok atar mı?

Ama sadece dinin onuru ve Müslümanlık'ın merhameti pâdişâhın gazap ateşini alevlendirmiş, onu istirahat yeri olan o şerif şehirden, refah kaynağı ve nimet yatağının başından almış, sahraların sert rüzgarının ve çöllerin zehirlerinin acısına atmış ve acı ve tuzlu sular içirerek, bu hayır mevsiminde ve iyilik vaktinde Kirmân toprağını fesadın habîsliğinden ve o mel'unların pisliğinden temizlemek için Bağdat kapısından Gur sınırına getirmiştir. Sonra ona öyle geldi ki sanki Alamut Dağını delmiştir ve bin kere Rum sınırlarında cihat etmiştir. Şu anda pâdişâhın kudret avcısı, o baykuş şekilli ve uğursuz fiillileri, kuş gibi kafeste, kuşatma hapsinde tüyleri yolunmuş ve kanatları kırılmış olarak tutmaktadır. İlahi fazlın ümidi ve pâdişâhın ikbali ile yakında zaferin şiddeti inip 'cealna aliyeha safileha ber mütefikat' ayeti o eşkıyaların üzerine okununca, bu afet defedildi ve onlar yok oldular. Zafer çığırtkanları bağırdı.

Şiir (Arapça)...

Şirzad şu şarkıyı söyledi:

Beyt

Şâhın adaleti, zulmün boğazını tutmuştur.

Şâh Cem'in kılıcıyla kolu tutulmuştur.

Şimdi çalgı çalmanın vaktidir.

Çünkü Şâh Bem şehriyle savaşa tutuşmuştur.

Gezlî¹⁴³Han Harezmî'nin Kirmân'a Gelişinin Kıssası

Kirmân'ın uğursuz talihi ve bu topraklarda hüküm süren kötü şans ve bedbahtlık budur. Şayet Rum'un uzak noktalarında bir fitne ateşi yanarsa onun aleviyle Kirmân'daki zayıfların evi barkı yanar ve Çin taraflarında bir tufan afeti ev yıksa, onun yıkılış tozu yine Kirmân halkının yüzüne gözüne girer.

İslâm pâdişâhının önündeki o kuşatma ve önemli iş esnasında Horâsân sınırından bir meşguliyet ve sorun ortaya çıktı ve pâdişâhın zihni, o ani isyandan ve bu beklenmeyen mezhep liderinden dolayı karıştı.

Şiir (Arapça)...

Sultan Harezmşâh Muhammed'in Nişâbûr memleketinin valiliğini, anlaşma, feshetme ve hüküm verme yetkileri ile birlikte Emîr Cemalüddîn Gezlî Han'a devretmesi meselesinin kaynağı¹⁴⁴ ve bu hikâyenin açıklaması şudur. Gezlî Han eski bir kâfir ve zalimdir ki küfür ve İslam savaşlarının yağmurları üzerine yağmıştır, zamanenin acısı ve tatlısını yaşamış ve Harezm ve Horâsân'da pâdişâhlığı eşya ve

¹⁴³ Bu isim *El-Muzâf* (s. 38)'da Gezlî (جزلئ) şeklinde; Bu isim muhtelif şekillerde okunmaktadır. İbrahim Kafesoğlu (*Harezmşahlar Devleti Tarihi, İndeks*) Kezlik; Erdoğan Merçil (*Salgurlular, İndeks*) Kezlik; Faruk Sümer (*Oğuzlar, s. 257*) yine Kezlik; Fuat Köprülü ("Hârizmşâhlar", *İslam Ansiklopedisi*, V, MEB, İstanbul 1987, s. 272) ise Gezlik olarak okumuştur.

¹⁴⁴ Sultan Harezmşâh Muhammed (M. 1200-1220) 1207 yazından itibaren Maveraünnehir işlerine karışmak ve Karahitaylarla hesaplaşmak yoluna girmiş bulunuyordu. Sultan doğuya gitmezden önce Horâsân'ı ve sonradan ilhak edilen beldeleri sağlam bir inzibat ve idare ile emniyet altına almak istemiş, bu maksatla garnizonunu takviye ettiği mühim Nişâbûr şehrini annesinin (Terken Hatun) akrabalarından, yani Kanglı Türklerinden, Emîr Gezlî Han'a vermiş, Emîr Eminüddîn Ebû Bekr'i Zevzen'e tayin etmiş, Merv'de, Serahs'da ve diğer yerlerde ayrı muhafız kıtaları bırakmış ve bütün vilayetlere siyaset ve ihtiyat tavsiyelerinde bulunmuştu. Taberistan'a biraderi Ali-Şâh nezaret ediyor, Herât'ta Emîr Hüseyin b. Harmül bulunuyordu. Krş. Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 166-167.

emlak elde etmenin aracı yapmış, aşırı mal sevgisi ve zenginlik aşkı onun aç gönlünü ve susuz canını doyumamıştır. Sonra o Nişâbûr'da yol kesmekten ve yolcuya eziyet etmekten çekinmemiş ve askerlerine de bu kötü işi yasaklamamıştır. Sonra H. 605 senesinde (M. 1209) Sultan'ın veziri, Harezm ordusunu o tarafın kuşatılması ve kurtarılması için Herât¹⁴⁵ kapısına getirdiği esnada¹⁴⁶ ve Gezlî de hizmette olan komutanlardan biri iken şöyle bir olay oldu: Onun askerlerinden bir grup bir kervana rastladı ve onu soydular, adam öldürdüler ve mal çaldılar ve bu durumun şikâyeti

¹⁴⁵ Aslında iki Herât vardır. Birisi Horâsân'da diğeri de İstâhr bölgesindedir. Herât İstâhrî'de aynı adla anılan bir bölgenin merkezi olarak gösterilmiştir. İstâhrî'de Herât'ın çevresinin kuvvetli bir sur ile çevrili olduğu, iç kalenin 4 kapısının bulunduğu, bunlardan 1. Kapı (Bâb-ı Saray)'nın kuzey Belh'e, 2. Kapı Nişâbur'a açıldığı belirtilmektedir. Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı*, s. 108 n. 96; el-İstâhrî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-Farisî, *Kitâb-ı Mesâlikü'l-Memâlik*, Almanca Trc. A. D. Mordtmann, Hamburg 1995, s. 117; Herât hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar 961-1507)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2013.

¹⁴⁶ Sultan Harezmsâh Muhammed'in Maverâünnehir'de Karahitaylarla meşguliyeti dolayısıyla Herât'ta ve Nişâbur'da iki önemli isyan hareketi baş gösterdi. Sultan Muhammed'in Karahitaylar'a esir düştüğü ve öldüğü hakkında çıkan haberlerin bütün Horasan'da yayılması ve bunun neticesi olarak ilk isyan eden Herât valisi Emîr Hüseyin b. Harmîl olmuştur. Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, s. 167; Abdülkerim Özaydın, "Harezmsâhlar Devleti" *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1412; Sultan ve Harmîl'in arasını bozan hadise, Harmîl'in Harezmsâh'ın askerlerinin halka karşı olan çok kötü muamelelerini ve halkın mallarına tecavüzleri dolayısıyla onları tutuklatıp hapsedmiş olmasıdır. Harmîl bunun sebeplerini bir mektupla Sultan'a bildirmiş olmasına rağmen onun bu hareketini itaatsizlik kabul eden Sultan Muhammed, Karahitay meselesinden dolayı hemen mukabelede bulunmayı uygun görmemiş olmakla birlikte, tevkif edilemlerini Harezm'e gönderilmesini emretmiştir. Ayrıca Sultan Muhammed Emîr İzzüddîn Celdek'e gönderdiği haberde de derhal üzerine yürüyüp Hüseyin b. Harmîl'i ilk gördüğü anda yakalayıp her ne suretle olursa olsun tutuklayarak esir etmesini emretmiştir. İbnü'l Esîr, *A. g. e.* (Türkçe Trc. A. Ağırakça-A. Özaydın), XII, s. 216-217; Yine İbrahim Kafesoğlu'nun eserinde bu hususta şöyle bahsedilmektedir, Herât Hâkimi Emîr Hüseyin b. Harmîl Sultan Muhammed'in yokluğunda, evvela yanındaki Harezm askerlerinden Sultan Muhammed'e sadık bir grubu tevkif etmiş, müteakibinde hutbe ve sikkeyi Gurlu sultanının adına çevirmişti. Hüseyin b. Harmîl, Sultan'ın Harezm'e döndüğünü duyar duymaz, hareketine pişman olarak, tekrar Harezmsâhlar'ın tâbiyetini kabul etmesine rağmen, hükümdarın emri ile tevkif edilmiştir. Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, s.168; Fakat Harmîl'in aradan çıkarılması hadiselerin seyirini değiştirmedir, zira asıl mukavemeti organize eden ve hatta Hüseyin b. Harmîl'in de yanlış vadilere sürüklenmesinde müessir olduğu açıkça görülen Harmîl'in müşaviri Sa'd üddîn Rindî Kal'aya tahassün etmiş, surlara kuvvetler yerleştirilmiş, müdafaa tedbirleri almıştı. İbn Harmîl'in taraftarlarından başka, şehrin bilumum avam ve evbaşları kendilerine eski valinin hazinesinden bol para ve yiyecek dağıtan Sa'düddîn ile elbirliği yapmışlar ve onun emrinde fedailer gibi çarpışmaya azmetmişlerdi. Sultan Muhammed'in Emîri Celdek'in Sa'düddîn'e elçiler göndermesi, eman verme teşebbüsleri neticesiz kaldı. Esir valinin öldürüleceği tehdidi bile müessir olmadı Rindî Herât'ın eskiden olduğu gibi, şimdi de Gur hükümdarlarına âdiyetini ileri sürüyordu. Bizzat İbn Harmîl'in, şehri teslim etmesi hususunda Sa'düddîn'e yaptığı hitap da dikkate alınmayınca, Sultan Muhammed'in emri yerine getirildi yani İbn Harmîl öldürüldü, başı Harezm'e gönderildi ve aynı zamanda Herât'ta hasıl olan yeni durum Sultan Muhammed'e bildirildi. Nişâbur valisi Gezlî ile Zevzen sahibi Eminüddîn Gürgânc'dan verilen emir üzerine 10 bin kişi ile Herât'ı kuşattılar ve tekrar şehrin teslim olmasını teklif ettiler. Rindî bu defa Harezmsâh'ın bizzat gelmesini ve beldeyi doğrudan ona teslim edeceğini söylüyordu. Bu şüphesiz bahane idi, lakin İbn Harmîl tarafından surları sağlamlaştırılmak, hendekleri genişletilmek suretiyle esaslı tahkim edilmiş olan Herât, Harezm ordusunun müteaddit hücumlarına rağmen zapt olunamadı. Fakat daha sonra durum Harezmsâh sultanına haber verilince Herât kuşatılmış ve bir ay süren kuşatmadan sonra Harezmsâhlar tarafından alınmıştır. Rindî, yakalanıp sultanın huzuruna getirilmiş ve öldürülmüştür (Temmuz 1208). Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, s. 169,172; İbnü'l Esîr *A. g. e.*, XII, s. 217-218,221-222; Mustafa Şahin, *A. g. e.*, s. 121-122.

vezirin kulağına ulaştı. O işi araştırdı, hırsızları yakaladı ve bazılarını cezalandırdı. Gezlî Han da bu işi inkâr etti ve vezire, onun bilgisi ve izni olmadan adamlarını öldürdüğü için kızdı. Vezir, makamının ve ihtişamının temellerinin sağlamlığına olan güvenle şöyle cevap verdi: “Hırsızlık yaptı ve Müslümanlar’a eziyet etti, sonunda yol kesenlerin hak ettiği neyse onu buldu. Ve eğer Horâsân pâdişâhı olan sen de böyle bir suça teşebbüs edersen senin cezan da aynı olur.” Bu ağır cevap Gezlî’yi etkiledi ve cahiliyet damarı canlandı ve gece Herât’taki karargâhtan kaçtı, Nişâbûr’a yöneldi ve aniden şehre geldi, şehir halkı bu karşılaşmadan habersiz onu şehrin pâdişâhı ve hâkimi zannettiler. Şehre geldi ve şehir kapılarını kapattı. Divân üyelerini, şehrin büyüklerini ve zenginleri yakaladı ve mallarına el koydu, sınırsız mal ve ölçüsüz nimet ele geçirdi. Kendine mal mülk topladı. Sonra 500 atlı ve piyade adamla, 200 kadın ve birçok hazineyle Kirmân’a yöneldi¹⁴⁷. Fars ordusunun Kirmân çevresini boşalttığını ve o memleketi ele geçirmenin kolay olduğunu zannediyordu. Tabes’te anladı ki Süleyman tahtının varisi İslam pâdişâhı, 20.000 adamla Bem kapısındadır ve Oğuzlar’ı kuşatmakla meşguldür¹⁴⁸. Onun Kirmân’a olan tamah dışı körlendi ve düşmandan korktuğu için ve

¹⁴⁷ İbrahim Kafesoğlu’nun eserinde, Gezli Han’ın Kirmân’a gelişi farklı olarak şu şekilde belirtilmektedir: Sultan Muhammed Harezmsâh’ın Karalutaylarla yapmakta olduğu muvaffakiyetsiz mücadeleler, üzerinde durduğumuz Herât olayından başka Horâsân’da yeni yeni karışıklıkların çıkmasına sebep oluyordu. Nitekim bu isyan kıvılcımı Nişâbur’a da sıçramış ve Terken Hatun’un akrabası olan Gezli Han da muhalefet bayrağını açmıştı. Sultan Muhammed’in esir düştüğü şayialarını duyan Gezli Han Herât muhasarasını âni olarak terk ile, kuvvetleriyle beraber ayrıldı ve vilayeti Nişâbur’a geldi. Surları vaktiyle Gurlular tarafından zabt edildiği esnada tahrip edilen Nişâbur’u tamir ve tahkime başladı, erzak doldurdu, askerlerini çoğalttı. Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, s. 169 vd; Ayrıca Bk. İbnü’l Esîr *A. g. e.*, XII, s. 219; Buna sebep olarak, şehirdeki hükümet erkânına, Hitay ordusu Harezm’e geldiği için buranın tahkimine Sultan tarafından memur edildiğini söylerken, Gürgâne’ya gönderdiği elçilerle de, parlak sözler ve bir takım hile ve desiselerle devlet merkezini iğfale çalışıyordu. Maksudı böylece zaman kazanarak Şâdiyâh’a iyice yerleşmek, ciddi mukavemet imkânlarını elde etmek idi ki, ondan sonra esasen işleri perişan durumda olan Sultanın yeni bir gaile çıkarmamak için kendisiyle uzlaşma yoluna gireceğini zannetmişti. Fakat Sultan Muhammed Harezmsâh baştan ve tam bir enerji ile harekete geçerek bütün ihtimalleri altüst etmeyi ve imparatorluk bünyesinin aslı uzvu olan bu kıt’ayı devletin dimağı Harezm’e daha sağlam surette perçinlemeyi bildi. Gezli Han’dan gelen elçilerin ifadesi durumun iç yüzünü aydınlatmaya kâfi idi. Sultan işe Nişâbur’dan başladı. Kalabalık bir ordu ile Şâdiyâh üzerine yürüdü. Bunu haber alan Gezli asker ve emvaliyle şehirden ayrılmak zorunda kaldı; veziri Şerefü’l-mülk, Seyyid Alâüddîn Alevî ve saire gibi divân erkânı ile kadı Rüküddîn Mugîsî’yi ve diğer ileri gelenleri beraberinde sürükleyerek Torşiz yoluna düştü. Torşiz, Muhteşem’inin adları geçen büyüklerin kendi yanında kalmaları arzusuna muhalefet edemediğinden, onları Torşiz’de bıraktıktan sonra Kirmân’a doğru indi. Maksudı hâkimiyetini bu muntıkada kurmaktır. Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, s. 170.

¹⁴⁸ Salgurlu Atabegi Sa’d b. Zengî 605 yılı Cemâziye’l-ahir’in son günü (8 Ocak 1209) Kirmân hududuna geldi. 1 Receb Cumartesi günü (9 Ocak 1209) de başkent Berdesir’e girdi ve Kavurd’un tahtına oturdu. Atabeg Sa’d Oğuzlar’ın Kirmân’da kalanlarına Nermâşir vilayeti ile mahsulünü bağışlamıştı. Ancak onlar itaat eder görünmelerine rağmen rahat durmamışlar ve Bem şehrini de ele geçirmişlerdi. Atabeg Sa’d onların itaat altına alınmalarını kararlaştırdı. Bu maksatla 10 Şaban 605’de (17 Şubat 1209) Berdesir’den ayrılarak Bem üzerine yürüdü ve bu şehri kuşattı. Fakat bu sırada Atabeg Sa’d için diğer bir tehlike, Gezli Han, ortaya çıkmıştı. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 70-71.

Tabes'te durmak da mümkün olmadığı için Kirmân'a geldi, Bihâbâd¹⁴⁹ sınırına indi, gördüğü ekinleri talan etti ve Kûbanân tarafına geldi, aynı şekilde yeşil tahılları ziyan etti ve o şehirde ekilen ne varsa onların kökünü telef ediyordu. Sonra niyeti değişti ve pâdişâha hizmet havasına girdi, dilde diyordu ki: "Pâdişâhın hizmetine geldim ve onun misafiriyim. Bir ve beraber olmanın hükmüyle bu cesareti gösteriyorum ve tahıl yiyorum. Eğer pâdişâh kızarsa da karşılığını versin" Bu sebeple Zerend şehrinde bir ay kaldı ve onun ölmüş dört ayağı canlandı, sonra Berdesîr sakinlerine elçi gönderiyor ve mektup yazıyordu ve dilde dostluk sözü söylüyor, amelde şehirde yıkım yapıyordu.

İslam pâdişâhı iki engel arasında kaldı. Önce dostluk yolunu tuttu ve kendi büyük veziri Emîr İzzüddîn Fazlûn'u layık hediyelerle onun yanına gönderdi. Harezmliler'in kaba huyu ve yarım Müslümanların soğuk ve düşük karakterinden dolayı fazla temkinli davranmadı ve gördük ki İzzüddîn Fazlûn, kalbi ondan kırılmış olarak geri döndü¹⁵⁰, sonra Berdesîr'den pâdişâha şöyle yazdılar.

Mısra

Eğer bunun valilik talebini görmezden gelersen ve şâhlık için çaban rica mertebesinde kalırsa, eyaletin sınırı kesinlikle elden gidecek, çünkü bu kâfir Râver'de hisar tutmuş olarak fırsat beklemektedir.

Pâdişâh bu sözlerle karargâhtan kalktı ve orayı savunmaya yöneldi. Râyîn'e ulaşınca, Gezlî'in ikamet yeri Râver'de bir hile yaptılar ve gece çölde birçok ateş yakarak davulları çalmaya başladılar. Gezlî korktu ve bir sürü yıkım yaptıktan, tahıl topladıktan ve bineğe yükledikten sonra gece Râver kapısından kalktı¹⁵¹. Onun kaçış haberi pâdişâha ulaşınca, atını Râyîn'den yine Ceşâr ve Sardû tarafına çevirdi. Hoş havalı ve soğuk iklimli bir şehirdi, birçok kuş cenneti ve bir sürü ovası vardı. Bem şehrine 20 ferseng uzaklıktaydı ve o hisar ve bekçiler sayesinde ayakta idi. Ordu Bem kapısında, Oğuzlar'ın çıkışından ümitsiz ve kuşatmanın azabı devam etmekteydi. Oğuz komutanları ve büyükleri istişare ettiler, bir çıkış yolu aradılar ve sonlarını kurtarmak istediler. Boyun eğme yolu seçmekten ve sükûnet yolunda gitmekten başka bir çözüm bulamadılar. Eğer İslam pâdişâhı hatta güvenlik altında başkent Şîrâz'a gitmeye de

¹⁴⁹ Bihâbâd: Yazd ile Kirmân yolu üzerinde bir yerleşme merkezidir. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 65.

¹⁵⁰ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 71.

¹⁵¹ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 72.

niyetlense Bem ve Nermâşîr çevresinde o kadar atlı ve piyade asker yerleştirdi ki Oğuzlar'a çıkış yolunu kapatırdı. Hatta eğer devletin emîrleri pâdişâhın beraberinde eve dönmek de isteseler ve Germsîr çevresi boş kalsa da Oğuzlar'ın İslam pâdişâhından başka düşmanları olurdu. Kuşatma sonunda Oğuzlar'ın içi titremeye tutulunca, daha zayıf düşman bile onları yener ve şehri alırdı. Bu durumda kendi kurtuluşlarını pâdişâha hizmet yolunu seçmede gördüler. Ve 605 senesi Zilkade ayının ortasında (21 Mayıs 1209) Acem-Şâh'ın aynı anneden kardeşi Emîr Zengî ve birkaç Oğuz Emîri, ulu pâdişâhın huzuruna geldiler ve barış istediler. Şöyle karar verildi: "Oğuz komutanları ve büyükleri şehirden çıksınlar ve pâdişâha hizmetle Şîrâz'a gitsinler, sonra pâdişâh onlara belirli bir ikamet yeri versin ve onlar için nân-pâreler veiktâlar belirlesin. Melik Acem-Şâh Bem'de iki üç ay kadar yalnız kalıp ordu işlerine baksın ve disiplin sağlasın. Sonra Melik Acem-Şâh şehirden çıkıp Bem şehrini pâdişâhın adamlarına teslim etsin." Bu kararlar Emîr Zengî ve elçiler şehre döndüler ve ahitleşme şartlarını ve karşı görüşleri iki tarafa onaylattılar. Aynı senenin Zilkade ayının sonunda Oğuz ordusunun komutanları ve büyükleri, büyük emîrin hizmetine girdiler ve mübarekin elini öpme şerefine nail oldular. Teşrifat merasiminde türlü türlü ikrama mazhar oldular¹⁵². İslam pâdişâhı da zaferin gölgesinde ve devletin güvenliğinde uğurlu yolculuk çadırını Sircân ve Baft yoluyla Şîrâz tarafına çevirdi.

Şiir (Arapça)...

Beyt...

605 senesi Şabanı'nda mübârek İslam pâdişâhı da Berdesîr askeriyle Bem tarafına yöneldi. Kuşatma amacıyla, Şâh İmadü'd-dünyâ ve'd-Dîn Muhammed'in veziri Emîr Lalabek İzzüddîn Bilâl'i atlı ve piyadelerden oluşan bir taburla Berdesîr şehrine yolladı. Sonra dîvânın işlerinin yürütülmesi ve maiyyetin erzak temini düzenlenmesi işlerini büyük Sa'düddeve ve'd-Dîn Muhammed b. Hatîr el-Yezdi'ye ve dîvân-ı istîfâ vazifesini baş Emîr Evhadüddîn Tebrîzi'ye verdi. Necîbüddîn Muhammed Nâsır'a dîvân-ı işrâf görevini verdi¹⁵³. İki sene boyunca, 607 senesi Şabanı'na (Ocak/Şubat 1211) kadar İzzüddîn Lalabek, Sa'düddîn ve bu dostlar, Berdesîr şehrinin sakinleri

¹⁵² Krş. Ayan, *Oğuz İsyası*, s. 221; Merçil, *Salgurlular*, s. 72.

¹⁵³ Atabeg Sa'd tarafından daha sonra ikinci bir defa vezirlik görevi ile Fahrüddîn Ahmed Kirmân'a gönderildi (H. 606 yılı Cumâdâ II. Sonu = M. 29 Aralık 1209). Bu tayin edilenler Kirmân'da gayet dürüst bir idare tarzı gösterdiler ve iki defa harac topladılar. Bu harac mahsulün $\frac{1}{4}$ 'ü idi. Merçil, *Salgurlular*, s. 72 vd.

idiler, bütçe yaptılar ve Müslümanların mallarının çeyreğini aldılar. Ama bu emir ve vezir, bu iki sene boyunca belirli vergi olan bu çeyrekte başka halka hiçbir sorumluluk yüklememi ve halkın acılarını azaltdı. Her ne kadar Müslümanların evlerinde biçare erbabın sırrına eremedikleri divânda değışiklikler ve sultana ihanetler oluyorduysada. Ama subhanehu ve teala'nın fazlı ile bu iki senede esirlik veya tuhaf bir olay gerçekteşmedi ve zorluk yaşanmadı. Aksine Berdesîr şehrinde emniyet halısı seriliydi ve asayiş berkemaldi. Evet Emîr Mübârîz, Muhammed Meymûn'un önceki yakalanışı sebebiyle şehrin 10 ferseng yakınına kadar geldi ve Hak Teala onun şehre kastetmesine izin vermedi. Ve onun şerrini Berdesîr çevresinden uzak tuttu. Muhammed ve Lalabek kalede bir lokmaya kanaat ediyordu. Sa'düddîn'in içinde ise kuru toprak ve harap evleri satın alma aşkı o kadar baskın geldi ki gece gündüz senet yazmaktan ve kayıt araştırmaktan başka şeyle ilgilenmiyordu. Bu birkaç sene içinde ne kadar terkedilmiş ve ziyan olmuş, çorak toprak ve çatısız ve kapısız ev varsa onun döneminde ona satıldı. Ve o Kirmân divânında olmanın verdiği tüm yücelik ve dereceyi kaybetti. Sonra harabelerin temelini inşaatçılara verdi ve onlar da o harabelerde çalıştılar. Bugün mecburen Şîrâz'a geri dönüyor. Kâğıdın arkasına bin Rükni Dinarı borç, 100 men tahl ve burada birkaç arsa yazdı. Öyle ki kimse ne rahatlık yüzü gördü ne de fayda. 600 senesinin İsfend¹⁵⁴ ayına tekabül eden 607 senesi Şaban ayında (Ocak/Şubat 1211) büyük bir pâdişâh gibi İzzüddîn Lalabek, Sa'düddîn, divân üyeleri, eyalet hâkimi, Şafii mezhebi imamı Kudvetüddîn ve Kirmân'da bulunan kalem ehlinin çağrısına cevap verdi¹⁵⁵ (ve ayrıca İzzüddîn Fazlûn'un sözüyle bir grup askeri Kirmân'a yolladı). 95 senesi Mihr ayının dördünde Berdesîr'e ulaştılar ve Fars ordusu haberi gerçeğe dönünce, Horâsân ordusu şehrin kapısına yakın karargâhtan hareket etti. İzzüddîn Fazlûn Radyüddîn'e birini yolladı ve dedi ki: "Horâsân ve Fars şehirleri arasında barış varken, akrabalık ve birleşme vesileleri temin edilmişken neden savaş olsun. Atabeg bize savaş emretmedi ve dedi ki huzura gelelim, vilayetin hutbesini büyük Sultan adına okuyalım, sen ve ben ikimiz Harezm'e gidelim, şehrin halini anlatalım ve ne buyurursa onu yapalım¹⁵⁶"

¹⁵⁴ İran takviminin on ikinci ayı (21 Şubat-21 Mart). Mehmet Kanar, *A. g. e.*, s. 151.

¹⁵⁵ Atabeg Sa'd bahsi geçen bu devlet adamlarını başkent Şîrâz'a çağırtdı. Bundan sonra Atabeg Sa'd'ın Kirmân'a maiyetinden herhangi bir kimseyi göndermiş olduğu hakkında bilgiye sahip değiliz. Merçil, *Salgurlular*, s. 73.

¹⁵⁶ İzzüddîn bu teklifi Atabeg Sa'd'ın emri ile yapmış olmalıdır. Bu da bize Salgurlular'ın Harezmşâh Devleti'nin büyüklüğünden ve kuvvetinden çekindiğini göstermektedir. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 67.

Horâsân ordusu, Fars ordusunu daha güçlü gördü ve bu sebeple Berdesîr kapısından hareket ettiler ve Horâsân'a gitmek üzere sınıra yöneldiler (Horâsân-Kirmân arasında Lut çölü). İzzüddîn Fazlûn iki üç gün orada kaldı, sonra Fars'a gitmeye niyetlendi, şehre pâdişâh İmâdüddîn Muhammed Zeydân'ın hizmetinde olmak üzere birkaç emîr ve bir miktar asker yerleştirdi ve kendisi birkaç emîrle başkente yöneldi¹⁵⁷. 602 senesi Safer ayının ortalarında (Eylül/Ekim 1205) yani 95 senesi Mîhr ayında Radî, Kûbanât, Râver, Bihâbâd ve Habîs'i ele geçirdi ve buralara kendi valisini yerleştirdi, kendisi Zevzen'e gitti. Aynı senenin Cemâziye'l-evvel ayının sonunda (10 Şubat 1206) yani 95 senesi Dey ayının sonunda Hâce Fahrüddîn Bunduka ve Emîr Dâvud Kerrazüddîn sayılı kişiyle Şîrâz şehrinden Kirmân'a geldiler¹⁵⁸, az sayıda kişiyle Horâsân askerlerinin elinde olan sınırda birşey yapmak mümkün değildi. Ayrıca yollar şehir ordusu ve sınır bekçileri için emniyetsizdi ve insanların gidiş gelişi zordu. Bu durumda 96 senesinin Hordâd ayında Fars şehrinden Şemle'nin torunu Emîr Nasîrüddîn, Emîr Beg-aba ve Tacüddîn Halac bir grup askerle geldiler ve Türkler'den ve Kûbanât atlılarından 40 at alıp götürmek için Kûbanât kapısına doğru at sürdüler. Tekrar Râver yönüne gittiler ve kaleyi kapattılar. 602 senesi Zilkade ayının ilk günü (9 Haziran 1206) haber ulaştı ve şehirde müjde verildi. 96 senesi Hordâd ayının otuzunda Cumartesi günü Kûbanât kapısına gittiler ve birkaç gün orada ikamet ettiler, Kûbanât kalesinde yaşayanların işi zorlaştı. Öyle oldu ki birden bir fırsat bulundu, Hak Teâla istemediği için Berdesîr'den mektup geldi ve asker istediler. Mecburen ordu hareket etti ve Kûbanât zirvesini terk etti. Zirve, Kûbanât sakinlerine ait kaldı¹⁵⁹ ve kalede rahat yaşadılar.

Emîr Mübâriz'in Elinde Bulunan Bem'in Kıssası ve Oğuzlar'ın Teslim Oluşu

Emîr Mübâriz, Oğuz sınırlarından ve Moğon'dan tekrar kendi eyaletine dönünce Bem şehir ve kalesini veziri Sa'düddîn Bû Sa'd'a emanet etti. Oraya ve Cîruft'ta yaptırdığı bir kaleye güvendiği birkaç kişiyi yerleştirdi. Kendisi tekrar İg'e gitti. 597 senesi Urdubehişt ayının birine rastgelen H. 603 senesi (M. 1206-1207) Ramazan

¹⁵⁷ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 67; Ayrıca Bk. Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, s. 197.

¹⁵⁸ Atabeg Sa'd'ın Kirmân'a yolladığı, Hâce Fahrüddîn Ahmed b. Sa'd Bunduka, muhtemelen Muhammed b. Zeydân'a vezir, Emîr Dâvud Kerrazüddîn'de atabeg olacaklardır. Merçil, *Salgurlular*, s. 68.

¹⁵⁹ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 68.

ayında, Sa'düddîn Bû Sa'd da kendi şehrindeydi ve Nermâşir kalesinde bulunan Oğuzlar ile bir barışıyor bir savaşıyordu. Bem şehrinde kötü bir kıtlık oldu. Sadece az sayıda insan kaldı, bu Sa'düddîn merhametsiz ve namertti. Halkın halini görüyordu ve ölünün cesedini evde bırakmalarını emrediyordu. Defnetme, gusül ve cenaze namazını ortadan kaldırdı ve bu tür rezilliklerden halkın başına çok geldi. Oğuzlar, Emîr Mübârîz'in yerinden hareket edemeyeceğini anladılar, ayrıca kardeşi Nizâmüddîn Mahmûd zaten Fars Atabegi'nin hizmetindeydi ve Bû Sa'd'a hiçbir yardım yollamıyordu. Bem dışında yerleştiler ve Bem şehrinin ve kalesini ele geçirmeye çalıştılar. Bû Sa'd'ın Bem şehrinde durması Oğuzlar'ın tahıllarına bağlıydı. Melik Acem-Şâh kendi kendine Bem Kapısına geldiği için Oğuzlar tahılları satamadılar, Bû Sa'd'ın işi zorlaştı ve özür diler bir şekilde barışı ilan etti. Şöyle ki Oğuzlar, Emîr Dâvud, Nizâmüddîn Mahmûd ve Emîr Yahya'yı serbest bırakacaklar ve Cîruft'a yollayacaklar, o zaman Bû Sa'd Bem şehrinin teslim edecek ve İg'e gidecekti. Bu kararlar Bem'i terketti ve perişan bir şekilde gitti. Öyle ki onun gittiğini üç gün kimse anlamadı ve şehir halkı çaresizlik ve güçsüzlükten bunu Oğuzlar'a bildirmeye mecbur kaldılar. Sonra Oğuzlar onun gittiğini anladı ve kuleye çıktılar, şehir kapılarını kırdılar ve Bem şehrinin ele geçirdiler. Cîruft kalesi, Emîr Mübârîz'in adamlarının elinde kaldı.

597 senesi Hordâd ayı ortalarına denk gelen 603 senesi Şevval ayının ortalarında (Mayıs 1207), Emîr Dâvud Kerrazüddîn'i Şirâz şehrinde geri çağırdılar ve Fahrüddîn Bunduka'yı Kirmân'a vezir olarak atadılar ve Emîr Şemsüddîn Hâlîd'i Atabeg olarak yolladılar. Bem şehrinin Oğuzlar'ın eline düşmesi Fars şehir tarafından hoş karşılanmadı¹⁶⁰. Atabeg, Kirmân'a gelmesi ve Bem şehrinin Oğuzlar'ın elinden geri alması, Hâbis şehrinin Emîr Hüsâmüddîn Aybeg'den ve Kûbanân'ı Radî Horâsânî'nin gulâmı Emîr Kaybe'den geri alması için bir ordu hazırladı. 597 senesine denk gelen 603 senesinin Zilhiccesi'nde (Haziran-Temmuz 1207) Kirmân'a tam donanımlı bir ordu gönderdi ve önce Hüsâmüddîn Aybeg'in adamlarının elinde bulunan Râyîn bölgesine gittiler, Râyîn kalesini aldılar ve kendi adamlarını yerleştirdiler. Sonra ordu, Endugird¹⁶¹ kalesini ve Hâbis şehrinin almak üzere Hâbis ve Endugird tarafına yöneldi. Sonra 604 senesi Muharrem ayının birinde (28 Temmuz 1207) Endugird kalesini kuşattılar, kalede

¹⁶⁰ Oğuzlar'ın Şebânkâre'nin hâkim olduğu Bem şehrinin ele geçirmeleri (Ramazan=Nisan 1207) Atabeg Sa'd tarafından iyi karşılanmamıştı. Bu nedenle bir ordu hazırlanmasını emretti. Hazırlanan ordu Fahrüddîn Abbâs kumandasında Kirmân'a gönderildi. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 68-69.

¹⁶¹ *El-Muzâf* ın, s. 18'deki açıklama dipnotunda, Endugird'in, Hâbis şehrinin güneyinde bir kasaba olduğu ifade edilmektedir. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 68.

bulunan Şihâbüddîn Muhammed Titar aşağı indi ve vilâyeti teslim etti, kendisi de İmâdüddîn'in hizmetine girdi. Sonra ordu Habîs kapısına dayandı ve Muharrem ayının sonuna kadar burada kaldı. Çok hurmanın ziyan olmasına sebep oldular, bazı hurma ağaçlarını kökünden kestiler ve harap ettiler. Bundan sonra vezir Hâce Fahrüddîn ve Kadı'l-kudat Rüknuddîn başkentte idiler ve Hüsâmüddîn Aybeg onlara güvendi, barış yaptı ve kaleden çıktı ve Fars ordusuyla beraber Berdesîr'e gitti. Ordu tekrar Fars'a dönmekte olduğu için, Hüsâmüddîn Aybeg'i Şirâz'a gitmeye zorlamadılar ve askerlerin lideri Emîr Abbâs, başkentte ondan hayırla bahsetti ve pâdişâh İmâdüddîn'e hizmetle meşgul olması için Kirmân'a atanmasını sağladı. İki ay geçince onu çağurdılar, Şirâz'a götürdüler, Hüsâmüddîn akıllı bir insan olduğu, yazı ve hitabet bildiği, kalem ehline çokça hizmet ettiği ve çeviklik elde ettiği için Şirâz pâdişâhı onu hizmetine almayı uygun gördü, kabul etti, izzet ve ikramda bulundu ve Kirmân'dan ona iktâlar verdi¹⁶² ve şu anda da hizmetine devam etmektedir. (Allahu Teala daha iyi bilir.)

Melik İmâdü'd-dünyâ ve'd-dîn Muhammed Zeydân'ın Sultan Hazretleri'ne Gidişinin Kıssası

Hâce Radî, Kirmân'a ordu gönderirken şöyle planlanmıştı: Melik Muhammed, Berdesîr şehri ve kaleleri teslim edecekti ve kendisi Sultan'ın hizmetine girecekti. Tekintaş ve Fars ordusunun orada bulunması nedeniyle bu mümkün olmadığı için Tekintaş dönünce ve Horâsân'dan tam donanımlı bir ordu gelince davet geldi¹⁶³. Melik İmâdüddîn Muhammed gitmeye karar verdi. 608 senesi Zilkade ayının sekizine (12 Nisan 1212) denk gelen 602 senesi Urdubehişt ayının biri Perşembe günü özel hizmetçileri ve Farslı ve Kirmânlı süvarileriyle yola çıktı¹⁶⁴. Hak Teâla ne isterse ve ne uygun görürse, kulları ve ülkeleri için hüküm sahibi O'dur.

¹⁶² Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 69.

¹⁶³ Zevzen Meliki Kıvâmüddîn Müeyyed ül-Mülk Ebû Bekr b. Ali Kirmân'ın Salgullular tarafından ihmaline ve bu bölgenin kolayca zabt edilebileceğini Harazmşâh Sultanı Alâüddîn Muhammed'e bildirmiş, ayrıca ondan yardım istemişti. Sultan Muhammed de bu teklifi kabul etmişti. Harezşâhın emri gereğince Emir İzzüddîn Celdek tarafından desteklenen Kıvâm ül-mülk Kirmân'ı kısa zamanda aldı H. 608 (M. 1212). Kirmân'da bulunan Melik İmâdüddîn Muhammed Sultanın dergâhına çağırıldı. Kafesoğlu, *Harezşâhlar Devleti Tarihi*, s. 197-198; Merçil, *Salgurlular*, s.73.

¹⁶⁴ Billhassa Radiyüddîn tarafından mal ile kandırılan ve Atabeg Sa'd'a isyan eden Kirmân hâkimi Salgurlulardan Muhammed b. Zeydân ise devamlı sûrette sultanın yanına gitmesi için teşvik edilmekteydi. Nihayet Muhammed b. Zeydân 8 Zilkade 608 Perşembe günü (12 Nisan 1212) yanında yakınları Farslı ve Kirmânlı hizmetkârlarıyla Harezşâhın huzuruna hareket etti. Merçil, *Salgurlular*, s. 73.

İmâdüddîn Muhammed Zeydân'ın, Sultan'ın Hizmetine Geri Gelişinin Kıssası

Melik İmâdüddîn, Sultan'ın huzuruna çıkınca, ona ikramda bulundu ve güzel vaatlerde bulundu. Ama Kirmân'ın işi elden çıkmıştı artık¹⁶⁵ ve Melik-i Muazzâm Kıvâmü'd-dünyâ ve'd-Dîn Hitay savaşından ve Sultanın¹⁶⁶ zaferinden sonra Kirmân'dan bahsetmişti ve Kirmân mülkü sözü yerine Melik İmâdüddîn'e Fars mülkü sözü verdiler. Ve yaklaşık bir sene boyunca Melik İmâdüddîn Semerkant'ta ve Horâsân'da kaldı. 603 senesinin Urdubehişt ayında Tabes yolundan tekrar Kirmân'a geldi¹⁶⁷. Hâce Kıvâmüddîn Sistan yolundan Kebûdcâme Nusretüddîn ile birlikte büyük bir orduyla Kirmân'a ulaşmıştı. Germsîr, Cîruft ve Moğon'u Şebânkâreliler'in elinden geri almış ve Oğuzlar'ı kuşatmak için Bem kapısına gelmişti. Melik İmâdüddîn'in, Sultan'ın hizmetinde olduğu müddetçe Sultan tarafından Hâce Kıvâmüddîn'in makamı yükseltildi ve ona 'melik' unvanı verildi ve ona Melik-i Muazzâm diye hitâb ettiler. Ona bir ordu verdiler ve Kirmân'a yolladılar. 609 yılı Ramazan ayında (Ocak/Şubat 1213) Zevzen'den yola çıktı, Şevval sonlarında (Mart ayında) Cîruft'a gitti ve askerlerin yaptığı kaleyi ele geçirdi ve kalede bulunan Emîr Kutbüddîn Mübâriz'e ait süvari ve piyade bir grubu dışarı çıkardılar, onları soydular ve İğ'e geri gönderdiler ve Zilkade'nin sonlarında (Nisan ayında) Bem kapısına ordu götürdü, Oğuzlar kalmakla gitmek arasında tereddüt ettiler. Kader, onların önüne savaşma veya kaleyi teslim etme kararını koydu. Bem şehrine gittiler. Dışarıdaki ordu tam donanımlı bir ordu idi. Çalışkan adamlar ve savaş cevheri olan Melik-i Muazzâm ve savaş muzafferi olan Nusretüddîn Kebûdcâme gibi iki komutan bir defada iki şehrin kalesini alt üst ettiler ve yıktılar. Oğuzlar feryad ettiler, şehri teslim edip oradan çıktılar. 609 senesi Zilhicce ayı ortalarında da (Nisan/ Mayıs 1213) Melik Acem-Şâh, bir tabur Oğuz askeriyle ulaştığı yere kadar Sistan tarafına gitti. Melik-i Muazzâm ve Nusretüddîn Kebûdcâme, Sârdüye ve Ceşâr bölgelerine geldiler ve orada karargâh kurdular, çok büyük bir orduydü. 610 senesi Muharrem ayının sonunda (Haziran 1213) oradan göç ettiler ve Baft kapısına dayandılar. 603 senesi Tîr¹⁶⁸ ayının on üçüne denk gelen Safer ayının biri (22 Haziran

¹⁶⁵ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 73.

¹⁶⁶ *El-Muzâf*'ın, s. 47'deki açıklama dipnotunda ifade edildiğine göre: Bu Sultan Muhammed Harezşâh'tır. Karahıtay hükümdarı Gürhan ile H. 607'de (M. 1210-1211) savaşmış ve Karahıtaylar devleti son bulmuştur.

¹⁶⁷ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 73; Krş. Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, s. 198.

¹⁶⁸ İran takviminin dördüncü ayı. Tîr. Tirmah (21 Haziran-21 Temmuz). Mehmet Kanar, *A. g. e.*, s. 527.

1213) Pazar günü Kebûdcâme'nin öldürülmesi için başkentten bir işaret gelmişti. Orada fırsat buldular ve onu öldürdüler¹⁶⁹. Ferman hükmüyle olduğu için onun ordusu ve askerleri hiç ses çıkarmadılar ve hiçbir şey yapmadılar. Ona ait mal mülk, eşya, at, deve, altın, gümüş ne varsa aldılar ve Sultan'ın hazinesine depoladılar. 603 senesi Tîr ayının Bad gününe denk gelen 610 senesi Safer ayının onu Salı günü (1 Temmuz 1213) başkent Berdesîr'e geldi¹⁷⁰.

Melik İmâdüddîn Muhammed Zeydân'ın Hazreti Sultan'ın Dönüşünden Sonraki Kıssası

Melik-i Muazzâm Germsîr'deki ikameti müddetince onun hizmetindeydi. Kararları şöyleydi ki: Kirmân şehrinin fethi ve kalelerinin kurtarılmasından sonra Fars'a gideceklerdi ve Atabeg Muzafferüddîn ile barışla veya savaşla nasıl mümkün olursa bir tarafta görüşecekler ve onun velayetini sağlayacaklardı. Kebûdcâme olayı gerçekleştiğinde düzenden el çekmiş olup Fars'la savaştığı için pişmandı. Elçi gönderdiler, Atabeg tarafından cevap gelmedi ve İmâdüddîn'in işi aydınlığa kavuşmadı. Ta ki bu şehre gelene kadar öyle kimsesiz ve düzensiz kaldı. Melik İmâdüddîn, Şâhîcan bölgesinin dışında Mahmûd Sarraf'ın evinde ikamet etti, şehirde bulunan cariyeler topluluğunu ve haremi şehir dışına çağırdı. Ve birkaç gün bu fena hale ve kimsesizliğe sabretti ve hiçbir taraftan ona ikram etmediler ve bakmadılar. Sonunda canına tak edince ona dediler ki bu işin yolu Sultan'ın yanına dönmektir. Öyle yapayım dedi. 603 senesi Mordad ayının ortasında birkaç kişiyle ve haremiyle kalktı ve şehirden çıktı, Irak tarafına yöneldiğini söylediler ve İsfahân'da olan Emîr Nâsîrüddîn Mengli'nin sohbetini seçti¹⁷¹ ve özel hizmetkârları, öğretmenleri ve onu teşvik eden kişiler bu mütevazılık

¹⁶⁹ Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 73.

¹⁷⁰ Atabeg Sa'd b. Zengi, Harezşah devletinin kuvvetinden çekinmiş ve bu devletle mücadele edemeyeceğini anlayarak karşı koymamıştır. Böylece Harezşah ordusu Salgurlular'ın elindeki Berdesîr'e fiilen sahip olmuştur. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 73; İbnü'l Esîr'in eserinde, Kirmân'nın Harezşahlar tarafından zabt edilmesine, H. 611 (M. 1214-1215) yılı olaylarında bahsedilmektedir. Fakat bu olayın ne zaman zuhur ettiği konusunda kesin bir şey söylenememektedir. Ancak bu tarihin bir yıl önce veya bir yıl sonra meydana gelmesinin muhtemel olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Zevzen meliki, farklı olarak, Tacüddîn lakaplı Ebû Bekr diye geçmektedir. Zevzen Meliki Tacüddîn Bekr'in, Harezşahlardan aldığı yardımlarla Kirmân'a hâkim olunmuş ve hutbe Muhammed Harezşah adına okunmuştur. İbnü'l Esîr, *İbnü'l Esîr, A. g. e.*, XII, s. 259-260; Krş. Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, s. 198.

¹⁷¹ *El-Muzâf*'ın, s. 49'deki açıklama dipnotunda ifade edildiği üzere, İmâdüddîn Muhammed burada da çok kalmadı ve Şebânkâre emîri Kutbüddîn Mübâriz'in yanına İg'e gitmişti ve onun kendisine bağışladığı bir köyde hayatının sonuna kadar yaşamıştır. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 74 n. 2; Ayrıca Bk. Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, s. 198 n. 230.

zamanında ondan uzaklaştılar. Hepsi ondan yüz çevirdiler ve evlerine çekildiler ve onu cihanda bir sır ettiler. Bilmiyoruz olayın sırrı nedir?

603 senesi Azer ayına denk gelen 610 senesi Cemâziye'l-ahir ayında (Ekim/Kasım 1213) Melik-i Muazzâm 1500 atlı ve piyadeyi Fars'a yolladı ve kaleyi almak istedi, Herât'a (Fars) ulaşıp kaleyi kuşatınca bir hizmetkâr topluluğu ihanet etti ve Şîrâz'a kaçtı¹⁷². Bu hareketle ordunun şevki kırıldı, kalktılar ve Sircan ve Baft tarafına geldiler. Melik-i Muazzâm buyurdu ki yüzlerini Cîruft sığacağına doğru döndürsünler ve Melik, senenin Şaban ayının ilk gününde (1 Aralık pazartesi) bir tabur orduyu Berdesîr'den Cîruft tarafına yönlendirdi. Bârcân dağında bulunan büyük komutan Emîr Celalüddîn isyan etmişti ve Zaht kalesinde at kuşanmıştı. Orayı kurtarmak için hareket etti ve gitti. Berdesîr'de kale muhafızları ve divân sahibi sadr-ı kebir Tacüddîn Ebû Bekr vardı. Cîruft'a ve Germsîr hududuna ulaşıncı Rudbar-ı Hark¹⁷³ta ikamet etti ve saların elinde olan Zaht Kalesini kurtardı, saları öldürdü ve onun isyanı yüzünden çokları helak oldu. Rikân valisi olan Emîr Esedüddîn İbrahim'i yakaladı ve hapse attı ve bazılarının dediğine göre öldürdü. Nerede bir Kürt varsa ya öldürdüler ya da Germsîr sınırlarında dağıttılar. Sene sonunda ordu ve haraç toplamak üzere Hürmüz'e gitti. Emîr Şehabüddîn Munderik tevazu yolunu seçti ve büyük hizmetlerde bulundu ve Melik ona eman verdi. Kendisine bir musibet indi. Hürmüz'de ve Germsîr'deki ikameti sırasında çıkan veba salgınında Türk ve Tacik birçok emîr öldü. 604 senesi Tîr ayına kadar Cîruft ve Germsîr'de ikamet etmek zorunda kaldılar. Yayılan vebadan sağ kalanları Berdesîr'e getirdiler. Birçok Türk kumandan Berdesîr'de öldü. 604 senesi Dey ayının on dördüne denk gelen 611 senesi Şaban ayının on ikisine (17 Aralık 1214) kadar Berdesîr'de kalmayı, sonra Horâsân'a gitmeyi emretti. Aynı tarihte Şaban'ın on ikisi Salı günü Sultan'ın huzuruna doğru hareket etti ve tüm emîrleri ve orduyu Serdsîr ve Germsîr sınırlarına yolladı ve etrafı zabt altına aldı. Kendi hizmetkârlarından bir grup ve ordunun ileri gelenlerinden birkaçı ile Zevzen'e gitmek ve oradan da oranın sultanı Muasker Meymun'un huzuruna çıkmak üzere şehir dışına çıktı. Sultan'ın huzuruna çıktığında sultan kızdı. Büyük sultanın eşiğine yakın olarak Harezm'de kaldı. Tekrar Maveraünnehir yakınlarına geldi, yine el öpme şerefine nail oldu. Hizmetlerini ve götürdüğü hediyeleri sundu. Sultan'ın gözüne girdi ve rızasını

¹⁷² Bu ihanet eden topluluk, öldürülen Nusretüddîn Kebûdcâme'ye ait olması muhtemel gulamlardan bir gruptu. Krş. Merçil, *Salgurlular*, s. 74.

¹⁷³ *El-Muzâf*'ın, s. 49'deki açıklama dipnotunda ifade edildiğine göre: Hark, Cîruft'un meşhur kalelerinden biridir.

kazandı. Ve o da Melik-i Muazzâm'a türlü türlü övgü ve şereflendirme yaptı ve ona tam bir izzet ve ikram ile Kirmân'a dönme izni verdi.

605 yılı Âbân¹⁷⁴ ayında tekrar Kirmân'a döndü ve aynı senenin Âbân ayının yirmi üçüncü gününe kadar şehir dışında kaldı. Sonra Germsîr'e gitti. Berdesîr'de bulunan Ebû Ali Muhammed b. İlyas'ın binalarından olan Kebire Kalesi dedikleri Kuh Kalesi'ni yıkmışlar ve granit taşıyla ördükleri acayip bir kuyu yapmışlardı. Tahmini 400 gez (eski bir uzunluk birimi) kadar taşa örülmüştü ve dışarıdan gördüğüm kadarıyla kuyu başının eni ve boyu 8'e 8 gezdi ve dört kısma ayırmış, üstüne dört çıkırık koyulmuştu. Bu kadar büyük ve acayip bir kuyuyu doldurmuşlar ve bozmuşlardı. Bu kalenin yıkılmasının sebebi, büyük bir kuyusu, birkaç kapısı olması, çok katlı olması ve onun korunması için çok adama ve haddinden fazla çabaya ihtiyaç duyulmasıydı. Bu kalenin ilginçliklerinden biri de üçüncü kapısının demir olmasıydı. Asıl kapı, kilit, eşik ve diğerleri yaklaşık 20.000 men demirdi. Onu yıktılar, şehir halkını işe koşuyorlardı, onlar da gelip gidip yıkıyorlardı ve kalan parçalarını atıyorlardı. Sonra bunun yıkılması esnasında duvarında rafa benzer bir şey bulundu, kapısını açınca ve içeri girince iki üç parça kazan buldular. İçinde altın bir taç ve birkaç altın ve gümüş eşya vardı. Onu tarttılar, 15 men altın ve 27 men gümüş vardı. Bunu çıkardılar ve pâdişâhın hazinesine götürdüler. Ve o kalenin inşasından 300 sene sonrasına kadar hangi pâdişâha veya kale kutvalına ait olduğu hiç anlaşılmadı.

Pâdişâhın şehirde kaldığı süredeki tuhaf olaylardan biri de şuydu: Bu sırada Kirmân büyüklerinden bir kadı olan ve kendisine Tacüddîn Ebû'l-Hattâb denilen kişinin bir oğlu vardı. Faziletli bir gençti, bilim ve fende tekti. Onun mucizelerinden biri şuydu ki hiçbir ilimde üstad görmemiş ve öğrencilik yapmamıştı ve sadece kendi zekâsıyla fıkıhta, lisanda, nahiv ve hitabette vs. ilim sahibi olmuştu. Tacüddîn Ebû'l-Hattâb hasta olmuştu. Bu faziletli evlat, yine pâdişâhın fermanı ile diğer imamlarla birlikte şehir dışında ikamet ediyordu. Tacüddîn'in oğlu, babasının hastalığı nedeniyle pâdişâh Sadrüddîn Muhammed'in yokluğunda şehre geliyor, tabiplerin yanına gidiyor ve babasının tedavisi için uğraşıyordu. Sultanın şehre girmemelerini söylediği birkaç bilim adamınının şehre geldiğini sahaya haber verdiler ve Melik-i Muazzâm onları yanına getirmelerini istedi. Tesadüfen Sadrüddîn askerlerin eline düştü, onu saray kapısına getirdiler. Melik onunla saygısız bir dille konuştu ve dedi ki : "Sen, Kirmân'dan 200

¹⁷⁴ İran takviminin sekizinci ayıdır (22 Ekim-21 Kasım). Mehmet Kanar. *A. g. e.*, s. 8.

ferseng uzaklaştırdığım ve Zevzen'de hapsediğim Kadı Rüknüddin'in kardeşinin oğlu olmalısın. Benim şehrimde ne işin vardı?" O, babasının hastalığı mazeretini bildirdi, ancak sözü dinlenmedi. O, onu cezalandırmalarını ve dudaklarını dikmelerini emretti. Halk dedi ki o, kadı ve faziletli bir insandır ve böyle bir kişiyi ortadan kaldırmak pâdişâh için mübarek değildir. Yine ona iyi davranmasını ve onun şehirden çıkmasına izin vermesini söylediler. Böylece şehirden çıktı ve hasta babasını ve kendi ailesini Habîs şehrine götürdü. Şu anda oradalar ve akibetleri nedir bilinmez. Bu olay 605 senesi Âbân ayının on dokuzu Çarşamba günü gerçekleşmişti. Ve adı geçen tarihte Germsîr'e gitti, askerleri ve subayları Germsîr tarafına dağıttı ve kendisi Hürmüz'de idi ve haracı tam olarak aldı. İki kişiyi Berdesîr'e gönderdi. Aynı şekilde Mekrân'dan sınıra gitti ve Mübariz'in yakınlarından birini de başkent Berdesîr'e gönderdi. 613 senesi Muharrem ayına (Nisan/Mayıs 1216) denk gelen 606 senesi Urdubehişt ayının sonlarında Sârdûk'a gitti ve orduyu oraya yerleştirdi. Ve gerisini Allahu Teâla bilir.

Bu, El-Muzâf:ilâ Bedâiyü'l-Ezmân fî Vekâyî Kirmân'ın sonudur.

Hicri 763 senesi Şaban ayı ortaları.

SONUÇ

Tarihi süreç içerisinde Türkler, İran coğrafyasında pek çok devlet kurmuşlardır. Bununla birlikte, İran, Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri esnasında ve sonrasında bir geçit vazifesi üstlenmiştir.

Kirmân coğrafyası bulunduğu konum itibarıyla tarih boyunca sürekli muhtelif hareketliliklere sahne olmuştur. Türklerin bölgeye olan akınları ve göçleri esnasında bu hareketlilik büyük bir ivme kazanmıştır. Bunun neticesinde bölgenin siyasi, içtimai, ekonomik yapısında daha sonraki devletler ve uluslar üzerinde kalıcı etkiler bırakan değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasından çok kısa bir süre sonra Selçuklu ailesine mensup bir kolu, İran'ın Kirmân bölgesinde hâkimiyet kurmuştur. Kirmân Selçukluları adı verilen Selçukluların bu kolu, yaklaşık olarak bir buçuk asır bu bölgede egemen olmuştur. Bu devletin kuruluşundan itibaren Kirmân, diğer bölgelerde olduğu gibi Asya ile Küçük Asya/Anadolu arasında köprübaşı vazifesi gördü, Selçukluların hâkimiyetinde kaldığı süre boyunca Türkistan ile Anadolu Türklüğü arasında güçlü bir ilişki sağlandı. Bu sürede Kirmân, Anadolu'ya akan yüzbinlerce Türk unsurunun güvenli geçiş güzergâhı oldu.

Bunun yanında siyaseten bölge devletleri arasında sivrilerle güçlü bir konuma ulaştı. Konjonktürel anlamda kendi coğrafyasında aynı zamanda çevre devletler ve devletçikler üzerinde önemli bir etkiye sahip oldu. Kimi zaman kurduğu ittifaklarla kimi zaman ise münferit olarak yaptığı mücadelelerle birçok devletin kuruluş ve yıkılış mukadderatında belirleyici oldu. Ancak diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, Kirmân Selçuklularının kaderini de taht mücadeleleri ve akabinde Oğuz boylarının saldırıları belirledi. Lakin Kirmân'da zuhur eden taht mücadeleleri neticesinde siyasi birliği bozulan devlet, 1187'de Oğuzların Melik Dinar'ın öncülüğünde yaptığı saldırılar neticesinde sonu kadim Türk devletleriyle benzer bir şekilde oldu ve tarih sahnesinde silindi.

Ortaçağ tarih araştırmalarında kullanılması gereken kaynakların başında İslam dünyasında yazılan Arapça veya Farsça kronikler gelmektedir. Ermenice, Süryanice vakayinameler de Ortaçağ Doğu dünyası üzerine yapılacak çalışmalarda ihmal edilemeyecek kadar önemlidirler. Bizans döneminden kalma kroniklerin değeri ise tartışılmazdır. Dolayısıyla dönemdeki önemli olaylara sahne olan Kirmân

Selçukluları; Acemden, Araba, Moğoldan Türk'e kadar birçok millete ait müverrihin eserlerine konu olmuştur. Kimileri ise bu devleti başlı başına müstakil çalışma olarak ele almıştır. Şüphesiz Tarih boyunca muhtelif hareketlilikler, isyanlar ve savaşlara sahne olmuş bir coğrafyada kaleme alınan bu eserlerin kısm-ı azimi kayıp ve yok olmuş, sadece kısm-ı cüzisi günümüze intikal etmiştir. İntikal eden bu eserler ise muhtelif lisanlarda, devlet ve bölgelerde yer aldığı için intikal eden bu eserlere ulaşabilmek de ayrı bir sorun teşkil etmektedir.

Kirmân Selçukluları ile ilgili fazla kaynak bulunmamakla birlikte, Efdâleddîn Kirmânî'nin, Kirmân Selçuklu Devletitarihi ile ilgili kaleme aldığı Farsça eserler, gerek Kirmân'nın müstakil tarihi ve gerekse Ortaçağ Türk Tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu eserler ilmi ve tarihi değeri ile Kirmân Selçuklularının en eski ve en değerli kaynakları olarak kabul edilmektedir.

Efdâleddîn Kirmânî'in, *El-Muzâf İlä Bedâyiü'l-Ezmân fî Vekâyi-i Kirmân* adlı Farsça eseri ait olduğu dönem itibariyle Kirmân Selçukluları Tarihi'nin daha iyi anlaşılması ve bu döneme ışık tutması bakımından ana kaynak değeri taşımaktadır.

El-Muzâf, Kirmân'da zuhur eden hadiselerin yanısıra bu bölgenin iktisadi ve içtimai yapısı ile ilgili bilgiler içermektedir. Ayrıca Salgurlu devletinin kuruluşu ve teşkilatı, ilk atabegler konusunda da malumatlar vardır. Bunun yanı sıra Harezmsahlr Devleti, Şebânkâre emîrleri ve Oğuzlar'ın bu bölgedeki siyasi ve askeri teşekkülleri hakkında da bilgiler içermesi açısından Ortaçağın bu devri için önemli bir eserdir.

Tercümesini yaptığımız Kirmânî'ye ait bu eserin verdiği bilgilerin doğruluğunu teyit etmek ve daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için izahlı dipnotlar vermek suretiyle dönemine ait yazılmış yerli ve yabancı kaynak ve araştırma eserlerle karşılaştırdık ve mukayeseli bir bakış açısı sergilemeye çalıştık. Ele aldığımız bu çalışmanın Ortaçağda kurulmuş devletler, bilhassa Kirmân Selçuklu Devleti'ne dair araştırma yapan sosyal bilimcilere başvuru mahiyetinde bir kaynak niteliği taşıyacağı ve Ortaçağ Tarih yazıcılığına naçizane bir fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Şüphesiz bu alanda yapılan her çalışma Ortaçağ Türk Tarihinin aydınlatılması hususunda önemli faydalar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

“Utbi”, *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII, MEB, Ankara 1984, s. 117.

Abdülhüseyin NEVÂÎ, *Kitâb-ı Ricâl-i Habîbü 's-siyer*, II, Tahran 1324 hş.

Ahmed Ali Han VEZÎRÎ, *Târîh-i Kirmân*, Nşr. Bâstânî-i Pârîzî, Tahran 1340 hş.

AKYOL, H., “Kirmân Selçukluları”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, 195-214.

AYAN, E., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyamı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

_____, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dağılma Sürecinde Hûzistân Avşarları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yaz 2011, IV, S. 18, s. 189 (183-189).

BURSLAN, K., *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 1999.

Efdaleddîn Ebû Hamîd Ahmed b. Hâmid KİRMÂNÎ, *Bedâyiü'l-İzmân fî Vekâyî-i Kirmân*, Nşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326 hş.

_____, *İkdû'l-'ülâ li'l-mevkifi'l-'alâ*, Nşr. Alimuhammed Âmirî Nâinî, Matbaa-i Meclis, Tahran 1311 hş.

Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed EL-FARİSÎ, *Kitâb-ı Mesâlikü'l-Memâlik*, Almanca Trc. A. D. Mordtmann, Hamburg 1995.

HUART, Cl., “Sircân” *İslam Ansiklopedisi*, X, MEB, İstanbul 1966, s. 699.

İbnü'l-ESÎR, *El-Kâmil fî'l-Târîh*, Türkçe Trc. A. Ağırakça-A. Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

İbn HURDAZBÎH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

KAFESOĞLU, İ., *Harezşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1984.

_____, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1953.

_____, "Kavurd", *İslam Ansiklopedisi*, V, MEB, İstanbul 1977, s. 456-459.

KANAR, M., *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2010.

Kadı Ahmed Gaffârî-i KAZVÎNÎ, *Târîh-i Cihân Âra*, Tahran 1963.

KONUŞ, F., *Selçuklular Bibliyografyası (Temel Kaynakların Açıklamalarıyla Beraber)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2002.

KÖPRÜLÜ, F., "Hârizmşâhlar", *İslam Ansiklopedisi*, V, MEB, İstanbul 1987, s. 265-296.

KÖYMEN, M. A., "Kirmân Selçukluları Tarihi", *AÜDİCFD*, Ankara 1943, s. 127-134.

_____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, TTK, Ankara 1992.

KRAMERS, J. H., "Kirmân", *İslam Ansiklopedisi*, VI, MEB, İstanbul 1977, s. 815-821.

KRENKOW, F., "Sâbi", *İslam Ansiklopedisi*, X, MEB, İstanbul 1993, s. 6-9.

MARCEL, B., "Kirmân", *İslam Ansiklopedisi*, XXVI, TDV, Ankara 2002, s. 62-63.

MERÇİL, E., *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK, Ankara 1975.

_____, *Kirmân Selçukluları*, TTK, Ankara 1989.

_____, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1021-1074.

_____, "Büveyhîler", *İslam Ansiklopedisi*, VI, TDV, İstanbul 1992, s. 496-500.

_____, "Gazneliler", *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 859-908.

_____, "Kirmân Selçukluları", *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1241-1246.

_____, “Kirmân Selçukluları/Sosyo-ekonomik ve Kültürel Hayat”, *İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, TDV, İstanbul 2009, s. 379-380.

_____, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2012.

MORSALPOUR, M., *The History of Saljuqs of Kerman*, Kermanoloji Center, Kermân 1387.

Ömer b. El-Verdî ZEYNEDDÎN, *Tetimmatü'l-Muhtasar fi Ahbârü'l-beşer*, Nşr. Ahmed Rıf'at el-Bedrâvî, Beyrût 1970.

ÖNGÜL, A., “Selçuklularda Eğitim Faaliyetleri ve Yetişen İlim Adamlarına Genel Bir Bakış”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa 2003, S. 2, s. 67-78.

ÖRS, D., “Kâşânî Abdullah b. Ali”, *İslam Ansiklopedisi*, XXV, TDV, Ankara 2002, s. 4-5.

ÖZAYDIN A., “Harezmsahlr Devleti” *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1400-1420.

_____, “Kavurd Bey”, *İslam Ansiklopedisi*, XXV, TDV, Ankara 2002, s. 73-74.

PALABIYIK, H., “Yeni Bir Türk İslâm Devleti Modeli Olarak Gazneliler”, *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 909-924.

Reşîdü'd-dîn FAZLULLÂH, *Cami'ü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Reşîdü'd-dîn FAZLULLÂH, *Câmi'ü't-tevârih*, Nşr. Muhammed Rüşen-Mustafa Mûsevî, Tahran 1373.

SEVİM, A.- MERÇİL, E., *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1995.

Sıbt İbnü'l-CEVZÎ, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011.

SÜMER, F., *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Bey teşkilatı Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

_____, “Atsız b. Muhammed”, *İslam Ansiklopedisi*, IV, TDV, İstanbul 1991, s. 91-92.

ŞAHİN, M., *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar 961-1507)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2013, s. 121-122.

ŞÜKÛN, Z., *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, MEB, İstanbul 1984.

TURAN, O., *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.

TOGAN, Z. V., *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi yayınları, İstanbul 1981.

YAZICI, N., *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, TDV, Ankara 2011.

İNDEKS

- Abbasiler, 2
Acem-Şâh, 18, 29, 34, 35, 63, 66, 68
Alamut, 58
Âli İlyâs, 18
Âli Saffâr, 18
Alp Arslan, 5, 6, 17
Alp Arslan Salgurî, 50
Amid ül-Mülk Cehşiyâr Farsi, 31
Amr u leys, 52
Anâr, 28
Anuş Tegin, 49
Arabistan, 4
Arslan-Şâh b. Kirmân-Şâh, 8, 9
Atabeg Cihân Pehlivân, 53, 55
Atabeg İldeniz, 53
Atabeg Kutbüddîn Muhammed, 9, 10, 27
Atabeg Mü'eyyedüddîn Reyhân, 9, 52
Atabeg Sa'd, 35, 36, 39, 42, 43, 44, 47, 61, 63, 64, 65
Atabeg Sunkur, 9, 48, 49, 50, 54
Atabeg Muhammed b. Bozkuş, 12
Atabeg Tekle, 54, 55
Atsız b. Muhammed, 49
Aybeg Dirâz, 53
Aydoğdu b. Küş-Doğan (Güç-Doğan), 48
Bafk, 28
Baft, 63, 68, 70
Bağdat, 16, 17, 58
Bârcân, 70
Bâtnî, 8
Bedr İsâ Câşû, 4
Behâbâd, 28
Behrâm-Şâh, 9, 10, 52
Belucistân, 1
Belûç, 2, 17
Bem, 1, 10, 17, 29, 35, 52, 53, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 68
Berdesîr, 1, 10, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 40, 43, 47, 52, 53, 54, 61, 62, 63, 65, 67, 69, 70, 71, 72
Bermek, 23
Büveyhîler, 3, 4, 18, 76
Cebbâr, 32
Cehrem Kalesi, 4
Cemâlüddîn Celâlû'l-vüzerâ, 29, 30
Ceşâr, 62
Cîruft, 1, 5, 9, 17, 29, 52, 53, 54, 65, 68, 70
Çağrı Bey, 3, 17
Çin, 59
Dârâbcird, 54
Deşt-i Ber, 53
Deşt-i Lût, 1
Deylemlî, 26
Ebû Ali Muhammed b. İlyas, 71
Ebû Ali Simcûr, 16
Ebû Hâlîd, 38, 39, 41
Ebû Züheyr, 27, 30, 31, 32, 34
Emeviler, 2

Emîr Nasr b. Nasîrüddîn Sebüktegin, 16, 53, 54, 55, 57, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 76

Emîr Abbâs, 67

Emîr Aybeg, 53

Emîr Beg-aba, 65

Emîr Celalüddîn, 70

Emîr Cemâlüddîn Haydâr b. İbrahim, 28, 29

Emîr Dâvud Kerrazüddîn, 65, 66

Emîr Emînüddîn Ebû Bekr, 59

Emîr Esedüddîn İbrahim, 70

Emîr Humâr Tegin, 7

Emîr Hüsâmüddîn Aybeg, 40, 66, 67

Emîr Hüseyin b. Harmîl, 59

Emîr Kutbüddîn Mübâriz, 18, 32, 33, 34, 64, 66, 68

Emîr Lalabek İzzüddîn Bilâl, 63

Emîr Muhammed b. Üner, 29

Emîr Nasîrüddîn, 65

Emîr Nâsîrüddîn Mengli, 69

Emîr Şehabüddîn Munderik, 70

Emîr Şemsüddîn Hâlid'i, 66

Emîr Üner, 8

Emîr Yahya, 66

Emîr Zengî, 63

Emîr Ziyâüddîn Ebû Bekr, 53

Emîri Celdek, 60

Endûgird, 40

Eşkenvân, 54, 55

Evhadüddîn Tebrîzi, 63

Fars, 1, 2, 4, 5, 8, 12, 13, 17, 18, 19, 21, 23, 27, 35, 37, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 76

Fars hâkimi Melik Melikşâh, 48

Fars-ı Abadan, 47

Fâtîmîler, 16

Fazlûye, 4, 5

Ferruh-Şâh, 18

ferseng, 43, 62, 64, 72

Fesâ, 5

Fırat, 23, 56

Furg, 53

Gazneliler, 3, 18

Germisîr, 4, 28, 53, 63, 68, 69, 70, 71, 72

Gezli Han, 59, 60, 61, 62

Gıyâseddîn Muhammed b. Baysungur b. Şahruh, 16

Gur, 58, 60

Gürgânc, 61

Habîs, 27, 40, 65, 67, 72

Hâce Cemâl Gurnedi, 27

Hâce Esirüddîn Simnânî, 37

Hâce Fahrüddeve ve'd-Dîn Ahmed b. Sa'd Bunduka, 38, 43, 65, 66

Hâce Radıyüddîn, 29, 30, 67

Hâce Rıza, 67

Hâcib-i bozorg, 35

Hâcib Ömer, 30, 31

Harezmi, 28, 29, 30, 31, 32, 49, 59, 60, 61, 64, 70

Harezmsâh Alâüddîn Tekiş, 10, 28, 29, 30

Hârezmsâhlar, 11

Hatun Rükni, 52
 Herât, 59, 60, 61, 70, 78
 Hervâr, 46
 Hindistan, 1, 56
 Horâsân, 1, 6, 16, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 38, 49, 52, 56, 59, 60, 61, 64, 65, 67, 68, 70
 Hûzistân, 48, 51, 75
 Hüdâvend Rüknuddîn, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37
 Hürmüz, 4, 19, 70, 72
 Hüseyin, 3
 II. Arslan-Şâh, 10, 12, 52, 53, 54
 II. Muhammed-Şâh, 10
 Irak, 6, 9, 11, 16, 27, 36, 43, 48, 50, 53, 54, 55, 56, 69, 75
 Irak Selçukluları, 11, 53
 İbn Senkâ, 51
 İlg, 32, 54, 55, 56, 65, 68, 69
 İmade'd-dîn Ebû Kâlicar, 4
 İmâdü'd-dünya ve'd-Dîn Muhammed b. Zeydân, 36, 42, 44, 65, 67, 68, 69
 İmâm Alî er-Rızâ Türbesi, 16
 İran, 1, 2, 4, 8, 13, 19, 21, 22, 29, 38, 40, 42, 43, 64, 71, 73
 İrân-Şâh, 8
 İsfahân, 1, 5, 7, 37, 49
 İsmâîlîler, 16
 İstahrî, 60
 İzzüddîn Fazlûn, 35, 39, 46, 62, 64, 65
 Kadî'l-kudat Rüknuddîn, 67, 72
 Kanglı, 59
 Karahıtay hükümdarı Gürhan, 68
 Kâşân, 1
 Kavurd, 3, 4, 5, 6, 7, 12, 13, 17, 44, 61
 Kayba, 29
 Kazvîn, 1
 Kedrû (Kutruh), 54
 Kemâdin, 11
 Kivâmüddeve Ebu'l Fevâris, 3
 Kirmân, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77
 Kirmân Meclis-i Şûra-i Millî, 21
 Kirmân-Şâh, 7
 Kûbanân, 27, 28, 62, 65, 66
 Kûbanât, 28, 29, 65
 Kuç, 17
 Kufs, 2, 4, 17
 Kûh, 1, 31, 49
 Kûh Hezâr, 1
 Kûhistan, 3
 Kûhistân'ın hâkimi Muhammed b. Üner, 29
 Kum, 1
 Kutbüddîn Muhammed (Harezmi valisi), 49
 Kutbüddîn Tuğrul, 54, 55
 Kuveydân, 49
 Kürt, 2, 70
 Luristân, 43
 M. Th. Houtsma, 12

Mahmûd, 7, 41
Mahmûd Sarraf, 69
Mahmûd-Şâh, 9
Maveraünnehir, 59, 70
Mebânî, 46
Mecdüddîn Muhammed, 53
Mekrân, 1, 19, 26, 51, 72
Melik Dinar, 10, 12, 18, 25, 26, 27, 28,
30, 54, 73
Melik Muhammed, 9, 49, 50, 67
Melik-i Muazzâm, 68, 69, 70, 71
Melik-i Muazzâm Kıvâmü'd-dünyâ
ve'd-Dîn, 68
Men, 42
Mendek, 28
Mergzâr-ı Beyzâ, 50
Merv, 3, 59
Mezruğân, 33
Meşhed, 16
Moğol, 11, 19, 21
Moğon, 65, 68
Muaviye, 34
Muhammed, 9, 16, 19, 26, 28, 29, 43,
51, 54, 61, 69, 75, 77, 78
Muhammed b. İbrahim, 12
Muhammed b. Selâhüddîn el-Muzaffer,
23
Muhammed b. Tuğrul, 48
Muhammed b. Üner, 29
Muhammed Bâzdâr, 48
Muhammed Meymûn, 64
Mü'eyyed Ay-Aba, 52
Mücâhid Gürgânî, 53
Mücâhîdüddîn, 28
Müeyyed Mansûr Muzaffer,
Rüknüddeve ve'd-Dîn, 23
Nâsîrüddîn Kemâl, 27
Nasîrüddîn Sebüktegin, 16
Nass, 46
Necîbüddîn Muhammed Nâsır, 63
Nermâşir, 53
Nermâşir, 1, 35, 58, 61, 63, 66
Nişâbûr, 59
Nizâmüddîn Mahmûd, 32, 33, 34, 35,
66
Nizâmülmülk, 5, 6, 31
Nizârîler, 16
Nurüddîn Nişâbûrî, 24
Nusretüddîn Atabek, 29
Nusretüddîn Kebûdcâme, 68
Oğuzlar, 10, 11, 13, 25, 28, 29, 31, 33,
35, 41, 48, 49, 50, 56, 59, 61, 62, 66,
68, 74, 78
Olçaytu, 16
Râver, 28, 62, 65
Râyîn, 40, 62, 66
Reşîd Câmedâr, 9
Reşidüddin Vatvat, 50
Rey, 4, 6, 16
Rıza Horâsânî, 66
Roma, 20
Rudbar-ı Hark, 70
Rum, 58, 59
Rüknüddîn Mugîsî, 61
Sa'd b. Atabeg Zengî, 35, 42
Sa'd üddîn Rindî, 60

Sa'düddeve ve'd-Dîn Muhammed
 b.Hatîr el-Yezdi, 63
 Sa'düddîn Bû Sa'd, 32, 33, 63, 64, 65,
 66
 Sâbık Ali Sehl, 10
 Sâbık Hastegin, 50, 51
 Sadr Said Nizâmüddeve Osman
 Rahimullah, 30
 Sadrüddîn Muhammed, 71
 Sâfeviler, 18
 Salgurlular, 8, 9, 11, 12, 13, 18, 27, 28,
 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57,
 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
 70, 76
 Samaniler, 3
 Sardû, 62
 Sebükeri, 3
 Semerkant, 68
 Serahs, 59
 Serdsîr, 4, 70
 Seyfüddîn Alparslan, 28
 Seyfüddîn Muhammed, 34
 Seyyid Alâüddîn Alevî, 61
 Seyyîd Muhammed Hâşemî Bey, 21
 Sîrcân, 1
 Sir-Derya, 25
 Sistan, 1, 56, 68
 Sistân, 1, 10, 16
 Soğr-u Tabes, 24
 Sultan Alâüddîn Muhammed
 Harezşâh, 18, 19, 59, 60, 67
 Sultan Arslan-Şâh, 53
 Sultan II. Muhammed, 9, 48
 Sultan II. Muhammed b. Mahmûd, 9
 Sultan Mahmûd, 3
 Sultan Melikşâh, 6, 7, 76
 Sultan Melikşâh b. Mahmut b.
 Muhammed b. Melikşâh, 48
 Sultan Mesûd, 3, 48
 Sultan Sencer, 8, 9, 49, 50, 56
 Sultan-Şâh, 7
 Sultânüddeve, 3
 Sunkur el-Hemedanî, 49
 Suriye, 29
 Şafii mezhebi imamı Kudvüddîn, 64
 Şâhîcan, 69
 Şam, 56
 Şebânkâre, 8, 13, 18, 19, 35, 51, 54, 66,
 69, 74
 Şemle, 48, 50, 51, 65
 Şemsü'l-muallâ Kabus, 16
 Şerefü'l-mülk, 61
 Şerefüddeve ve'd-Dîn Mahmûd, 39
 Şerzeme, 28
 Şihâb üd-Dîn (Mu'izz üd-Dîn)
 Muhammed'in, 10
 Şihâbüddîn Muhammed Titar, 40, 67
 Şîr Bârik, 50
 Şîrâz, 4, 37, 38, 40, 43, 46, 48, 49, 53,
 62, 64, 65, 66, 70
 Tabbalçi tabl, 31
 Taberistan, 59
 Tabes, 3, 9, 56, 61, 68
 Tâcüddîn, 16, 19, 28, 57
 Tacüddîn Ebû Bekr, 70

Tacüddîn Ebû'l-Hattâb, 71
Tâhir b. Muhammed, 2
Tâhirîler, 2
Tahran, 1, 12, 13, 15, 17, 18, 21, 22, 26,
27, 51, 75, 76, 77
Târim, 53
Tekintaş, 67
Terken Hâtûn, 7
Terken-Şâh, 10, 52
Torşiz, 61
Tuğrul Bey, 4, 5
Tuğrul-Şâh, 9, 10, 51, 52
II. Turan-Şâh, 10, 52, 53, 54
Turan-Şâh, 7, 8
Türkistan, 56
Umân, 1, 4, 8, 9
Vatikan Kütüphanesi, 15, 20
Yavlak Arslan, 54
Yezd, 1, 27, 28, 53, 62
Yezd Atabegi Rüküddîn Sâm b.
Verdân-rûz, 53, 55
Yûsuf Aşûr, 53
Zâfir Muhamme Emîrek, 10
Zaht, 70
Zerend, 27, 28, 62
Zevzen, 19, 29, 30, 59, 60, 65, 67, 68,
70, 72
Zevzen Meliki Kıvâmüddîn Müeyyed
ül-Mülk Ebû Bekr b. Ali, 19, 67, 68
Zevzen sahibi Emînüddîn Gürgânc, 60
Zeynüddîn Resûldâr, 53